

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı:

Eserleriyle Mete Tunçay

Zafer Toprak, Erden Akbulut, Tanıl Bora,
Fatmagül Berktaş, Murat Koraltürk
ve Mehmet Ö. Alkan, eserleri ve ortak
anılarıyla "Mete Hoca"yı anlatıyor,
sayfa 39

Antalya'da Bir Devr-i
Sabık Müttegallibesi

Ömer Lütfi Efendi
Lülü (1859-1912)

Evren Dayar

İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-2

19. Yüzyıl İstanbul'unda

Modern İmar

Uygulamaları:

Yangın Yeri

Düzenlemeleri

Sibel Gürses Söğüt

Bir Rapazın Tanıklığı

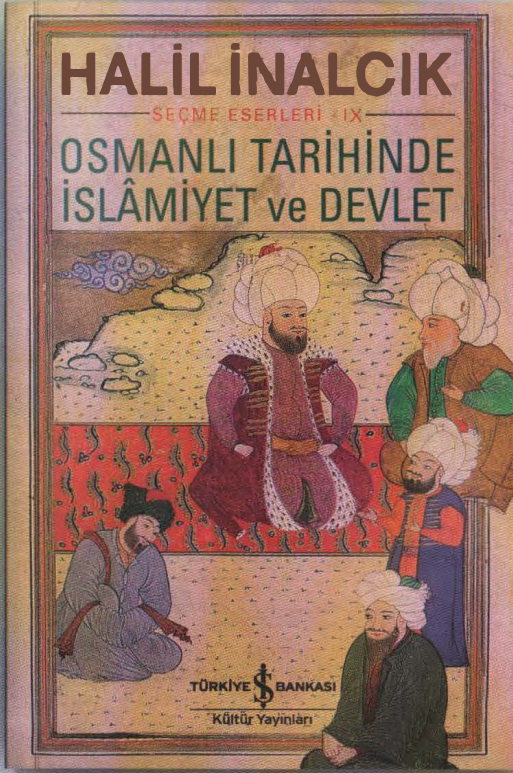
Franco'nun

Savaşı Bir Haçlı

Seferi miydi?

Ferit Burak Aydar

OSMANLI TARİHİNDE İSLÂMİYET VE DEVLET

Osmanlı tarihçiliğinin usta kalemi Halil İnalcık, bu kadim konuda pek çok soru soruyor, cevaplarının izini dönem kaynaklarından sürüyor:

- İslam dünyasında bağımsız sivil otorite ve onun kanun koyucu gücü ne zaman ve nerede ortaya çıktı? Bu konuda hangi fakihler neler tartıştı?
- İslam devletlerinde hükümdarlara yazılan nasihatnamelerin içeriğine Türk devletlerinde neler dahil oldu?
- Sınır boylarındaki gaziler ve dervişler Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde nasıl bir işleve sahipti?
- Fatih bu dervişlerle nasıl bir ilişki kurdu, onların yerini kimlerin dolduracağını öngördü?
- Ulemanın kişilerin asker ya da sivil bürokrat da olabilmesinden nasıl ve ne zaman vazgeçildi?
- Fatih Kanunnamesi İslam dünyasına hukuk alanında ne yenilikler getirdi?
- Şer'i ve örfi hukuk arasında bir çatışma söz konusu muydu?
- Papa II. Pius Fatih'i Hristiyanlığa davet eden mektubu neden yazdı?
- Halifelik kavramına yaklaşım yüzyıllar içinde nasıl değişti?
- Osmanlılar Luther'den ve Protestanlığın gelişiminden nasıl haberdar oluyorlardı?
- Osmanlılarda Hristiyanlık-Müslümanlık tartışmaları ne derece serbestçe yapılabiliyordu?
- Selefî Kadızâdeliler Osmanlıların İslam anlayışını nasıl etkiledi?
- Osmanlılarda Batılılaşma hareketlerinin başlangıcı ne zamana dayanır?
- Modernleşme ve Batılılaşma akımları Osmanlılara dışarıdan mı dayatıldı?

Osmanlı Tarihi'nde İslâmiyet ve Devlet
Halil İnalcık
256 sayfa, 18 TL

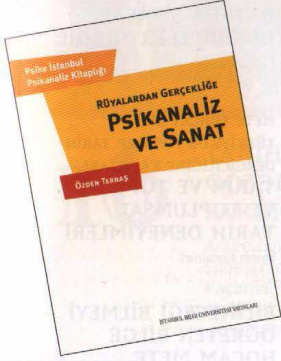
Manisa kitabevimiz açıldı.
Nispetiye Mah. Atatürk Bulvarı Cad.
No: 32 Merkez - Manisa
Tel: (0236) 231 69 84

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Caddeler, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32
Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • Ankara - Yenisehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunali Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73
İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı,
Tel: (0222) 220 49 13 • Konya - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14
Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları
yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE BANKASI
Türkiye'nin Bankası

Sinemadaki karakterleri, ruhsal eğilimleri ve hikâyeleri keşfetmek için...

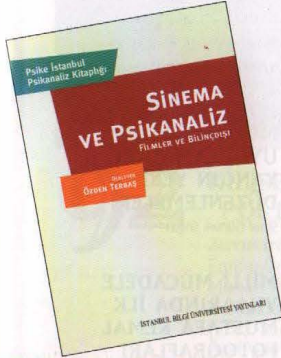

ÖZDEN TERBAŞ

RÜYALARDAN GERÇEKLEŞE PSİKANALİZ VE SANAT

16x23, 208 sayfa, ISBN: 978-605-399-450-3

Rüyalar Gerçekliğe Psikanaliz ve Sanat'ta Özden Terbaş psikanalizin hem klinik yönüne hem de sanatla olan etkileşimine odaklanıyor. Franz Kafka'nın *Dava'sından* Michael Haneke'nin *Piyanist*'ine, Ingmar Bergman'ın *Güz Sonatı*'ndan Kim Ki-duk'un *İlkbahar, Yaz, Sonbahar, Kış...* ve *İlkbahar* adlı filmine varan bir seçki psikanalitik açıdan yorumlanıyor.

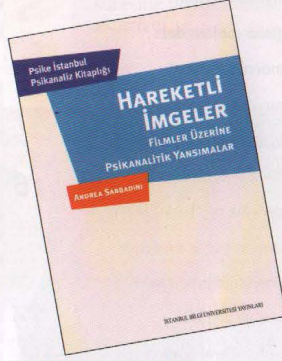
SİNEMA VE PSİKANALİZ FILMLER VE BİLİNCİDİŞİ

DERLEYEN: ÖZDEN TERBAŞ

16x23, 123 sayfa, ISBN: 978-605-399-265-3

Bu kitap, sinema ve psikanaliz disiplinlerinin etkileşimi üzerine odaklanan bir kitap olma özelliğini taşıyor. Sinema dilinin çözümlenmesi, filmlerin ve rüyaların oluşum süreçlerinin benzerlikleri ile psikanalitik eleştiri kuramına ilişkin temel yaklaşımların yanı sıra uygulamalı psikanalitik karakter örgütlenmesi, travma ve cinsellik temaları işleniyor. Lars von Trier'in *Deccal*, Giorgos Lanthimos'un *Köpekdişi*, Reha Erdem'in *Hayat Var*, Hayao Miyazaki'nin *Gökteki Kale* filmleri başta olmak üzere geniş yelpazede bir seçki yorumlanıyor.

ÖZDEN TERBAŞ AYŞE LEYLA TANOĞLU YAVUZ ERTE NAYLA DE COSTER GÜLGÜN ALPTEKİN SİBEL MERCAN SEZAL HALİFOĞLU NİLÜFER ERDEM İŞİN SAYIN TAMERK ÜMİT EREN YURTSEVER

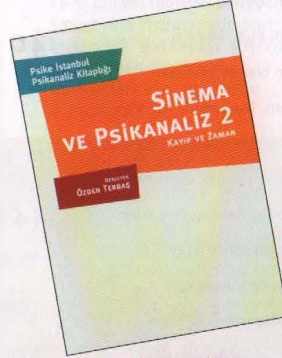
ANDREA SABBADINI

HAREKETLİ İMGELER

FILMLER ÜZERİNE PSİKANALİTİK YANSIMALAR

16x23, 214 sayfa, ISBN: 978-605-399-446-6

Avrupa Psikanalitik Film Festivali Direktörü ve Uluslararası Psikanaliz Dergisi'nin film bölümü editörü olan Andrea Sabbadini, bu kitabında sinema ve psikanaliz arasında yaratıcı bir gerilim kurarken iki disiplinin karmaşık ve büyüleyici ilişkisinin izinden gidiyor. *Hareketli İmgeler*, terapistlerin ve araştırmacıların olduğu kadar sinemayla ilgilenen herkesin ilgisini çekecektir.

SİNEMA VE PSİKANALİZ 2 KAYIP VE ZAMAN

DERLEYEN: ÖZDEN TERBAŞ

16x23, 146 sayfa, ISBN: 978-605-399-379-7

Bu derleme kayıp nesnenin, öznedeki kayıp/eksiklik ve zamanın izini sürerek, kayıp olgusunun sinemada hangi renklerle, seslerle ve sessizlikle temsil edildiğine odaklanıyor; ayrıca zamanın anlamı, zaman algısının kökeni, zamanın geçişi ve yaşam deneyimi arasındaki ilişki üzerinde duruluyor. Alalı Resnais'in *Hıraşına Sevgilim*, Tim Burton'un *Büyük Balık*, Özcan Alper'in *Sonbahar*, Theo Angelopoulos'un *Sansuzluk ve Bir Gün* ve daha fazlası bu kitapta inceleniyor.

ANDREA SABBADINI YAVUZ ERTE NAYLA DE COSTER BERRAK CİĞEROĞLU NİLÜFER GÜNGÖRMÜŞ ERDEM SİBEL MERCAN İREM ANLI NAYLA DE COSTER MERAL ERTE NAYLA DE COSTER MERAL ERTE NAYLA DE COSTER MERAL ERTE NAYLA DE COSTER

MERHABA,

Bu sayımızda kapakta yer alan "Mete Tunçay'a Saygı: 80. Yaşında Eserleriyle Mete Tunçay" başlıklı dosya, Haziran ayında vakıfta aynı başlıkla düzenlediğimiz toplantıdaki konuşmaların metinlerinden oluşuyor.

27 Haziran, Mete Hoca'nın doğum günü. Biz 2 Haziran günü yaptığımız olağan yayın kurulu toplantısındaki sürpriz doğum günü kutlamamızla anmaya başladık bu "kutlu" olayı. Ardından Mehmet Ö. Alkan'ın yoğun emeğiyle 15 Haziran günü düzenlenen toplantıda vakıf epeydir özlediği bir kalabalığı ağırladı.

Zafer Toprak, Erden Akbulut, Tanıl Bora, Fatmagül Bertkay, Murat Koraltürk ve Mehmet Ö. Alkan dosya yazılarında okuyacağınız samimi, incelikli, vefalı, aynı zamanda eleştirel konuşmaları yaptı; bolca anı paylaştı.

Vaktiyle okulda ya da okul dışında öğrencisi olmuş, bugünün öğretim üyeleri, yazarları pek çok farklı yönüyle anlattı Mete Hoca'yı.

Bir kez daha kutluyorum ben de buradan Mete Tunçay'ın 80. yaşını. *Toplumsal Tarih*'in ilk sayısında onun kaleminden çıkmış cümlelerin yer aldığı bu köşeye bugün yazmak tarifsiz bir onur benim için. Umuyorum ömrüm vefa eder ve beş yıl, on yıl, on beş yıl sonra da iyi dileklerimi kendisine iletme şansım olur.

Toplumsal Tarih'in ilk sayısından bugüne geçirdiği evreleri, hangi noktalarda geriye düşüp hangi noktalarda kendini çoğalttığını, neleri eksik bırakıp nelerin üstesinden geldiğini en iyi takdir edecek olanlar okurlar. Eleştirileri dinlemek, bizi geliştirecek önerilere kulak verebilmek için okurlarımızla daha fazla iletişim içinde olmayı arzu ettiğimizi bu vesileyle eklemek isterim.

Ağustosta yeniden bir arada olmak dileğiyle...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
9 ARALIK 1922 HALİFE ABDÜLMECİD'İN GÖREVE GETİRİLİŞİ

Hazırlayan: Edhem Eldem

12 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

16 TARİHİ YARIMADA'NIN GÖZDEN KAÇANLARI SARNIÇLAR

Kerim Altug

24 ANGELUS NOVUS'UN GÖZLERİNDEN İSTANBUL'A BAKMAK

Seçil Yersel

30 ANTALYA'DA BİR DEVR-i SÂBİK MÜTEGALLİBESİ: ÖMER LÜTFİ EFENDİ LÜLÜ (1859-1912)

Evren Dayar

40 TEK-PARTİ YÖNETİMİNİN KURULMASI'NIN YAYIMLANIŞ ÖYKÜSÜ

Zafer Toprak

44 METE TUNÇAY: TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR-ESKİ SOL ÜZERİNE YENİ BİLGİLER

Erden Akbulut

52 SOSYALİST SİYASAL DÜŞÜNÜŞ TARİHİ VE ÇEVİRMENLİK

Tanıl Bora

54 BATI'DA SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİ

Fatmagül Bertkay

57 METE TUNÇAY'IN TÜRKİYE'DE POPÜLER TARİH DERGİCİLİĞİNE KATKILARI TARİH VE TOPLUM VE TOPLUMSAL TARİH DENEYİMLERİ

Murat Koraltürk

62 BİLİNECEĞİ BİLMİYİ ÖĞRETEN BİLGE HOCAM METE TUNÇAY

Mehmet Ö. Alkan

70 BİR PAPAZIN TANIKLIĞI FRANÇO'NUN SAVAŞI BİR HAÇLI SEFERİ MİYDİ?

Ferit Burak Aydar

74 İSTANBUL'UN İMARİ VE YANGINLAR-2 19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA MODERN İMAR UYGULAMALARI: YANGIN YERİ DÜZENLEMELERİ

Sibel Gürses Söğüt

88 MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA İLK MUSTAFA KEMAL FOTOĞRAFLARI

İdil Çetin

92 KİLİSE "PORTELERİ"

Hazırlayanlar:

Zerrin İren Boynudelik

Emine Önel Kurt

Kapak Çizimi:
Aydan Çelik

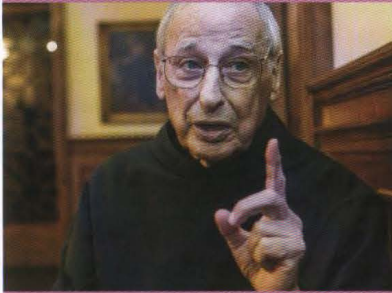
04 ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration*'ı 9 Aralık 1922 tarihli nüshasından, Abdülmecid Efendi'nin halifeliğe getirilme sürecine ilişkin makaleyi aktarıyor.

16

TARİHİ YARIMADA'NIN GÖZDEN KAÇANLARI: SARNIÇLAR

Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi'nin hazırladığı "Gözden Kaçanlar" serisi, Tarihi Yarımada ve Bebek'teki Bizans ve Osmanlı sarnıçlarıyla devam ediyor.

70

BİR PAPAZIN TANIKLIĞI: FRANCO'NUN SAVAŞI BİR HAÇLI SEFERİ MİYDİ?

Ferit Burak Aydar, İspanya İç Savaşı'nda Franco rejiminin kullandığı "din savaşı" söylemini, papaz Hilari Raguer'in tanıklıklarından hareketle sorguluyor.

92

KİLİSE "PORTRERLERİ"

Zerrin İren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, "Resimde Mimari Öğeler" serisine, Hollandalı sanatçı Pieter Jansz. Saenredam'ın "kilise portreleri" ile devam ediyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 271, Temmuz 2016

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 512 01 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Akar,
Adil Bakıyay, Murat Belge,
Fatmagül Berktaş,
Bülent Bilmez, Aydan Çelik,
Doğan Çetinkaya, Esra
Danacıoğlu, Selçuk Dursun,
Edhem Eldem, Ahmet
Ensoy, Fırat Güllü, Nurşen
Gürboğa, Murat Güvenc,
Mehmet Hacısalihoğlu,
Murat Koralıtkı,
Elçin Macar, Ayşe Ozel,
Mustafa H. Sayar,
İrvin Cemil Schick,
Canay Şahin, Özgür Tokin,
Taner Timur, Mehmet
Toksöz, Zafer Toprak,

Mete Tunçay, Ömer Turan,
Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLARI
MÜDÜRÜ VE YAYIN
YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Selim Sezer

DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA
TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
nbortekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Matbas Matbaa Hizmetleri
Ltd. Şti
Tevfik Bey Mah.
Dr. Ali Demir Cnd.
No: 51 Sefaköy
Küçükçekmece / İstanbul
Tel: (0212) 624 2111
info@matbasanistanleri.com
www.matbasanistanleri.com

BASKI TARİHİ
İstanbul 2016

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMBİLİ (İSİD)
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 512 01 02 (İS)
(0212) 513 54 00 (Faks)

YATIRICI BİRLİKTE
NUMARASI
12102

MATBA A BİRLİKTE
NUMARASI
121715

BİR YILLIK
ABONÉ DEĞERİ
Yırtıcı 19,00 TL
Altı 17,00 TL
Ayrıca ilkeleri 150 TL
Kilifin 200 TL

© Tarih Vakfı Tarih Vakfı
Tarih Vakfı ve diğer yayıncıların
tüm haklarını saklı tutar.
Yayıncıların tüm haklarını saklı tutar.
Tarih Vakfı'nın diğer
sayıları ve yazarlarını
belirlemek zorunludur

9 ARALIK 1922

HALİFE ABDÜLMECİD'İN GÖREVE GETİRİLİŞİ

New York'a varırken Bay Clémenceau'nun bir jesti. Kendisine fırlatılan güllerin havada kapıp uzun uzun koklarken. Solunda Bay Jusserand.

Copyright
International
Newsreel Photo.

Geçen sayımızda Halife Abdülmecid'in görevden alınışı ve sürgün edilmesiyle ilgili haber ve görüntüleri verirken, 1914'te Paris Salonu'nda sergilemiş olduğu *Tarih Dersi* isimli tablosunun bahsi geçtiğinde, bu konuyu ele alan nüshayı elde ettiğimiz burada işleyeceğimizi söylemiştik. Söz konusu nüshayı bulduğumuza göre bu sözümüzü tutabiliriz.

L'illustration dergisinin 9 Aralık 1922 tarihli ve 4162 sayılı nüshasının kapağında eski Fransız siyasetçisi Georges Clémenceau'nun (1841-1929) New York'ta bir görüntüsü yer almaktaydı. "Kaplan" lakabıyla bilinen Clémenceau, Üçüncü Cumhuriyet'in en faal siyasetçileri arasında yer almış, 1906-1909 yılları arasında başbakan olmuş, ülkesinin savaşta girmesinde önemli rol almış, 1917-1920 yılları arasında tekrar başbakanlığa getirilmişti.

1920'de cumhurbaşkanlığına aday gösterilmiş, fakat Paul Deschanel karşısında ön seçimi kaybedince adaylıktan çekilmişti. 1922'de ise Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı şehirlerinde Fransa'nın politikasını tanıtmak amacıyla bir konuşma turu düzenlemişti. Kapaktaki fotoğraf, New York'taki kabul töreni esnasında kendisine atılan güllerden birini havada yakalayıp burnuna götürüp uzun uzun kokladığı anı göstermekteydi.

Derginin içinde yer alan uzunca bir yazıdaysa bir önceki sayımızda düşünüş ve sürgününü gördüğümüz Halife Abdülmecid Efendi'nin, kuzeni Vahideddin'in tahttan indirilişiyle ve saltanatın lağvıyla birlikte Ankara hükümetinin kararı üzerine sadece halife olarak tahta geçişi anlatılmaktaydı. İyi bilinen bu konuyu burada uzatmanın pek manası olmadığı gibi, ilginç veya izah gerektirecek noktaları notlarla incelediğimizden burada daha fazla açıklamaya gerek kalmadığını düşünüyoruz. Sadece vurgulanması gereken iki "yerel" noktaya dikkat çekmek isteriz. Bunların ilki, yazının büyük bir kısmının *L'illustration*'la daha önceki işbirliği örneklerini görmüş olduğumuz Yusuf Razi Bey'e ait olduğudur. Sonradan Bel soyadını alacak olan Yusuf Razi Bey, son dönem valilerinden Giritli Sırrı Paşa'yla (1844-1895), saray anılarıyla ünlenen besteci ve şair Leyla Hanım'ın [Saz] (1850-1936) oğlu, mimar Vedat Bey'in [Tek] (1873-1942) de ağabeyiydi. 1870-1947 yılları arasında yaşamış olan Yusuf Razi Bey, mühendis olarak yetişmiş, 1920-1921 yıllarında İstanbul şehremini olarak görev yapmıştı. İkincisi ise gene 1910'lardan beri dergiyi fotoğraf sağlamış olan ve

ilk Müslüman fotoğrafçılar arasında sayılan Ferid İbrahim [Özgürar]'dır (1882-1953).²

Ona mukabil, yazının sonuna eklenmiş olan ve Abdülmecid Efendi'nin *Tarih Dersi* adıyla bilinen tablosuyla ilgili olan paragrafın üzerinde durmak isterim. Nedeni de bu tuval ve Paris'teki sergilenişiyle ilgili pek az şey yazılmış olmasıdır. Bu konudaki başlıca bilgileri Abdülmecid Efendi'nin ressamlığını inceleyen bir kaynakta bulmak mümkündür. Buna göre tablonun Paris'te sergilenmesine önyak ve aracı olan kişinin tabloyu 1912'de şehzadenin Çamlica'daki köşkünde gören Pierre Loti olduğu, tablonun Mart 1914'te elçilik vasıtasıyla yollandığı, Paris'te jüriden geçmesi gerektiği ve bu konuda Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré ve eşiyle görüşüldüğü, jüri başkanı Fernand Cormon tarafından çok beğenildiği, 2 Mayıs 1914 tarihli *L'illustration* dergisinde de zikredildiği belirtilmektedir. Bu bilgiler ilginç olmakla beraber biraz ihtiyatla ele alınmalıdır. Burada incelediğimiz dergi sayısında tablonun sergiden sonraki akıbetine değinirken bir depolama şirketinde tutulduğu bilgisinin yazar tarafından "Championnet Caddesi'ndeki Genaraller (aynen) Galerisi'nde sergilediği" gibi anlaşılması bir yana, resmin niteliği konusundaki yorumlar da pek eleştirel bir süreçten geçirilmemiştir. Oysa tablonun başta jüri başkanı tarafından beğenilmiş olması, Cormon'un Abdülmecid Efendi'yi "muazzam üstat" olarak nitelemesi gibi bilgilerin tamamının *Şehnal* dergisinin sayfalarında yer alan yazılardan alınmış olması biraz şüphe uyandırılabilir. Ne de olsa

Abdülmecid'in diğer eserleri gibi bu tabloya da şaheser gözüyle bakmak biraz zor gözüküyor. Aslında sorulması gereken soru, en iyimser yorumla vasat denebilecek bir tuvalin nasıl Paris Salonu'na girmiş olduğu değil midir?

Biraz daha bitaraf bir izlenim için padişahın kuzeni ve geleceğin muhtemel bir hükümdarı hakkında Şehbâl'in dediklerine değil de dönemin yabancı kaynaklarına bakıldığında meselenin rengi biraz değişmektedir. Gerçi itiraf etmeliyiz ki Abdülmecid bu tablosuyla kendisinden tahminimizden çok daha fazla bahsettirmeyi başarmıştı. Tablosu kabul edildiğine göre *L'Illustration* dergisinin de sahibi olan Baschet ailesinin her sene yayımladığı katalogta adının geçmesi tabiiydi. Keza adının özelliğinden dolayı katalogun ilk sayfasında, Bayan Abbéma'dan sonra baştan ikinci sanatçı olarak geçmesi de öyle. Şehzade olduğuna göre de adının arkasından şatafatlı unvanlar gelmesi de anlaşıldı. Fakat tablosunun sergilenen toplam beş bine yakın eserin arasından seçilip fotoğraflına yer verilen üç veya dört yüz kadarının arasında yer alması nasıl izah edilebilir?⁵⁴ Bu konuda basın bazı ipuçları verebilir. Salonun açılış günü olan 30 Nisan 1914 tarihli *Journal des débats* gazetesi sergiye ayırdığı uzun makalenin bir cümlesinde şöyle diyor: "Şehzade Abdülmecid Hazretleri'nin *Tarih Dersi* adıyla duyulandırıcı bir ftnayla resmettiği portrelere oldukça özel bir sempatiyle bakmak gerekecektir."⁵⁵ *Figaro*'nun 25 Mayıs

nüşhası daha ayrıntılı ama benzer bir tavrı sergiliyordu:

"Fransız Sanatçılar Salonu'nda ziyaretçilerin en çok sempatiyle baktığı tabloların birinin – *Tarih Dersi*'nin – ressamının bir imparatorluk prensi olduğu biliniyor mu? Bu ressam, Türkiye'nin tahtında üç yeğeni Murad, Abdülhamid ve şimdiki Sultan Mehmed'in selefi olmuş olan Sultan Abdülaziz'in oğlu Abdülmecid'dir. Tabloda bir aile sahnesi sergilenmiş: Bir baba iki çocuğuna parçalanmış Türkiye haritasını göstermekte; Şehzade Abdülmecid aslında bu şekilde kendinin ve çocuklarının portresini yapmış. Duygulandırıcı bir ayrıntı ekleyelim: Bu asil sanatçı resim sanatını, Abdülhamid'in kendisini mahkûm ettiği yirmi sekiz yıllık uzun bir tutukluluk boyunca tek başına hapiste öğrenmiş."⁵⁶

Satır aralarını okumak pek zor olmasa gerek. Bir sanatçının

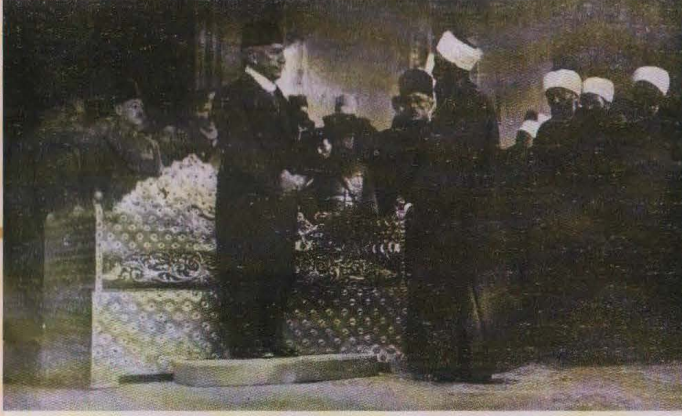
eserini "sempati" üzerinden değerlendirmek, aslında hakarete yakın bir yorumdur. Belli ki tabloyla ilgili söylenecek hoş bir şey bulamayınca, boş bir lafazanlıkla konunun ilginçliği, sanatçının asaleti, yakın geçmişteki mazlumiyeti ve genel olarak "Resim yapan bir Müslüman, üstelik bir prens!" türünden ilgi çekecek özelliklere başvurulmuştu. İlginçtir ki Fransız basınındaki bu yazıların neredeyse aynıları bir müddet sonra Amerikan basınında da yer almıştı. Burada da resim için sempatik yerine "iddiasız" (*unpretentious*) ifadesi kullanılıyor, asıl Abdülmecid'in kimliği ve geçmişine vurgu yapılıyordu. *Chicago Tribune*'deki yazıdaysa tablo sadece ismen zikredilirken – üstelik sergide yer almayan bir– Salahaddin Efendi portresıyla birlikte– uzun uzun bu şehzadenin nasıl Kuran'daki tasvir yasağını hiçe saydığı, Abdülhamid'in hal'ini temsil eden bir tablosu daha bulunduğu, ağabeyi Yusuf İzzeddin'in Almanya'ya meylettiği ve İstanbul'da sanat çevrelerinin hamisi konumunda olduğu anlatılıyordu.⁵⁷

Yeni Halife Abdülmecid'e oğlu Şehzade Faruk karlar altında İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı'na gelirken.

24 Kasım günü yeni halifenin gövvelendiğine törenleri Tahtın önünde ayakta duran Abdülmecid din okurken,

Bütün bunlardan çıkartılacak sonuç Abdülmecid Efendi'nin tablosunun Paris Salonu'na kabulünün sanatta pek alakası olmadığıdır. Daha pek fazla şaşırılmak gerekirdi. Osman Hamdi'nin 1880'de Boudanger'ın himayesinde ilginç bir "Türk" veya 1890 ve 1900'larda Mitze i Hümayun müdürü olmuş olmasaydı

Peygamber soyundan gelen bir ulema mensubu yeni halifenin huzurunda Allah'ın İslam dünyasına yardımını dileyen bir dua okurken.

Fotograf, Feriâ İbrahim.

Tahttan indirilen Sultan VI. Mehmed'in 20 Kasım günü Malta'da karaya çıkması. Fotoğrafın solunda genç oğlu Şehzade Mehmed Ertugrul yer almaktadır.

aynı salonlara tablolarını kabul ettirmesi epeyce zor olurdu. Arada sırada resim yapan bir Müslümanı, üstelik saraydan çıkmışını sergileyebilmenin Paris seyircisi için ilginç ve değişik bir his olacağı muhakkaktı.

Osmanlı tarafında bunun daha bilinçli bir reklam kampanyası gibi yürütüldüğü intibai uyanmaktadır. Sefaretin için içinde olması, muhtelif siyasi bağlantıların kurulmuş olması, "muhibb-i millimiz" Pierre Loti'nin çabaları bunu yeteri kadar göstermektedir. Fakat herhalde en belirgin işaret, tabloya ve kabulüne Osmanlı basınında verilen yerdi. Bunun iki nedeni vardı. Birincisi, tablonun verdiği mesajdı: *Tarih*

Dersi, Balkan Savaşları'nda hezimate uğramış imparatorluğun bu acısını çocuklarına ders haline getiren bir babanın gayretini resmediyordu.⁸ Erkek çocuğun da parmağı Bulgaristan'ın üzerindeydi... Aynı tarihlerde Abdülmecid'in yapmış olduğu karakalem bir çalışma da Faik Ali Bey'in aynı isimli bir şiirinden mülhem *Ben Rüyüyeymi* de başlığıyla duvardaki bir Balkan haritasının önünde heyecanlı bir şekilde duran fesli bir oğlanla ona düşünceli bir şekilde bakan bir kızı temsil ediyordu. 1908 ihtilali sonrasında Türk milliyetçiliğinin hezimetin de etkisiyle iyye kamçılандığı bir zamanda Şehzade Abdülmecid bu harekete ştirak etmenin yolunu bulmuştu.

Şehbal dergisinin 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913) tarihli nüshasında bu tablo yayımlandığında altındaki yazı *Tarih Dersi* değil, uzun bir nasihatı: "Unut felaket-i şahsiyenin müsebbibini / Faka hakareti affetme validen vatana." Ardından da Abdülmecid Efendi'nin kısa bir methiyesiyle vurgulu bir ifade yer alıyordu: "Şahane bir düşüncenin şahane bir şekli."⁹ Bir sene sonra bu resmin Paris Salonu'na kabul edildiği haber alındıktan sonra aynı dergi kapağına Abdülmecid'in mağrur bir portresini taşımış, içeride ise tabloyu bir kez daha yayımlamıştı. Paris Salonu'na kabul edilmenin ne kadar zor olduğu, Pierre Loti'nin bu konudaki teşvikleri hatırlatıldıktan sonra, şehzade "sanatkar ve muhibb-i sanat bir nasiye-i necib (asıl bir sima)" olarak tanıtılmaktaydı. *Nasihat* adıyla tanıtılan tablonun altında ise eserin manası izah ediliyordu: "Rumeli haritasını önüne alan peder-i necabetşiar (soylu baba), karşısındaki iki simayı masuma nasihat veriyor: — Unut felaket-i şahsiyenin müsebbibini, fakat hakareti affetme validen vatanla... Bu söze o iki çehre-i necibin arkasında hepimiz muhatapı değil miyiz?"¹⁰

Daha bitmemişti. *Şehbal*'in bir sonraki sayısında "Bais-i mefharet (gurur kaynağı) iki mektup" başlıklı bir çerçeve içinde Pierre Loti ile Fernand Cormon'un mektuplarından alıntılar verilerek şehzadenin salona kabulü bir kez daha anılıyordu. Cormon'un mektubunda tabloyla ilgili yer alan "bırkaç zaaf ile beraber, meziyat-i hakikiyeye malik" olduğu yönündeki sözler gerçek bir iltifattan çok, kabul edilmesini meşru kılacak bir şeyler bulmuş olmanın memnuniyetinin bir ifadesi gibiydi.¹¹

Bu anlamda, tablonun sergilenmesiyle "Osmanlı İmparatorluğu'nun haklılığı Paris Salon Sergisi'nde anlatılmıştır" diyebilmek için fazlaca iyimser olmak gerekir.¹² Asıl mesele Osmanlı tarafını ve özellikle

Şehzade Abdülmecid Efendi'yi taltif ve tatmin etmenin ötesine pek gitmiyordu.

Bu da bizi son bir noktaya getirmektedir, o da Abdülmecid Efendi'nin kendine olumlu bir imaj yaratmak konusundaki çabaları ve bunda bir dereceye kadarki başarısıdır. 1908'den sonra bu şehzadenin gayet sistemli bir şekilde sanat, edebiyat, kültür ve liberal düşünce ekseninde kendine bir kimlik yonttuğunu görmek mümkündür. Resim ve müzik konusunda belli bir istidadını kullanmakla kalmayıp bunu belirli politik mesajlar veren eserler haline getirmiş olması bu açıdan anlamlıdır. Bir taraftan Ressamlar Cemiyeti'yle, diğer taraftan ise münferit yazar, şair ve sanatçılarla oluşturduğu bağlar kendisini aydın, ilerici ve sanat hamisi bir şehzade olarak göstermeye katkıda bulunmuştur. Bazı etkili yabancılarla olan iyi ilişkileri de bu imajın ülke dışına yayılmasına yarayan ilave bir kozdu. Pierre Loti bunların en önemlilerindendi, fakat sanat eleştirmeni Adolphe-Thalasso da Abdülmecid'in bu imajının inşasında çok önemli bir rol oynamıştır.⁹

1914'te sergilenen tablosu münasebetiyle yurtdışında çıkan haberlerin çoğunda yer alan mazlumiyet hikâyelerini de bu çerçevede değerlendirilmeye gerekir. Abdülmecid'in yirmi sekiz yıl boyunca Abdülhamid'in elinde mahpus kaldığı, tecrit edilmiş bir şekilde kendini sanata verdiği konusundaki sözler, büyük ölçüde Sultan V. Murad ile ailesinin yaşadıklarından aktarılmış gibi durmaktadır. Zaten bu "28 yıl" sözü bunu ele vermektedir, zira bu rakam Abdülhamid'in saltanatının süresi değil. Murad'ın 1876'da tahttan indirilmesinden 1904'te ölümüne kadar olan tecrit süresidir. Her ne kadar Hamid döneminde bütün hanedan mensupları sıkı bir gözetim altında tutuluyor idiyse de, hiçbir Murad ve ailesinin gördüğü muameleye maruz kalmamıştır. Hele ki Murad'ın itham edildiği suç, Abdülmecid'in babası Sultan Aziz'in ölümüne sebebiyet vermiş olmaktı. Ne var ki 1908 ihtilalinden sonra herkesin Abdülhamid kurbanı ve istibdat mazlumu olması gerektiğinden olsa gerek, Abdülmecid Efendi de kendine liberal iddialarına yakışır bir mazlumiyet geçmişi inşa etmişti.

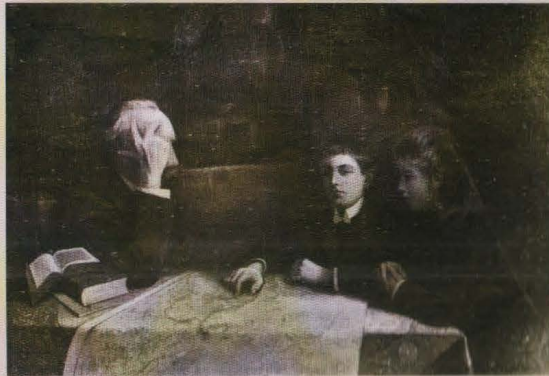

Kabul etmek gerekir ki bu işte de epeyce başarılı olmuştur. Bu başarının belki de en son göstergelerinden biri, bu sayıda kendisinden bahseden Yusuf Razi Bey'in kendisini ne kadar methetmeye meyyal olduğunda saklıdır. Onun gözünde Abdülmecid, Osmanlıların bir türlü sahip olamadığı liberal ve modern sanatçı ve entelektüel padişah adayıydı...

VI. Mehmed ve ön planda o günkü halife, veliaht Abdülmecid. 1918'de VI. Mehmed'in çülüs gününde çekilmiş fotoğraf.

HALİFE II. ABDÜLMECİD'İN GÖREVE GETİRİLiŞİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 18 Kasım tarihli oylamasıyla halifelığe getirilen Sultan Abdülaziz'in üçüncü oğlu,¹⁴ yeni halife, eski veliaht Abdülmecid, 24 Kasım günü İstanbul'da resmen görevlendirildi. Bundan birkaç gün önce yazlık ikametgâhından ayrılarak Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmişti. Saraya vardığında kar yağıyordu ve burada verdiğimiz resim de böylece İstanbul'un epeyce beklenmedik bir görüntüsünü vermektedir.

Abdülmecid'in kendini iki çocuğuyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun bir haritasının önünde resmettiği ve 1914'te Fransız Sanatçıları Salonu'nda sergilenmiş olan Tarih Dersi tablosu.

Fotoğraf: Vızzavona.

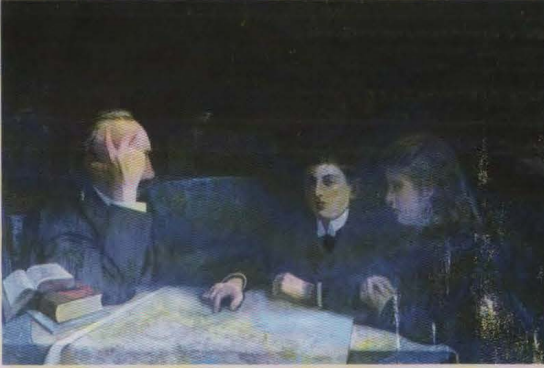
Esilden, saltanat hâlâ devam ederken, bir hükümdarın tahta çıkışı iki ayrı tören içermektedir. Bunların ilkinin hiç gecikmeden sonunda gerçekleştirilmesi gerekiyordu: Yeni padişah ve halife, genellikle Harbiye Nezareti'nde kamuya açık fakat son

derecede sade bir törenle halkının biatını kabul ederdi. İkinci tören ise birkaç gün sonra şatafamlı bir şekilde gerçekleşirdi: O da "Kılıç Alayı" diye biliniyordu. Padişah, atlarının kılıcını kuşanmak üzere kutsal Eyüp Camii'ne gider, ardından da önünde,

etrafında ve arkasında devlet cıadı bulunduğu halde İstanbul'da baştan başa at üzerinde kat ederek sarayına dönerdi. Yol boyunca saf tutmuş askerler onu alkışlardı. Kılıç Alayı, Avrupa hükümdarlarının taç giyme töreninin Türkiye'deki karşılığıydı.

Abdülmeccid
Efendi, Tarih
Dersi/Nasihat,
1912. 120x164 cm.
tuval üzerine
yağlıboya.
Topkapı Sarayı
Müzesi Resim
Koleksiyonu,
env. 17/568.

Eylem Yağbasan,
"Abdülmeccid
Efendi'nin
Resimlerinde
Kutlar ve Üslup",
Hamdandan Bir
Resim Abdülmeccid
Efendi, Ömer Faruk
Şenioğlu (yay. haz.)
(İstanbul: Milli
Saraylar-Yapı Kredi
Yayınları, 2004), s. 79.

Yeni halife için bu tören gerçekleştirilmedi ve kendisine görevi gayet sade bir şekilde İstanbul'daki Eski Saray'da* tevdi edildi. Zaten tören de seçim mazbatasıyla tören kararını getirecek olan Ankara Meclisi'nin on beş kadar üyesinden oluşan heyetinin İstanbul'a varmasına imkân verecek şekilde birkaç gün geciktirilmişti.

Meclis temsilcileri Abdülmeccid'le Bağdat Köşkü'nde buluşarak, halife ilan edildiği kararın metnini kendisine kırmızı atlastan bir mahfaza içinde vermişlerdi. Abdülmeccid birkaç sözle onlara teşekkür etmiş, ardından "Kutsal Emanetlerin" muhafaza edildiği, duvarları çinilerle kaplı büyük odaya geçmişti. Bu noktada sözü bize

bir mektubunda bütün bu törenlerle birlikte hilafet ve yeni halifeyle ilgili de ilginç bilgiler ileten muhabirimiz Yusuf Razi Bey'e bırakıyoruz:

"Kutsal Emanetler esasen Peygamber'in hırsakı, sancağı ve kılıcıyla ilk halifelere ait başka eşyadan oluşmaktadır.⁶ Süslü kumaşlara sarılı olan Peygamber'in hırsakıyla sancağı ayrı ayrı, kendisi de aynı şekilde alındın bir sandığın içine konan som altından bir mahfaza içinde tutulmaktadır. Saltanat değiştiğinde yeni hükümdar ilk önce kılıdın üzerinde bozulmamış olarak durması gereken selevinin mührünü kontrol edip ardından mahfazaları açıp, emanetlerin sarılı olduğu kumaşları imarla öpüp açar, hızızla ve saygılı bir şekilde göz attıktan sonra tekrar kapatıp kılıdı mühürleyip anahtarları aynı dikkatle mühürlenlen birkaç zarfın içine koyar.

Birkaç asırdan beri, yani emanetlerin Türk padişahlarının eline geçtiğinden beri, Enderun beyleri arasından seçilmiş kırk kişilik bir muhafız birliği bunların şeref hizmetine verilmektedir. Bu muhafızlar sırayla dörder kişilik gruplar halinde 24 saat boyunca Kutsal Emanetlerin tutulduğu odada görevlendirilmektedir.

En dar katılımı gerçekleşen bu ilk törenden sonra Halife Abdülmeccid, altın bir örtünün altında halifelerin kıymetli taşlarla süslü tarihi tahtının kurulduğu Eski Saray'ın servili avlu diye bilinen ikinci avlusunun girişine kadar yürüdü. Örtü kaldırıldığında Abdülmeccid ayakta kısa bir dua okudu. Ardından Peygamber'in ailesine mensup ulemeden biri,⁷ Allah'ın lütfu için yalvaran bir dua okudu. Bu dini kısım sona erince Abdülmeccid heyet üyelerinin, memurların ve hazır bulunan diğer kişilerin biatını kabul etti. Açık havada gerçekleştirilen bu törene Papalık temsilcisi ve birkaç yabancı subay dahil olmak üzere bazı kordiplomatik üyeleri de katıldı.

Nihayet, gayet sade alaturka bir takım giyip boynuna bir nişan takmış olan Halife, Daumont usulü koşullu açık bir arabaya binip,⁸ karışsı-

SYLVESTRE (J.-N.) H. C.
La joie de vivre.
The joys of life.

PHILIPPE-QUINET (Mme J.)
La petit concert.
Musical Entertainment.

ABDUL-MEDJID (S. A. I. le Prince) La leçon d'histoire.
The Lesson in History.

Paris Salonu
katalogunda
Tarih Dersi'nin
görüntüsü.

Société des artistes
français. Catalogue
illustré du Salon de
1914 (Paris: Bachelier,
1914), lev. 180.

na da Refet Paşa'yı* alarak ilk cuma selamlığını gerçekleştirmek üzere Fatih Camii'ne gitti. Milletvekillerinin yer aldığı diğer tören arabaları, yaya muhafızların çevrelediği hilafetin arabasının önünden gidiyordu. Törenin en başında bir takım mızraklı süvari yer alırken, diğer bir takım da arabanın hemen arkasından geliyordu. Birkaç kilometrelik yol boyunca toplanmış olan muazzam bir kalabalık, duyulduğu ve halkın kendisine yönelttiği-sevgi gösterilerine sevindiği açıkça belli olan Halife Abdülmecid'i samimi bir şekilde alkışlıyordu.

Ankara Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihli oylaması sadece Türkiye'de saltanatı ve krallık rejimini lağvetmekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı hanedanı nezdinde muhafaza edilen hilafetin ilkesel olarak tahta çıkış sırasını da değiştirmiştir.

Muhammed'in ilk dört halifesi, Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin her biri, seleflerinin az çok müminlerin reyine dayanarak kendilerini tayin etmesiyle halk tarafından seçilmişlerdi. Ali'nin iktidara gelmesinde oluşan kriz, İslam dünyasının hilafetin ve İslamiyet'in geleceğiyle ilgili endişeye düşmesine neden olmuş ve ölümünden sonra hilafet makamının artık veraset yoluyla intikal edeceğine net olarak karar verilmişti. İhtilallere, ayaklanmalara, zorba darbelerine rağmen veraset ilkesi o zamandan beri muhafaza edilmiştir.

Sultan I. Selim 1517'de fethettiği Mısır'da, imparatorluklarının Moğollar tarafından yıkılmasından sonra oraya iltica etmiş olan Bağdat Abbasi halifelerinin son vârisini bulmuştu. Aslında isteseydi hilafeti kendine üstüne alabilirdi, zira İslam dünyası onu zaten Haremeyn'in hamisi olarak görüyordu. Fakat bu son Abbasi halifesini İstanbul'a beraberinde götürmeyi tercih etti; o da Ayasofya'da törenle bu unvanı bırakıp Selim'e tevdi etti.²⁰ İşte o günden itibaren hilafet veraset yoluyla Osmanlı hanedanına geçmiş, saltanatla aynı intikal kurallarına bağlanmıştı.

Türkiye'de saltanatın lağvıyla hilafetin Osmanlı hanedanında bırakılarak veraset sırasının değiştirilerek seçime bağlanması bu hassas meseleyle ilgili uzun tartışmalara yol açabile-

cek nitelikte bir karardı. Saltanatın vâlihahtı olan Şehzade Abdülmecid Efendi'yi halife ilan ederek Büyük Millet Meclisi tedbirli davranmış ve Şehzade Abdülmecid Efendi'nin kendisi de Meclis'in dayattığı şartlar altında hilafeti kabul ederek vatanseverlik göstermiştir. Aynı zamanda bu kabulüyle bir hassas meseleyle ilgili bütün kavgalara son vermektedir. Tahttan indirilen padişahın yurt dışında yaratmaya çalışılabileceği karışıklık baştan etkisiz olmaya mahkûm edilmiştir. Bu konuda unutmamak gerekir ki Abdülhamid sultan unvanından çok halife unvanına önem veriyordu. Kendisine yöneltilen arz veya övgülerde sıkça sadece "Halife" hitabı kullanılmaktaydı.

Yeni Halife II. Abdülmecid Han, islahatçı II. Mahmud'un oğlu Sultan Abdülaziz'in ikinci oğludur.²¹ 1868'de doğmuş, dolayısıyla 54 yaşındaysa da ancak 45 göstermektedir. Sağlam bir sağlığa ve parlak bir zekâyâ sahiptir. Fransızca'yı derinlemesine bilen II. Abdülmecid, İngilizce ve Almanca'yı da okuyup yazar. Eğitimi ve münevver bir şehzade olarak bilinir ve sanatın hamisi olduğu gibi, nezdinde her zaman en samimî kabulü göceklerinden emin olan emelkefî ve sanatçıların da dostudur. Şarhlar elverseydi, ilköksi sakin ve zengin olsaydı, II. Abdülmecid Türklerin I. François'ı olabilir, İstanbul'daki saray çevresi de, Kurtuba halifelerinin sarayı gibi, İslam sanatının yeni bir odağı olabilir.

Şehbal dergisinde tablonun ilk yayımlanışı (solda).

Şehbal, sayı 75, 1 Mayıs 1929 (14 Mayıs 1913), s. 41.

Şehbal'de tablonun ikinci yayımlanışı.

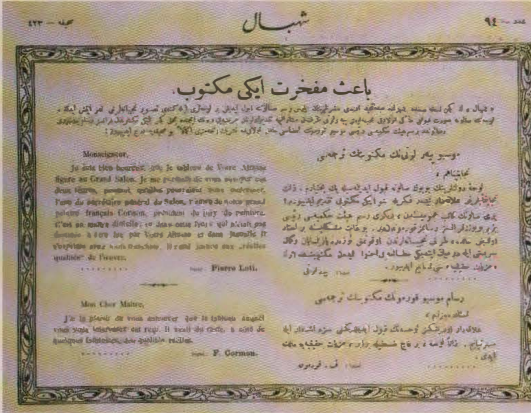
Şehbal, sayı 19, 15 Mart 1930 (29 Mart 1914), s. 402.

Şehbal'ın kapağında Abdülmecid Efendi.

Şehbal, sayı 93, 18 Mart 1935 (29 Mart 1914), s. 401.

Şehbâl de Pierre Loti ile Fernand Cormon'un mektuplarından alıntılar.

Şehbâl, sayı 94.
1 Nisan 1910
(14 Nisan 1310), s. 423.

Siyasi aşkında Şehzade Abdülmecid Efendi acaide devlet meselelerine ilgi göstermiş, ülkesinin felaketleri ilgi halkın sevincine olan iştirakini her zaman göstermiştir. Fransa'nın samimi dostudur. Gayet liberal fikir ve görüşleri olan Abdülmecid mükemmel bir meşrutî hükümdar olurdu. Büyük Millet Meclisi, meşrutî hükümdarın sorumsuzluğuna rağmen, halifenin bütün cismanî gücünü yok ederek kendisini bu özellikle zor zamanlarda ağır bir sorumlulukta kırtarmıştır. Fakat gene de hilafet kapsamında tanımlanmış yetkileri dahilinde kal-

makla beraber II. Abdülmecid, gerektiğinde hilafetin dünyadaki ruhanî gücünü ve Türk halkının nezdinde şahsen sahip olduğu gerçek nüfuzu ülkesinin hizmetine vermekten çekinmeyecektir."

Abdülmecid'in görevlendirilmesinden birkaç gün evvel, 17 Kasım günü İngiliz *Mala* ya zirhlisine stıgının olan sabık padişah VI. Mehmed, genç oğlu Şehzade Mehmed Ertuğrul¹⁸ ile birlikte Malta'da karaya çıkmıştı: İstanbul'da yeni bir tarih başlarken lağvedilmiş bir rejimin son görüntüsünü...

"TARİH DERSİ"

Türkiye'deki gelişmeler, 1914'te Fransız Sanatçılar Salonu'nda¹⁹ *Tarih Dersi* adıyla sergilenmiş olan bir tabloya ilginç bir boyut kazandırmakta. Gerçekten de bu tuvalün sanatçısı, bugün halife olan Türkiye velihahtı Şehzade Abdülmecid'in kendisiydi.²⁰ Hem bes-teci, hem ressam olarak gayet geniş bir sanat kabiliyeti bulunan şehzade bu tabloda sanki kendini iki çocuğuna tarih dersi verirken resmetmiş.

Bazılarının Türkiye'nin harbe girmesiyle beraber haczedildiğini söylediği bu tablonun akıbetini araştırmak ilginç geldi. Oysa hiç de öyle olmamış; zaten Osmanlı mallarına haciz gelmiş de değil. Tuval sadece Championnet sokağındaki Magasins généraux'ya emanet edilmişti.²¹ 20 Temmuz 1920 günü ise Barış Konferansı nezdindeki Osmanlı heyetinin iktisadî grubunun başındaki Albay Henry tabloyu Türk heyetine teslim etmek üzere geri istemiştir. Tablo kendisine resmi ve düzgün bir makbuz karşılığında teslim edilmiştir. Eğer Abdülmecid *Tarih Dersi*'ne kavuşmamışsa, bil-melidir ki tuval bundan iki sene evvel Osmanlı heyet-i üyelerine teslim edilmiştir.²⁶

DİPNOTLAR

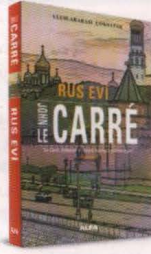
- 1 1908-1913 tarihleri arasında muhiif vesilelerle *L'illustration*'da yazı ve fotoğrafları çıkan Yusuf Razi Bey'in bu katkılarını için dergimizin 119, 120, 122, 145 ve 158. sayılarını bakınız. Ayrıca 212 ve 260 sayılarımızda da aynı yazarın Sulanahmet miingleri (1920) ve Anadolu zaferleriyle (1922) ilgili yazıları yer almaktadır.
- 2 Ferid İbrahim ile ilgili bkz. Taha Toros, "İlk Türk Fotoğrafhanesi ve Ferid İbrahim", *REFO Fotoğraf Sanatı Dergisi* (Ağustos 1990), s. 17-22. Ferid İbrahim'in *L'illustration*'da çıkmış fotoğraflar örnekleri için bkz. 127, 212, 214 ve 264. sayılarımız.
- 3 Eylem Yağbasan, "Resam Halife Abdülmecid Efendi (1868-1944)", *Hanedandan Bir Resam Abdülmecid Efendi*, Ömer Faruk Şeriflioğlu (yay.haz.) (İstanbul: Milli Saraylar-Yayı Kredi Yayınları, 2004), s. 53-54.
- 4 *Société des artistes français. Catalogue illustré du Salon de 1914* (Paris: Baschet, 1914), s. 1 ve lev. 180.
- 5 *Journal des débats politiques et littéraires*, 30 Nisan 1914, s. 5.
- 6 *Le Figaro*, 25 Mayıs 1914, s. 1.
- 7 *The Hutchinson News*, 20 Haziran 1914, s. 10; *The News Journal*, 20 Haziran 1914, s. 14; *The Washington Post*, 1 Haziran 1914; *Chicago Daily Tribune*, 23 Ağustos 1914, s. 4; *The Republic*, 19 Eylül 1914, s. 4. Bu konuya değinmek için ve görüntüleri sağlayan Eski Öğrencim, Oxford'da doktora öğrencisi Gizem Tongso'ya içtenlikle teşekkür ederim.
- 8 Hemen belirtmek gerekir ki, özellikle

- yabancı kaynaklarda dendiği gibi buradaki iki çocuğun Abdülmecid'in kendi çocukları olması mümkün değildir. Oğlu Ömer Faruk Efendi 1898 doğumlu olduğuna göre erkek çocuğun o olduğu kesin gibidir. Fakat kızı Dürrüehvar Sultan ancak iki sene sonra 1914'te doğacaktır. Bu durumda genç kızın ya bir yeğeni ya da bir saraylı veya saraylı çocuğu olması gerekir.
- 9 Şehbâl, sayı 75, 1 Mayıs 1909 (14 Mayıs 1913), s. 43.
- 10 Şehbâl, sayı 93, 15 Mart 1930 (9 Mart 1914), s. 401-402.
- 11 Şehbâl, sayı 94, 1 Nisan 1930 (4 Nisan 1914), s. 423.
- 12 Yağbasan, "Abdülmecid Efendi'nin Resimlerinde Konular ve Üslup", *Hanedandan Bir Resam Abdülmecid Efendi*, s. 94.
- 13 Adolphe Thalasso, "Un prince artiste S.A.I. Abdul Medjd Efendi, fils du Sultan Abdul Aziz", *L'Art et les artistes* 113-114 (Ağustos-Eylül 1914): 273-280.
- 14 Aslında dördüncü oğludur Sultan Aziz'in ilk oğlu (ve ilk çocuğu) Yusuf İzzeddin (1857-1916). İkincisi Mahmud Cellaeddin (1862-1888), üçüncüsü Mehmed Selim'dir (1866-1867).
- 15 Topkapı Sarayı.
- 16 Kutsal Emanetlerin birdökümü için bkz. İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1950?), s. 43.
- 17 Kastedilen Nakibü'l-Esrafur.
- 18 Dauntont üslûlu kışda, arabanın önüne iki çift at koşupul soldaki atlarda

- seyis yer almakta, arabada ise sürücü bulunmamaktadır.
- 19 Refet Paşa (Bele) (1881-1963), Ankara hükümetin imtimsali olarak 19 Ekim 1922 günü İstanbul'a gelmiş, son padişah VI. Mehmed Vahideddin'i Meclis'in kendisini tahttan indirdiğini bildirmiş, ardından da velihaht Abdülmecid Efendi ile de müzakerelede bulunmuştur. Ardından da 15göl ordularının komutanlarıyla İstanbul'a ulaşarak hükümetinin kontrolüne geçişinin ilk adımlarını hazırlamış.
- 20 Bunun bir el saneden ibaret olduğu hakkında bkz. Hallı İnalıcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600* (London: Phoenix, 1997), s. 57.
- 21 Aslında dördüncüdür (bkz. not 777).
- 22 Mehmed Ertuğrul (1912-1944).
- 23 Heneklikte Paris Salonu adıyla bilinen ve her sene Mayıs ayında ziyaretçilere kaplarını açan Paris'tin meşhur resim ve heykel sergisi
- 24 Aslında bu tabloyu sergilediğinde Abdülmecid Efendi velihaht değildi. Velihaht olması, Sultan Reşad'ın ölüp Sultan Vahideddin'in tahta çıkmasıyla birlikte 1918'de olmuştur.
- 25 Compagnie des entrepôts généraux de Paris adını taşıyan bu şirket, esya deposu olarak hizmet vermektedir.
- 26 Tablo bugün Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda yer aldığına göre sorunsuz bir şekilde iade işlemleri yapılmış demektir. Milli Saraylar'da bulunan bir heyket bunu teyit etmektedir (Yağbasan, "Resam Halife Abdülmecid Efendi", s. 54).

tüm zamanların
en iyi casus romanları...

JOHN LE
CARRÉ

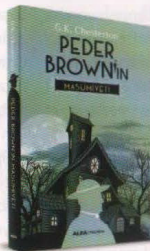
nazi almanya'sında
bir dedektif...

PHILIP
KERR

suçluların peşinde
bir rahip...

PEDER BROWN

tarihi bir
karakter...

**DEDEKTİF
ARISTOTELES**

ALFA®

POLİSİVE

www.alfakitap.com

info@alfakitap.com

[f /alfakitap](https://www.facebook.com/alfakitap) [t /alfakitap](https://www.instagram.com/alfakitap)

Resim Sergisi Küşad Olundu

1 TEMMUZ 1916

İKDAM

Memleketimiz resim üstadlarından bazılarının eserlerinden mürekkep bir resim sergisinin Beyoğlu'nda Galatasaraylılar Yurdu'nda açılacağını evvelce ilan etmiş olduğumuz serginin resm-i küşadı dün parlak bir surette icra edilmiştir ve bunda Şehzade Mecid Efendi Hazretleri ile Sadrazam Said Halim Paşa hazretleri, vükeladan ve ricalden pek çok zevat, matbuat mensupları ve Galatasaraylılar Yurdu aza-yı muhteremesi hazır bulunmuştur. Huzzara yurt namına çay ve pastalar ikram edilmiştir. Merasim-i iftithaiyi, sanayi-i nefisede, hususıyla san'at-i tersimdeki kudret-i üstadaneleri memleketimiz için bâdi-i ifthihar olan Şehzade Mecid Efendi hazretleri ifa buyurmuşlardır. Vükela-yı fiham ve zevat-ı âliye teşhir edilen asar-ı san'atla pek ziyade alakadar olmuşlar ve bazı levhaların muavverlerini fevkalade takdir buyurmuşlardır. l...l

İftar-ı Seniyye ve Tebrikat

3 TEMMUZ 1916

İKDAM

Ramazan-ı Şerif'in ibtidası münasebetiyle dün akşam Sadrazam Said Halim Paşa, Şeyhülislam Kazım Efendi, Âyan ve Mebusan reisi beyefendiler ve sair vükela-yı fiham hazeratı saray-ı hümayun-ı cenab-ı mülukaneye azimetle iftar-ı seniyye-i cenab-ı padişahide hazır bulunarak nevale-çin olmuşlar. Ba'dehu huzur-ı şehriyariye kabul buyrularak Zat-ı Hazret-i Padişahi'ye arz-ı tebrikat eylemişlerdir.

Venizelos Aleyhinde Nümayişler

3 TEMMUZ 1916

İKDAM

Berlin— Temps gazetesi Çarşamba günü Atina ve sair birçok Yunanistan şehirlerinde Venizelos aleyhine büyük nümayişler yapıldığı

ve nümayişçiler bilhassa ahiren terhis olunan redif efradından mürekkep olduğunu istihbar ediyor. Korent ve Neapoli şehirlerinde nümayişler pek patırtılı olmuş ve ahali sokaklarda "Kahr olsun memlekete ihanet eden Venizelos, Kahr olsun kendini ecnebilere satmış olan Venizelos" diye bağışmışlardır. Sahipleri Venizelos taraftarı bulunan birçok ticarethanelerin camları kırılmıştır.

Kıtaatımızın Ruslardan Kırmanşah'ı Zaptı

5 TEMMUZ 1916

İKDAM

Bağdat— Kıtaatımız on sekiz Haziran sabahında Kırmanşah'a girmişlerdir. Haziran'ın on yedisinde Kırmanşah'ın garbında Rusların vücuda getirdikleri mevâzi kurbunda kıtaatımızla Ruslar arasında bir muharebe vuku bulmuştur. Geceye kadar devam eden bu muharebe neticesinde Ruslar Kırmanşah'a ricata mecbur olmuşlarsa da kıtaatımızın şiddetli taarruzları üzerine düşman Kırmanşah'ta da tutunamayarak buradan firar etmiş ve şehir asakirimiz tarafından işgal olunmuştur.

Aşk Neticesi Cinayet ve İntihar

5 TEMMUZ 1916

İKDAM

Beyoğlu'nda Ağa Sokağı'nda Acemyan Apartmanı'nda sakin Belediye mühendislerinden Artin Taşçıyan Efendi evvelki gece kıskançlık neticesi olarak metresi Fransız tebaasından Madam Roza'yı cerh ve müteakiben intihara tasaddi eylemiştir. Artin Efendi hayli müddetten beri mezbure ile yaşamakta iken son zamanlarda aralarında bir kıskançlık baş göstermeye başlamış, mezbure İsmail Bey namında birisiyle peyda-yı münasebet eylediği ve kendisinden ayrılacağını hissederek Artin Efendi evvelki gece apartmana geldiğinde bu mesele mevzu bahis olmuş, zaten kıskanç bulunan Artin Efendi hiddet ederek hamil olduğu

revolverini çekerek mezbureye karşı birkaç el atış eder. Madam Roza feryat ederek yere düşer. Bu hâli gören Artin Efendi sevgilisinin vefat eylemek üzere olduğunu görerek revolveri kendi tarafına çevirip atış eder, kurşun sağ kaşı üzerinden girip içeride kalır. Bu hâli işiten apartman müstahdemini vak'ayı polise ihbar eylemişler, memurin-i zabita gelerek mecruhları Alman Hastahanesi'ne nakletmişlerdir. Her ikisinin de hayatı tehlikesi bulunmaktadır. Roza yirmi sekiz yaşında imiş.

Suriye Havadisı

5 TEMMUZ 1916

TANİN

Suriye'de Türkçe— Haber aldığımızı göre Suriye'de Türkçe lisanı tedrisatına doğru ciddi adımlar atılmaktadır. Bu teşebbüslerin kısm-ı azamı ahali ve hususi mektepler tarafından yapılıyor. Beyrut'un en büyük müessesesi-i ilmiyesini teşkil eden Amerikan Koleji Türkçe tedrisatını tevsi ve programına Türkçe edebiyat ve lisanı hakkında mühim kısımlar ve saatler ilave etmiştir. Aynı zamanda Beyrut'ta açılan serbest Türkçe derslerine birçok kadın ve erkek ahali kemal-i hahişle devam ediyorlar. Beyrut'ta bir Türk hanımının idare ettiği bir insa darülmuallimâtı açılmıştır. Resmi tıbbiye ve sultaniler bu sene her zamandan ziyade rağbet görüyorlar. Şimdiye kadar Fransızların esaret telkinatı altında kalan Suriye ahalisi bu yeni teşkilatı büyük bir memnuniyetle karşılamaktadır. Şehirlerin ıslahı— Beyrut, Kudüs, Şam gibi Suriye'nin büyük şehirlerinde bir seneden beri kemal-i faaliyetle tecdüdat yapılmaktadır. Beyrut'ta baştan başa geçen geniş bir bulvar açılması hitam bulmuştur. Hükümet istimlakten dolayı açıkta kalan fukarayı düşündürmüş ve bunların hiçbir suretle sıkıntı çekmemeleri için muntazam, yeni bir fukara mahallesini inşasına karar vermiştir. Bütçeye bu husus için mühim meblağlar ilave edilmiştir. Yine Beyrut'ta meşhur fıstıklığın mukemmel bir park hâline getirilmesi için geniş sermaye ile bir

şirket teassüs etmiş ve bir iki aydan beri işe başlamıştır. Beyrut'un sahil kısmı dahi bu mesaiden hissedar olmuştur. Bir büyük bulvar da Şam'da açılıyor. Ve bunun istimlakâtı dahi hitama ermiştir. Kudüs bütün şehirlerin imarına ve tecceddüde doğru atılan adımlardan çok hissedar oluyor. Yafa'da açılan geniş, güzel ve büyük bulvar nihayet bulmuştur. Yafa bu bulvarla birçok büyük şehirlerimizin haiz olduğu güzel ve faydalı bir şey kazanmıştır. –Fabrikalar– Suriye'de bir sene zarfında vesaitsizliğe ve zamanın müşkülâtına rağmen fabrikalar gibi mühim tesisat da ihmal edilmemiştir. Şam'da konserve fabrikası faaliyetle çalışıyor. Yeni birçok tesisat için teşebbüsler netice vermek üzeredir. Bu fabrikada Suriye'nin fakir kadınları, asker aileleri ücretle istihdam ediliyorlar. Bu mesai birçok ecnebi ziyaretçilerin suret-i mahsusada mazhar-ı takdiri olmuştur.

Amerika'dan Mühimmat İhracatı

7 TEMMUZ 1916

TANİN

Alman gazetelerinin istihbaratına göre Amerika Hükümeti'nin Meksika ile bir harp vukuu ihtimaline mebni İtilaf Devletleri'ne mühimmat ihracın men eylemesi, İtilaf Devletleri'ni büyük bir endişeye düşürmüştür. Çünkü İtilaf Devletleri ve bilhassa Rusya mühimmatlarının kısm-ı azamını Amerika fabrikalarından tedarik ettikleri cihetle, Amerika'nın bu kararı, İtilaf'ın bütün harp planlarını altüst edecek bir mahiyettedir. İtilaf Devletleri, bu karardan tahaddüs eden müşkül-i hâl ve vaziyeti tezekkür ederek tedabir-i lazime ittihaz etmek için Paris'te bir şura-yı askeri akdedeceklerdir.

Almanya'ya Talebe Arzı

9 TEMMUZ 1916

İKDAM

Hükümet-i Osmaniye pek çok talebe-i Osmaniye'yi bera-yı

tahsil Almanya'ya göndermek tasavvurunda bulunuyor, bu talebe meyânında en güzide Türk ailelerinin evlatları dahi mevcut bulunmaktadır. Cermen-Türk Cemiyeti bu talebeye karşı hüsn-i kabul gösterilmesini tavsiye etmekte ve bunları nezdlerine kabul edebilecek olan ailelerin adreslerini talep eylemektedir.

Hakkımızda Bir Düşman Gazetesinin Mütalaatı

9 TEMMUZ 1916

İKDAM

24 Haziran sene 916 tarihli Manchester Guardian gazetesinin başmakalesinden: İnsal-ı beşerin tabayini tetkik ile meşgul olanlar için Türk neslinin tabiatını tayin etmek kadar çetin bir mesele yoktur. Türklerin Kütü'l-Amare esirlerine karşı yapmış oldukları şövalyelik devrine ait merdane ve insaniyetkârane muameleyi Harbiye Nezaretimiz resmen ilan eyledi. Türkler hitta-i Irakıye'deki bilcümle muharebelerde numune-i imtisal ittihazına şayan bir insanlıkla muamelede bulundular. Irak Kumandanı'nın ara sıra General Aylmer'e göndermiş olduğu notlar Selahattin Eyyubi ile Aslan Yüreklî Richard arasında teati olunanlar derecesinde olup herhalde Selahattin'in ruhunu şad edecek bir mertebededir. Türk zabitleri akdedilen mütarekeleri fırsat addederék efradın kaybolan çantalarını iade etmek gibi en küçük noktaları bile unutmamışlar ve yaralılarına karşı her iyiliği ve esbab-ı istirahatı dirîğ eylemişlerdir. Esir zabitanızın rütbe-i askeriyelerine layık hürmette zerre kalmak kusur etmemişlerdir. General Townshend hakkında yapılan bu kabil muamelât ile Kütü'l-Amare'nin zayıfından mütevellit teassüflerimiz bu vechile tahfif kılınmıştır. Gelibolu sahne-i harbinden avdet eden efrad dahi aynı tarzda idare-i kelim eylemektedirler. Efrad-ı merkume Türk'ü, Selb-i Ahmere asla ateş etmeyen bir düşman olarak der-hatır eylemektedirler.

Evlad-ı Şühedanın Meccanen Kabulü

10 TEMMUZ 1916

İKDAM

Rehber-i Saadet Mektebi Müdüriyeti'nden: Vatandaşın müdaafaası uğrunda feda-yı can eden şüheda evlatlarından zükür ve inas otuz kadar muhterem evladın mektebe meccanen kaydı mukarrer bulunmuş olmayla şüheda evladı olduğuna dair mahallesinden alacakları ilm ü haberleri mensup oldukları ahz-ı asker şubelerine tasdik ettirdikten sonra Topkapı Molla Gürani'de kain mektep idaresine müracaat eylemeleri beyan olunur.

Madalya

13 TEMMUZ 1916

TANİN

İmparator Wilhelm hazretleri Asker Ailelerine Yardımcı Kadınlar Cemiyeti Fahri Reisi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleri'nin refikaları devletlü, ismetlü Naciye Sultan Hazretleri'ne Salib-i Ahmer madalyasının birinci rütbesini, cemiyetin reisi olan İsmail Canbolat Bey'in refikası hanım ile cemiyet azasından Dahiliye Nazırı Talat, Hariciye Nazırı Halil Beyefendilerle Şehremi Bedri Bey'in refikaları hanımefendilere Salib-i Ahmer Nişanı'nın ikinci rütbesini ita eylemiştir. [...]

Osmanlı Hanımlarının Bir Dârü'l-Mesaisi Daha

13 TEMMUZ 1916

TANİN

Osmanlı Hanımları Bıçkı Dikış Ocağı namıyla Üsküdar'da Paşa Limanı'nda Osmanlı hanımları tarafından, fıkrlar ailelerle şehit zevce ve kızlarına meccanen olmak üzere kadınlığın en mübrem ihtiyaçlarından biri olan bıçkı ve dikış usullerini bir suret-i mükemmele ve fenniyyede talim ve tedris etmek üzere Maarif Müdüriyeti'nin müsaade-i resmiesini haiz bir müessesese

vücuda getirildiği ve yakında kayıt muamelesine başlanılacağı işitilmiştir.

Amerika-Meksika Münasebâtı

14 TEMMUZ 1916

SABAH

Carranza'nın Bir Notası:
Berlin 12 Temmuz

Washington'dan bildirildiğine göre geçen çarşamba günü Carranza ile Villa'nın askeri arasında şiddetli bir mûsademeye vuku bulmuştur. Carranza, hükûmât-ı müttehide-i Amerika'ya IABDI yeni bir nota takdim eyleyerek hududun sıkı bir tarassut altında bulundurulmasını talep etmiştir.

Villa Amerikalılara Karşı İlerliyor
Berlin— Washington'dan New York Herald'a bildirildiğine göre Villa ordusu Amerika askerine karşı hareket etmek üzere yola çıkmıştır. Meksika meselesi bu suretle yeni bir safhaya dahil olmaktadır.

Papa'nın Yeni Bir Teşebbüs-i İnsaniyetkâranesi

16 TEMMUZ 1916

TANİN

Berlin— Zürih'ten bildirildiğine göre, Papa'nın yeni bir teşebbüs-i insaniyetkâranesi husule gelmek üzeredir. On aydan beri esir-i harp olarak bulunan aile sahipleri ve üç çocuk babası olan esirler İsviçre'ye naklolunup hitam-ı harbe kadar burada kalacaklardır. İsviçre Hükûmeti buna muvafakat göstermiştir. Almanya bila kayd-u şart Papa'nın şu teşebbüs-i insaniyetkâranesini kabul etmiştir. Fransa'nın muvafakati henüz katı değişle de muhakkak addolunmaktadır. Diğer muharipler henüz cevap vermemişlerdir.

İstanbul Üzerinde Zeplin

16 TEMMUZ 1916

SABAH

Dün öğleden sonra saat dört raddelerinde şehrimiz üzerinde

zeplin sisteminde bir kabil-i sevk-i idare balon cvelan eylemiştir. Balon pek alçaktan tayeran ederek Ayastefanos cihetinden gelmiş ve Köprü üzerinde dönerek Kadıköy'ne doğru gittikten sonra tekrar bir devir yapıp ve İstanbul üzerinde uçarak gözden kaybolmuştur.

Balon pek yakından uçuğu cihetle makinesinin gürültüsü tamamiyle işitilmekte pervanelerin hareketi görülmekte idi. Zeplinin baş tarafında Osmanlı, kış tarafında Alman bayrakları bulunuyordu. Zeplin tayeran ederken bazen bulutlar arasında kalmakta idi. Oldukça sert bir rüzgâr hüküm sürmesine rağmen zeplinin suhulet-i hareketi herkesin nazar-ı dikkat ve takdirini celbeylemiş, sokaklarda herkes balonun hareketini takip ve temaşa eylemiştir.

İspanya'da Umumi Grev

16 TEMMUZ 1916

İKDAM

Berlin 15 Temmuz— Madrid'den iş'ar olunuyor: İspanya demiryollarında terk-i eşgal ilan edildiğinden hükûmet umum İspanya'da Kanun-ı Esasi ile bahş olunan teminatı muvakkaten iptal eylemiştir. Muhil-i asayiş birçok tecavüzat vuku bulmuştur.

Bern 13— Madrid'den şimal şimendiferi şebekesindeki tekmiil amele grev ilan eylemiştir. Şimdiye kadar hiçbir hadise vuku bulmamıştır. Hükûmetçe icap eden tedabir-i tahaffuziye ittihaz kılınmıştır. Barselon, Oviedo, Valensiya ve Madrid'deki tekmiil amele şimendifer amelesi ile müttefikân hareket eyliyorlar. Bilbao'da artık umumi grev başlamış ve burada grevcilerle zabıta memurları arasında mûsademeler vuku bulmuştur. Mûsademelerde tarafeyn birbirlerine karşı tabanca istimal ettiklerinden bir kişi telef ve beş kişi mecruh olmuştur. Hükûmet Madrid ve havalisinde idare-i örfiye ilan etmiştir.

İran Cephesindeki Muvaffakiyetimizin Ehemmiyeti

18 TEMMUZ 1916

İKDAM

Viyana 16-- Neue Freie Presse gazetesi, Türkiye vaziyet-i harbiyesini tetkik ettiği sırada şu tarzda beyan-ı fikir ediyor. "Türkler, İran cephesinde Rusları Kırmanşah'ın ta ötesine kadar tard ve takip etmek suretiyle İngilizlerle Rusları Irak'ta birbirleriyle irtibat peyda etmeleri ihtimali tamamiyle ref edilmiştir."

Bitaraf Memleketlerde Sulh Nümayişleri

18 TEMMUZ 1916

İKDAM

Berlin 17-- Stockholm'de akdolanun Bitaraf Konferansı'nın karar ve teklifine binaen gelecek Ağustos'un birinde bîlcümle bitaraf memleketlerde sulh lehinde nümayişler tertip olunacaktır. Yirmisi Danimarka'da ikisi Kopenhag'da olmak üzere yirmi iki şehirde nümayişler yapılacaktır. Danimarka'nın meşhur ricalinden birçoğu ve ezcümle Danimarka kilisası rüesası ve Kopenhag Belediye Reisi tarafından sulh lehinde beyannameler nesredilmektedir. Bitaraf memleketlerde tertip olunacak sulh nümayişleri, umumi içtimalar akdi, sulhun serian akdi zımında ayın-i ruhaniler icrası ve harb-i hazırda ve umum muharebât-ı müstakbeleğe karşı protestoda bulunulması suretinde tecelli ve inkişaf eyleyecektir.

Darülbedayi Heyet-i Temsiliyesi

19 TEMMUZ 1916

SABAH

Temmuz'un yedinci Çarşamba günü akşamı zevalı saat onda Tepebaşı Belediye Tiyatrosu'nda İbnü'r-Refik Ahmet Nuri Bey'in "Hisse-i Şayia" unvanlı üç perdelik mudhikeyi oynayacaktır. Temsilin hitamından sonra tiyatronun önünden

İstanbul'a müteveccihen dört tramvay arabası hareket edecektir.

İrlanda Meselesi

20 TEMMUZ 1916

SABAH

Amsterdam 18 Temmuz— Londra'dan bildiriliyor: Daily News gazetesinin beyanına göre İrlanda ahvali gittikçe vahamet kesbeylemektedir. Dublin'de İngilizler aleyhinde aleni bir miting akdedilmiştir. Geçen Perşembe günü İrlandalıların mürekkep bir cem-i gafir Divan-ı Harp tarafından beraat ettirilen İrlanda ihtilalcilerini istikbal etmek üzere Dublin İstasyonu'na şıtab eylemişti. İngiliz zabıtası bundan haberdar olması üzerine ihtilalcilerin muvasalatını tehir etmiştir. Ahali keyfiyeti haber alınca pek ziyade hiddetlenmiş ve büyük bir alay teşkil ederek başta (Sinn Fein) Cemiyeti bayrağı bulunduğu halde sokaklarda nümayişler yapmıştır. İrlandalı müstakil mebuslardan Ginnell'in Harbiye Nezareti'ne giderken tevkifinden dolayı İrlandalıları son derece hiddetlenmişlerdir. [...]

Trablusgarp Muvaffakiyeti Viyana Gazetelerinin Takdiratı

23 TEMMUZ 1916

SABAH

Viyana 21 Temmuz— Trablusgarp'ta parlak bir muvaffakiyet ihraz ile 6.000 İtalyanı esir eden Nuri Paşa hakkında neşredilen bir makalede Nuri Paşa'nın uzun tercüme-i hali ile müşarunileyhin Viyana Askeri Mektebi'nde bulunduğu sırada bütün Avusturya zabitanının muhabbet ve hürmetini celbetmiş olduğu ve sanayi-i nefiseye son derece incizabı bulunduğu ve ilk Trablus Muharebesi'nde pek çok yararlıklar gösterdiği zikr edilmektedir.

İd-i Milli

23 TEMMUZ 1916

SABAH

Arz-ı Tebligat: İd-i Milli münasebetiyle bu gün vükela-yı

fiham ile Âyan ve Mebusan reisleri hazeratı saray-ı hümayuna bil'-azime huzur-ı padişahiye kabul buyrularak zat-ı şevket-semat hazret-i padişahiye arz-ı tebrikat eyleyeceklerdir. Bera-yı arz-ı tebrik saray-ı hümayuna gidecek sair zevat-ı kiram için dahi bermutat bir defter küşad edilecektir. Resm-i Kabul: 10 Temmuz İd-i Millisi şerefine bu akşam zevatı saat onda Yeniköy'de Sadrazam Prens Said Halim Paşa hazretlerinin sahilhane-i asafanelerinde bir resm-i kabul icra olunacaktır.

Hokey Birliği

İdman

Müsabakaları

23 TEMMUZ 1916

İKİDAM

Müdafaa-i Milliye Merkez-i Umumi'sinden

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından teşkil edilmiş olan 332 senesi hokey birliği müsabakaları hitam bulmuştur. İştirak eden kulüplerden dördüne bilfiil galip gelmek ve Fenerbahçe Kulübü'yle berabere kalmak suretiyle kazandığı 14 puan ile Altınordu birinciliği ihraz etmiştir. İki defa fiilen ve bir defa da hükmen galip gelmek ve iki defa da berabere kalmak suretiyle ve 13 puan ile de Galatasaray ikinci gelmiştir. Nişantaşı 7. İdman Yurdu 5. Gürbüzler 2 puan kazanmışlardır.

İd-i Milli

24 TEMMUZ 1916

SABAH

Dün İd-i Milli'ye şeref-müsadif olmak münasebetiyle daha sabah erkenden İstanbul, en ücra köşelerine kadar bir kisve-i id ve meserrette bürünmüş, her taraf bayraklar ve yeşillikler ile parlak bir surette tezyin edilmiştir. Akşam gurb-i şemsi müteakip şehir baştan başa fenerlerle elektrik lambaları ile pek latif bir surette tenvir edilmiş, İd-i Milli'nin bahşettiği neşe ve şeatretle bir cem-i gafir geç vakte kadar ordumuzun tevali-i muvaffakiyatı için dualar etmiştir. İstihkâm Bahçesinin Resm-i Küşadı Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde tesis

edilmiş olan İstihkâm Parkı'nın resm-i küşadı dün bu münasebet-i mübeccele ile icra edilmiştir. [...] Harbiye Nazırı Enver Paşa hazretleri ibtida-i teyemmünen kapıyı küşad ederek bahçeye dahil olmuş ba'dehü zevat-ı saire de dahil olarak siperleri ziyaret etmişlerdir. [...] İstihkâm Parkı içinde gezmek için muhtelif yollar, istirahat mahalleri vesaire mevcuttur. [...]

Bu siperler muharebât-ı hazırâ hakkında pek iyi bir fikir verecek, siperleri ziyaret edenlerin evlad-ı şühedayı unutmuyarak arada sırada tesadüf ettikleri kutulara ufak bir meblağ olsun bırakmalarını tavsiye eyleriz.

Yaralı Zabitan Yurdu'nda

Türk'lüğün namus ve şerefini muhafaza etmek için serhatlarda aslanlar gibi çarpışan kahraman ve şanlı ordumuzun fedakâr zabitanından meydân-ı harbde mecruh olanların devr-i nekahet ve istirahatlarında aram-güzin olmaları için Harbiye Nezaret-i Celilesi'nce tesisi karargir olan "Yaralı Zabitan Yurdu"nın resm-i küşadı dün Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa ve vükela-yı fihamdan bazıları ile sair erkân ve ümera-yı askeriye hazır oldukları halde pek parlak bir surette icra edilmiştir.

Tamburi Cemil

Bey'in İrtihali

29 TEMMUZ 1916

İKİDAM

Şark musikisinde bir mevki-i bulend ve mümtaz ihraz eden üstad muhterem Tamburi Cemil Bey'in bir müddetten beri müptela olduğu hastalıktan rehayaab olamayarak dün sabah saat dörtte irtihal eylediği kemal-i teessürle habır alınmıştır. Cemil Bey, musiki-i Osmanî'nin erkân-ı mühimmesinden idi. Ululu bütün Osmanlılar için bad-i teellüm ve telhifdir. Merhumun naşı bu gün öğleden evvel Aksaray'da Kâhip Muslihiddin Mahallesindeki hanesinden kaldırılarak ve Fatih Camii'nde kılınacak cenaze namazından sonra Merkez Efendi'de alisi medfenine defin edilecektir.

TARİHİ YARIMADA'NIN GÖZDEN KAÇANLARI SARNIÇLAR

Gözden Kaçanlar'ın Temmuz konusu sarniçlerdir... Başta sürüç olmak üzere İstanbul'un hemen her yerinde Bizans ya da Osmanlı devrinden hâlâ p-k çok sarniç görebiliriz. Yerebatan Sarnıcı, Binbirdirek Sarnıcı gibi bilindik örneklerin dışında, fark etmeden üzerinden yürüyüp geçtiğimiz daha nicesi var. Zamanında kentin su ihtiyacını karşılayan bu sarniçler günümüz koşullarında işlevlerini

yitirdiğinde unutuldu, tahrip edildi veya bazen de farklı işlevlere büründü. Dr. Kerim Altuğ bizim için Tarihi Yarımada'nın Bizans dönemi sarniçlerinden bir seçki hazırladı. Osmanlı döneminde de çok sayıda sarniç yapılmış olduğu da neredeyse unutuldu. Özellikle Boğaz kenarında bir zamanlar yalı veya konakların bahçelerinde yer almış sarniçlerin önemli bir kısmı sahil yollarının yapımları sırasında kaybedildi.

Yazının ikinci kısmında da Bebek Semt Girişimi'nin korumaya çalıştığı bir Osmanlı sarnıcını tanıtırken, yapının kent yaşamı içinde var olma savaşına da tanık oluyoruz. Yazı ve katkılarında dolayı Dr. Kerim Altuğ ve Bebek Semt Girişimi'nden Nergis Yazgan, Nigar Alemdar, Mualla Mezhepoğlu ve Damla Kalan'a teşekkür ederiz.

istanbul@arkeologlarderneği.org

TARİHİ YARIMADA'NIN SÜTUNLU MİRASI: SARNIÇLAR

DR. KERİM ALTUĞ

Su kaynakları açısından elverişsiz bir yarımada üzerine kurulan İstanbul'un su ihtiyacı, 2. yüzyıldan itibaren kente su sağlayan, temeli Hellenistik ve Roma mühendisliğine dayalı isale hatlarıyla karşılanmaktaydı. 4. yüzyılda yeni bir tesis olarak inşa edilen Roma İmparatorluğu'nun en uzun su yolu Valens İsale Hattı'na ise sonraki dönemlerde bazı eklenmeler yapıldıysa da, kentin su iletim altyapısı zaman içerisinde aşamalı olarak çıkmış, 6. ve 7. yüzyıllardan itibaren inşa edilen sayısız sarniç

kentin başlıca su temin unsuru haline almıştır.

İstanbul Tarihi Yarımada'daki sarniçler depolama olanakları açısından, açık su hazneleri ve kapalı yeraltı sarniçleri olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Tarihi Yarımada'nın batısında yer alan, günümüze ulaşabilmiş olan üç büyük açık sarnıç (Aetius, Aspar ve Mokios), kent dışından Valens İsale Hattı'nın galerileriyle gelen suları toplayıp biriktiren ve kent içi su dağıtım şebekesine ileten toplama havuzları oldukları düşünülür. Halk ağzında "Çukurbos-

tan" olarak adlandırılan ve kentin yüksek noktalarında konumlandırılmış olan bu açık sarniçler arazinin morfolojisine göre şekillendirilmiştir. Tarihi Yarımada'da Bizans dönemine ait en fazla sayıda olanlar ise kapalı sarniçlerdir. Bu yapıların büyük bir kısmı dikdörtgen ya da kare planlıdır ve iç mekânları genellikle 2 ila 4 metre aralıklarla yerleştirilmiş taşıyıcılarla düzenlenmiştir. Küçük ölçülerdeki konut sarniçlerinde ise ne sütun ne de ayak gibi taşıyıcılar vardır ve sadece bir beşik tonozla örtülmüşlerdir.

Tarihi Yarımada'daki yüzden fazla destekli sarnıçtaki taşıyıcı sistemde, tekil taşıyıcılar kemerlerle birbirine ve duvarlara bağlanmıştır. Beden duvarıyla oluşturulan mekânlar, taşıyıcı ve kemer akslarının kesisiyle kareye yakın birimlere ayrılır ve her birimin üzeri tonoz veya kubbeyle örtülür. Taşıyıcılar örülmüş paye olabilirken, çoğu kullanılmayan yapılardan toplanan sütun ve sütun başlıklarından oluşur. Bu yüzden sarniçlerin çok büyük bir kısmının taşıyıcıları birbirinden farklıdır ve yapımları içindeki sütun başlıklarına göre tarihlendirilemez. Yapım tekniği açısından sarniç duvarlarında ağır-lıklı olarak Horasan harcı bağlayıcı tuğla işçiliği görülür. Bazı örneklerde

Resim 1
Süleymaniye,
Kırazlı Mescit
Sokak'tan
Osmanlı dönemi
konut sarnıcı.

Fotoğraf: Kerim Altuğ

de kesme veya moloz taş örgü arası tuğla kuşaklardan oluşan alması bir duvar işçiliği vardır. Sarnıçların duvarları yalıtıcı özelliğe sahip özel sıvalarla kaplanır ve bir kısmında bunların izleri hâlâ görülebilir. İstanbul'daki sarnıçlar kendi başlarına var olmamıştır ve genellikle günümüze ulaşmamış olan Bizans dönemi binalarının altyapılarını teşkil ederler. Sarnıçların özel konut, manastır, hastane veya kentin başka kamusal yapılarına ait olduğu ve Bizans dönemi yerleşim biçimlerine dair ipuçları verdikleri düşünülür.

Tarihi Yarımada'daki Bizans sarnıçlarının bir kısmının Osmanlı döneminde çeşitli onarımlar geçirek kullanılmaya devam ettiğine dair bulgular mevcuttur. Bunun yanı sıra, bilinen pek çok Osmanlı dönemi konutunun bahçe ya da bodrumunda sarnıçlara açılan kuyu bileziklerine rastlanır. Bu sarnıçların bir kısmı, üzerlerinde bulunan konutlarla çağdaş olabildikleri gibi, Bizans dönemine ait çölu sarnıçın tonozlarında görülen gelişigüzel açılmış su alma menfezleri, bu yapıların Osmanlı döneminde de kullanıldığını ortaya koyar. (Resim 1)

15. yüzyıl başlarında İstanbul'a gelmiş olan gezgin Cristoforo Buondelmonti, bazı Bizans dönemi sarnıçlarının şarap mahzeni olarak kullanıldığını yazar. 16. yüzyılın sonlarında İstanbul'da bulunmuş olan Alman Stephan Gerlach ise, Kariye Camii'nin güneybatısındaki Kariye Cami Sokak Sarnıcı'nın iplek atölyesi olarak kullanıldığını belirtmiştir. Sarnıçlar, nemli ve loş havalarıyla pamuk ipleği üretimi için uygun bir

ortam sağlamaktaydı. Daha sonraki dönem gravür ve fotoğraflarında Binbirdirek Sarnıcı ve İpek Bodrumu gibi suyu çekilmiş pek çok sarnıç içerisinde iplekçilerin çalıştığı görülmektedir. (Resim 2)

İstanbul sarnıçları üzerine mevcut literatür 16. yüzyıla kadar dayanır. İlk titiz çalışmayı 1544-1550 yıllarında Bizans kalıntılarını araştırmak üzere İstanbul'a gelen Hollandalı gezgin Petrus Gyllius yapmıştır. Gyllius, İstanbul'daki gözlemlerini tarihsel kaynaklarla birleştirerek sarnıçlarla ilgili önemli tespitlerde bulunmuş ve özellikle Yerebatan (Bazilika) Sarnıcı'nı detaylı olarak tasvir etmiştir.

19. yüzyıldan itibaren çok sayıda bilimsel yayına konu olan İstanbul sar-

nıçlarının kesin sayısı hakkında bilgi sahibi olmak pek mümkün değildir. Doktora çalışmamız çerçevesinde Tarihi Yarımada'da literatür ve arşiv taraması ve yerinde incelemeler sonucunda Bizans döneminden günümüze ulaşmış 158 adet örnek tespit edilmiştir. Ne var ki sarnıçların bir kısmı yol yapımı ve çeşitli başka inşaat faaliyetleri sırasında yok olmuştur, ama bir kısmı hâlâ keşfedilmeyi beklemektedir.

Burada tanıtılan sarnıçlar, daha önce literatüre girmemiş olanların yanı sıra, 19. ve 20. yüzyıl başlarında kayıtlara geçirilmiş olmalarına rağmen, yapılaşma sonucu ulaşılabilir güçleşen bazı sarnıçların dikkate değer örneklerini temsil ettikleri için seçilmiştir.

Resim 2
Kalıntıları üzerinde günümüzde park bulunan İpek Bodrum Sarnıcı'nda çalışan bir iplekçi.

G. Berger en.

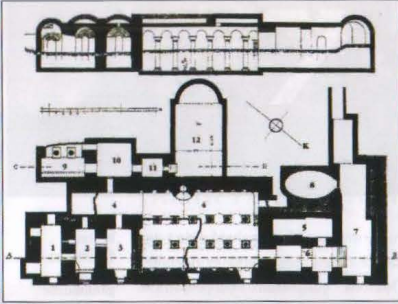
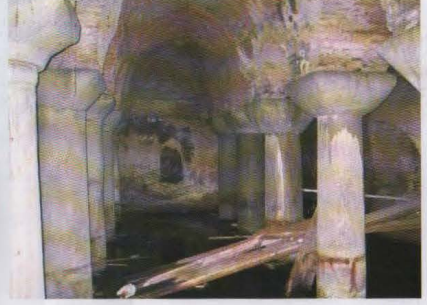
Resim 3
İstanbul Eski alındaki sarnıçın görünümü.

Resim 4
İstanbul Eski alındaki sarnıçın altın başlığı detay görülmüştür.

Fotoğraflar: Kerem Altın

Resim 5
Acı Musluk
Sokağı Sarnıcı,
Cemal Nadir
Sokak'tan
günümüz
görünümü.

Resim 8
Acı Musluk
Sokağı Sarnıcı,
sütunlu orta
mekânın
görünümü.

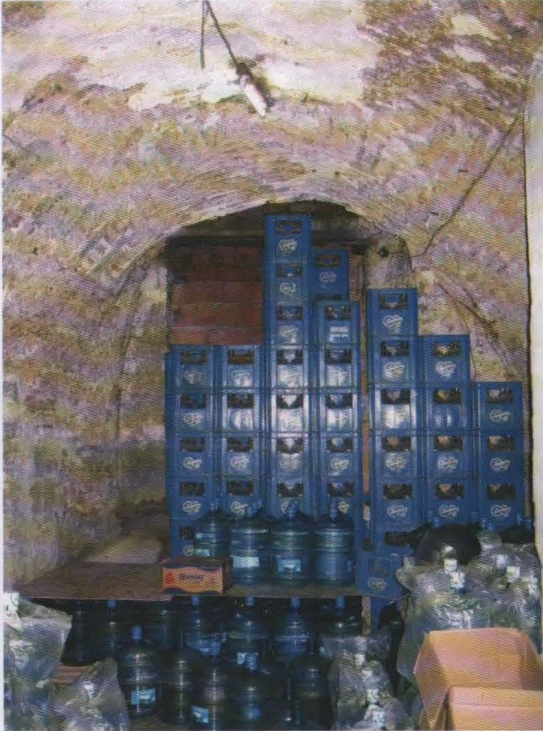

Resim 6
Acı Musluk
Sokağı Sarnıcı
planı.

K. Wulzinger.

Resim 7
Acı Musluk
Sokağı Sarnıcı,
içten görünüm.

Fotoğraflar:
Kerim Altug.

İSTANBUL LİSESİ ALTINDAKİ SARNIÇ

Çağaloğlu semtinde mimar Alexandre Vallaur'y'nin 19. yüzyılda inşa ettiği, bir zamanların Düyun-ı Umumiye binasında hizmet veren İstanbul Lisesi'nin bodrum katında İstanbul'un erken dönem sarnıçlarından biri bulunmaktadır. Muhtemelen Yerebatan Sarnıcı'yla çağdaş olan buradaki örnek de 6. yüzyıla

tarihlenir. Nispeten küçük olan bu sarnıç dört sütun tarafından taşınır ve yaklaşık 8 x 15 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir. Mevcut impostlu Lyon sütun başlıklarının tümü aynı boydadır ve mermerden yapılmıştır. Başlıklarda volütlerin yanı sıra yaprak bezeme ve haç motifleri de görülür. Mermer ve granitten yapılmış olan sütunlar, başlıkları gibi aynı ölçülere sahip değildir. Bir sütunun altında ters çevrilerek kaide olarak kullanılmış bir Korint sütun başlığı vardır. Dört sütunla oluşturulan toplam dokuz birim yelken tonozlarla örtülmüştür.

Yapının doğuda olan özgün girişi kapatıldıysa da merdiveni hâlâ mevcuttur. Nispeten sağlam olan sarnıca, günümüzde kuzeybatı köşesinde bulunan bir koridordan ulaşılan bir rampayla inilir. Tonozların üçü geçmişte tahrip edilerek üzerine asma kat inşa edilmiş ve içeriye kalorifer tesisatına ait borular döşenmiştir. Tonozlardan bir diğeri ise sarnıç suyundan istifade etmek amacıyla zamanında delinmiş ve sonraki onarımlarda tekrar örülerek kapatılmıştır. (Resim 3, 4)

ACIMUSLUK SOKAĞI SARNICI

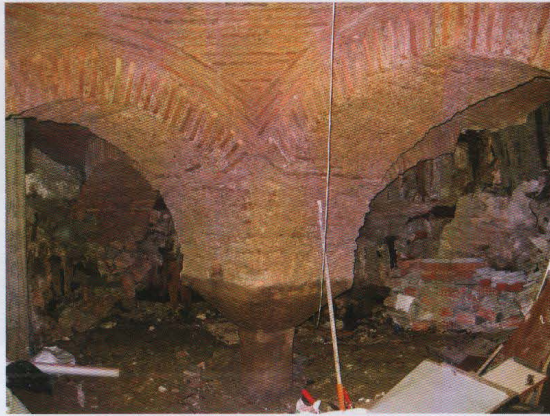
Çağaloğlu semtinde, Cemal Nadir Sokak'ta yer alan yapının bulunduğu bölge Bizans döneminde yoğun olarak yerleşim görmüştür. 10-11. yüzyıllar dolaylarında inşa edildiği düşünülen yapının, imparator Nikephoros Botaneiates'e ait bir sarayın alt yapısı olabileceği öne sürülse de söz konusu iddialar kesinlik kazanamamıştır. Yapı, yan yana tonozlu odalar ve bunların ortasında 10,65 x 16,01 met-

re boyutlarında dikdörtgen biçimli bir mekândan meydana gelmektedir. Orta mekân, iki sıra sütun dizisiyle üç bölüme ayrılmıştır. Her sırada altışardan toplam on iki adet mermer sütuna ve sade sütun başlıklarına sahiptir. Tuğladan örülmüş beden duvarları olan yapının örtüsü beşik tonozlardan meydana gelmektedir.

Yamaca yaslanan ve aslında büyük bir komplekse ait olduğu anlaşılan sarnıcın, Hoca Hanı ile Hanımeli Sokak'ta tespit edilen bazı diğer kalıntılarla bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Cemal Nadir Sokak'a bakan cephe duvarına, yapının Osmanlı dönemindeki kullanımı sırasında çeşitli büyüklükte pencereler açılarak içeriye ışık girmesi sağlanmıştır. Günümüzde sütunlu orta mekânı suyla dolu olarak bakımsız bir halde bulunan yapı, kısmen içecek deposu olarak kullanılmaktadır. İç kısımda elektrik tesisatı döşenmiş olup zemin ve duvar yüzeylerinde çimento csalı siva uygulamaları görülmektedir. Girilebilen diğer kısımları moloz ve çöp yığınlarıyla dolu olan sarnıcın kapısı genelde kapalıdır. (Resim 5, 6, 7, 8)

VIDİNLİ TEVFIK PAŞA CADDESİ SARNICI

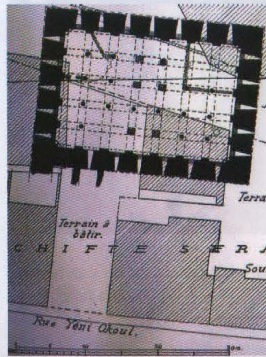
Bizans döneminde Philadelphion olarak adlandırılan Laleli seminde, Vıdınlî Tefvîk Paşa Caddesi üzerinde yer alan Orta Bizans dönemine (7. yüzyıl sonrası) tarihlenen bu sarnık, 1996 yılında gerçekleştirilen bir inşaa-

Resim 9
Vıdınlî Tefvîk
Paşa Caddesi
Sarnıcı.

at temel kazısı sırasında ortaya çıkarılmıştır.

Ne yazık ki komşu parsellerde kalan kısımları yapılaşma sebebiyle tahrip edildiğinden sarnıcın yalnızca bir kısmı tespit edilebilmiştir. Dikdörtgen

Resim 10
Çiftesaraylar
Sarnıcı planı.

E. Mamboury,
"La Nouvelle Citerne
Byzantine de Tchifé
Sarnî (Constantinople)",
Byzantion 11 (1936),
167-180.

Resim 11
Çiftesaraylar
Sarnıcı, 2013
yılındaki
görünümü.

Resim 12
Çiftesaraylar
Sarnıcı,
günümüz girişi.

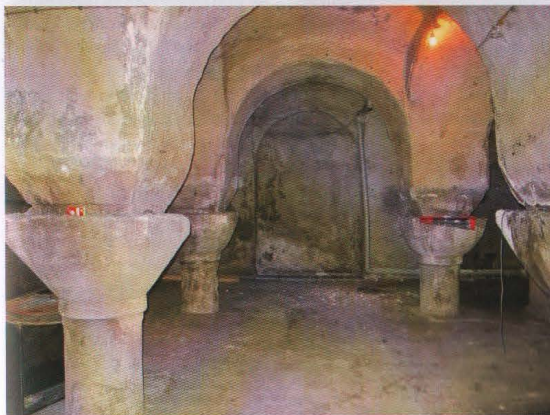
Fotoğraflar:
Kerim Altuğ.

planlı olan yapı, sütunlarla taşınan yelken tonozlardan oluşan bir örtü sistemine sahiptir. İki sütun dizisiyle üç bölüme ayrıldığı düşünülmektedir ve sadece beş sütun tespit edilmiştir. Günümüze ulaşabilen tek köşesinin su basıncına karşı pahlı olarak düzenlendiği görülen sarnıcın beden duvarları hidrolik sıvayla kaplıdır.

Vıdınlî Tefvîk Paşa Caddesi üzerinde bir işhanının bodrum katında yer alan moloz dolu sarnık bitişik parseldeki yapının inşası sırasındaki müdahalelerle bütünlüğünü yitirmiş olup mevcut haliyle iki ayrı bölüm halinde varlığını sürdürmektedir. (Resim 9)

ÇİFTESARAYLAR SARNICI

Ernest Mamboury tarafından 1936 yılında Çifte Saraylar Sarnıcı adıyla

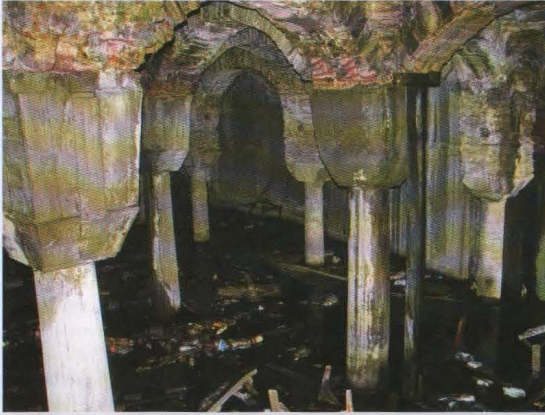

Resim 13
Kırmastı Sarnıcı,
dıştan genel
görünüm.

Resim 14
Kırmastı Sarnıcı
iç görünümü.

Fotoğrafları:
Kerim Altuğ

yayınlanan ve planı çıkarılan sarnık, Çemberlitaş Yeniçeriler Caddesi'nde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin yakınında, Divan-ı Ali Sokak'ta bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı olan yapı, 11,26 x 9,78 metre ölçülerindedir. Günümüze ulaşabilen köşesi pahlı olup, beden duvarları ve tonozlar yalıtıcı hidrolik sıvayla kaplıdır. Sade başlıklara sahip altı adet mermer sütun ve bir adet taşıyıcı payeyle üç bölüme ayrılmış olan sarnıktaki sütun başlıklarının tümü aynı tip ve ölçülerdedir. Bazı sütun başlıkları üzerinde taşçı işaretleri mevcuttur. Yelken tonozlarla örtülü sarnık Erken Bizans döneminde muhtemelen 6. yüzyıl dolaylarına tarihlendirilmiştir.

Büyük kısmı sokak ve bir işhanının altında bulunan sarnıcın doğu kö-

şesi 1969 yılında yaptırılan hanının inşası sırasında tahribata uğramıştır. Zemin kotu dolgudan oturu çok yüksektildiğinden sütunlar büyük ölçüde zemine gömülmüştür. Yapı, günümüzde kafeterya deposu olarak kullanılmaktadır. (Resim 10, 11, 12)

KİRMASTI SARNICI

Fatih Camii yakınlarında, Haliç Caddesi'nin Yeşil Sarıklı Sokak ile keşiştiği noktada bulunan, Orta Bizans dönemine tarihlenen (7. yüzyıl sonrası) sarnıcın kuzey kesimi 1964 yılında yapılan inşaat temel kazısı esnasında yıkılarak tamamen ortadan kaldırılmış, doğu kısmında bulunan bir sıra sütun dizisi ise 1997 yılında gerçekleştirilen ruhsatlı inşaat sırasında yapılan temel kazısı sonucunda tahribata uğramıştır. Aslında dört

sıra halinde dizilmiş on altı adet sütuna sahip olduğu düşünülmektedir. Ölçüleri yaklaşık 20 x 20 metredir. Kare planlı olup, yelken tonozlardan oluşan örtü sistemi dokuz adet mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Köşeleri pahlı olarak düzenlenmiştir; içi sütun başlıkları hizasına kadar hidrolik sıvayla kaplıdır. Tonozlardan biri üzerinde su çekme menfezi mevcuttur.

İnşaat sırasında sütunların altı adedi tahrip edilerek yerlerine beton kolonlar yerleştirilmiştir. Günümüze sadece üç tane özgün sütun başlıklarıyla kalabilmiştir. Haliç Caddesi'ne bakan cephesi duvar örülerek kapatılmış olan yapı günümüzde semt pazarının deposu ve çöplüğü olarak kullanılmaktadır. (Resim 13, 14)

İBADETHANE SOKAĞI 1 NO'LU SARNIC

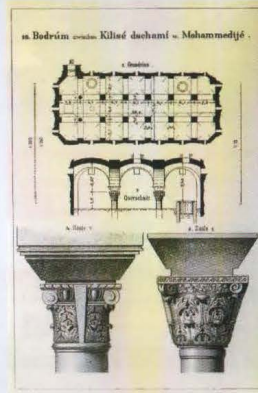
İstanbul'daki sarnıklar üzerine yapılmış olan en önemli incelemelerin başında gelen, Philip Forchheimer ve Josef Strzygowski'nin 1893 yılında birlikte Viyana'da yayımladığı *Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel* adlı kitapta tanıtılmış olan sarnık, Pantokrator Kilisesi'nin (Zeyrek Camii) güneybatısında bulunmakta ve Pantokrator Manastırı ile ilintili çeşitli yapılara işaret ettiği düşünülmektedir. Kısmen sokak kotu üzerinde bulunan yapının girişi kuzeydoğu yönündedir. Olasılıkla 12. yüzyıla tarihlenen bu Orta Bizans dönemi yapısı sarnık, 28 x 10,40 metre ölçülerinde, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Düzenli olarak 4 metre aralıklarda iki sıra halinde dizilmiş on iki adet taşıyıcıya sahiptir. Taşıyıcıların on adedi paye, batı taraftaki iki adedi ise mermer sütundur. Sütunlar üzerinde, bir ajur tekniğinde bezemeye sahip 6. yüzyıla tarihlenen kompozit başlıklar, payelerin üzerlerine de impost bloklar yerleştirilmiştir. Çapraz tonozlarla örtülü olan sarnıcın beden duvarları Horasan harcı bağlayıcılı tuğladan inşa edilmiştir; kemerlerin altında 50 cm genişliğinde ve yüksekliğinde pencereler bulunmaktadır.

İbadethane Sokak ile Bodrum Çıkma-
mazı sokakları arasında yer alan
sarnıcın içerisindeki dolgu sebebiyle
zemin kotu yükselmiştir. Özgünlüğü-
nü koruyabilen yapı, bitişğinde yer
alan, dokuz adet mermer sütuna sa-
hip bir diğer Orta Bizans dönemi sar-
nıcı olan İbadethane Sokağı II No'lu
Sarnıç ile birlikte nispeten sağlam
durumda günümüze ulaşmış olsa da
dizilerde ve müzik videolarında gö-
rülmesinin dışında pek de bilinme-
mektedir. (Resim 15, 16, 17)

ŞEYH MURAT MESCİDİ YAKININDAKİ SARNIÇ

A. Georgios Paspates ve Forchheimer-Strzygowski tarafından incelen-
miş olan, 9. ile 12. yüzyılları arasında
inşa edildiği düşünülen bu Orta Bi-
zans dönemi sarnıcına ait kalıntılar
Cibali semtinde, Şair Nabi Sokak'ta
yer almaktadır. Paspates tarafından
Laurentios Kilisesi olarak tanımla-
nan, ancak günümüze ulaşmamış

olan Şeyh Murat Mescidi'nin yakın-
daki yapı Forchheimer-Strzygowski
tarafından incelendiği tarihte, üze-
rinde bir ahşap ev bulunuyordu. Evin
bahçesinden girilebilen sarnıcın bir
kısımlı Osmanlı dönemi duvarıyla bö-
lünmüş olarak tespit edilmiştir. Yapı
dikdörtgen planlıdır; ölçülebilen
kısımlı 19 x 8.10 metredir. Geçmişte

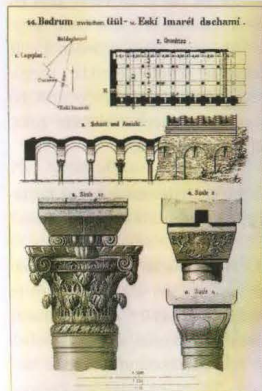
kısmen zemin kotu üzerinde yer alan
ve dıştan payandalarla desteklen-
miş olan beden duvarında, istisnai
bir uygulama olarak kemer altlarına
isabet eden pencereler bulunmakta-
dır. Kuzeybatı köşesinde dikdörtgen
bir niş mevcuttur. Su girişi tespit
edilememiştir. Yapı, iki sıra halinde
dizilmiş sütunlarla üç bölüme ay-
rılmaktadır. Farklı çap ve boylarda
olan sütunlardan birisi üzerinde taş-
çı işaretleri bulunmaktadır. Sütunlar
gibi başlıklar da çeşitli biçimlere sa-
hiptir, aralarında insan yüzü beze-
meli bir başlık ayrılmaktadır. Sarnıç
sütunlara oturan yelken tonozlarla
örtülmüştür.

Resim 15 İbadethane Sokağı I No'lu Sarnıç çizimleri.

P. Forchheimer ve
J. Strzygowski, Die
byzantinischen
Wasserbehälter von
Konstantinopel,
Wien, 1893, s. 76.

Resim 16 İbadethane Sokağı I No'lu Sarnıç.

Resim 17 İbadethane Sokağı II No'lu Sarnıç.

Resim 18 Şeyh Murat Mescidi yakınındaki sarnıç çizimleri.

P. Forchheimer ve
J. Strzygowski, Die
byzantinischen
Wasserbehälter von
Konstantinopel,
Wien, 1893, s. 72.

Resim 19 Şeyh Murat Mescidi yakınındaki sarnıç.

Fotoğraflar:
Kerim Aluğ.

Tarihi Yarımada'da kaderine terk edilmiş çöp ve moloz içinde boğulmuş olan çok sayıda sarnıçtan farklı olarak, Bebek'teki bir Osmanlı dönemi sarnıcının "özel korumaları" var. Sarnıç yakın zamana kadar nargile kahve olarak kullanılıyordu. 2012 yılında İstanbul 3 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun tescil kararında sarnıcın tahliye edilmesi istendiysede gereği yerine getirilmeyince, aynı kurul 2015 yılında tahliye kararını

tekrarladı. Nihayet Bebek Sarnıcı Girişimi'nin de uğraşlarıyla tahliye gerçekleştirildi. Bebek Sarnıcı Girişimi ile Arkeologlar Derneği'nden Yiğit Ozar'ın bu konuda yaptığı kısa söyleşiyle sizlerle paylaşıyoruz.

Sarnıcın nargile kahvesi olarak kullanıldığı dönemde cephesinin kaplandığı, içine bir mutfak ve iki tuvalet kabini yapıldığı, tonozunun kalem işi taklitleriyle süslenerek tahrip edildiği görülmekte. Özellikle

mutfak ve tuvalet tesisatı yapıda ağır hasara yol açmış. Sarnıca zarar veren ve algılanmasını engelleyen bu müdahalelerin sökülmesinin ardından, onarılması ve Bebek'in geçmişinin sergilendiği bir bellek mekanı olarak kent yaşamına dahil edilmesinin önemli bir kazanım olacağını inanıyor, bu uğraşları için Bebekliler Derneği/Bebek Sarnıcı Girişimi'ne teşekkür ediyoruz ve darısı Tarihi Yarımada'daki sarnıçların başına diyoruz.

Bebek Sarnıcı Girişimi nasıl bir oluşum?

Nigar Alemdar (Bebekliler Derneği Yönetim Kurulu Üyesi): Bebek Sarnıcı Girişimi (BSG), Bebekliler Derneği çatısı altına 2014 sonbaharında kuruldu. İlk çıkış ve oluşum nedeni İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) İstanbul Boğaziçi'nde on bir koyda yapmayı planladığı toplam 5000 teknelik "mega" marina, (namı diğer Tekne Park) yapımının Bebek ayağının 2015 Haziran'ında başlayacağı haberi idi. Yani, namlunun ucunda olduğumuzu öğrendiğimiz tarihten itibaren bir avuç gönüllü çok ciddi bir çalışmaya başladık. Semtte ve İstanbul'da farkındalık yaratmak için önce bizim çok şey öğ-

renmemiz, çok yere başvurmamız ve işin ciddi boyutunu idrak edince de, hukukçu ekibimizi ve hukuk hazırlıklarımızı oluşturmamız gerekti.

Bebekliler Derneği, Boğaziçi'ndeki kıyı semtlerinin oluşturduğu on bir dernekten biri olarak Boğaziçi Dernekleri Platformu (BODEP) üyesidir.

Semtinizdeki sarnıçtan söz eder misiniz; semtin belliğinde sarnıç nasıl bir yere sahip?

Mualla Mezhepoğlu (Bebekliler Derneği Başkan Yardımcısı): Cevdetpaşa Caddesi ile Küçük Bebek Caddesi'nin kesiştiği yerde sarnıcımız. Çok eskiden bu sarnıç Bebekli gençlerin saklı dünyasıydı. Annelerinden gizli denize girmek isteyen çocukların mayolarını sakladığı, annelerinden gizli top oynayan çocukların toplanıp sakladığı bir yerdi. On sene evvel sarnıcın etrafında ufak bir semt kahvesi oluştu. Bebeklilerin hasır iskemlelerde oturduğu, ahbablarıyla sohbet ettiği güzel bir semt kahvesiydi. Fakat zaman içinde bu kahve el değiştirdi ve bir nargile kahvesine dönüştü. Semt kahvesi olduğu zamanda sarnıcın içinde sadece bir çay ocağı vardı, şirin bir yerdi. Yaklaşık altı sene önce nargile kahvesine dönüştüğünden kadife koltuklar, rengârenk ışıklar, nargile resimleriyle süslendi ve otantik bir semt kahvesinden fevkalade çirkin bir işletmeye dönüştü.

Sarnıçla ilgilenmeye nasıl başladınız; bu konuda neler yaptınız?

M. Mezhepoğlu: Bu durum semtte yaşayanların dikkatini çekmeye başladı. Bebekliler Derneği olarak bizim de canımızı sıkmaya başladı ve neticede buranın tahkikine başladık. İBB mülkü olduğunu. Beşiktaş

Tahliye edildikten sonra sarnıcın dışardan görünümü.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, Haziran 2016.

Belediyesi'nin ecrimisil ödeyerek mekânı kiraya verdiğini öğrendik; sarnıcımızın içini ve dışını tahrir ettiğini gördük ve İstanbul 3 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na başvurduk. 2012 yılında Kurul sarnıcı tescille. Tescil kararının gereğinin yapılması için İBB'ye başvurduk, ancak ilgilenilmedi.

Bu arada İBB ile Beşiktaş Belediyesi arasında bu yapı üzerine bir çatışma başladı. Beşiktaş Belediyesi sarnıcı kiraya verme hakkı olduğunu iddia ediyordu. İBB ise bu hakkı geri aldığını bildiriyordu. Nargile kahvesi iki kere göstermelik olarak tahliye edildi. Gece 2'de 3'te gelen belediye araçlarıyla sarnıç boşaltılıyor, tahliye edilmiş gibi fotoğrafları çekildikten sonra eşyalar geri taşınıp mekân tekrar açılıyordu. Sonunda İBB buradaki işletmeyi tahliye etti. Şimdi bir duyum aldık ki, Beşiktaş Belediyesi burayı kiraya vermek üzere söz vermiş, ancak iki kurum burası için davalık olmuş. Bu davanın sonucu nasıl biter bilemiyoruz, kararı bekliyoruz.

Bebeklilerle birlikte 7 Mayıs 2016 tarihinde "Sarnıcımızı geri istiyoruz" diyerek sarnıcın önünde bir etkinlik yaptık ve orada okuduğumuz basın bildirisiyle taleplerimizi dile getirdik. Dört senedir dernek olarak bu konuyla uğraşıyoruz. Derneğimizin yayın organı *Bebek Postası* için yaptığı bir araştırmada, yoldan geçenlere burada bir tarihi eserin varlığından haberdar olup olmadıklarını sordüğümüzde, çoğunun bihaber olduğunu gördük; çünkü nargile kahvesinin sarnıcı çevreleyen çadırları bu yapının fark edilmesini güçleştiriyordu.

Sarnıcın nasıl kullanılmasını talep ediyorsunuz?

M. Mezhepoğlu: Sarnıcın aslına uygun olarak onarılmasını istiyoruz. Buranın bir hafıza mekânı olmasını. Bebeklilerin ellerindeki semtin geçmişini anlatan nesnelerin, fotoğrafların burada sergilenmesini istiyoruz. Bebekliler Derneği'nin semtimiz hakkında çıkarılmış yayınları biriktirdiği kitaplığı da buraya taşınıp okurla buluşabilir.

Sarnıç tonozundan nargile kafe olarak kullanıldığı dönem yapılmış kalem işi taklitli süslemeler.

Sarnıç içindeki tuvalet kabinleri.

Sarnıcın içine yapılan mutfak.

Fotoğraflar: Yiğit Özar, Hazran 2016.

ANGELUS NOVUS'UN GÖZLERİNDEN İSTANBUL'A BAKMAK

Depo İstanbul. "Her Anıyla Alıntılanan Geçmiş: Walter Benjamin'in Tarih Kavramı Üzerine Bir Sergi Denemesi" başlıklı sergiye ev sahipliği yapıyor. Sezgi Abalı, Patrizia Bach, Doğu Çankaya, Juliane Eirich, Benjamin Maus, Lara Ögel, Neriman Polat, Çağrı Saray, Elena Tezak, Andreas Töpfer ve Bilal Yılmaz'ın yapıtlarının yer aldığı sergi 17 Temmuz'a kadar açık kalacak.

SEÇİL YERSEL

İstanbul uzunca bir zamandır bu kentteki her canlının tanıklığıyla, şiddetli ve hızlı bir değişim, başkalaşım geçiriyor. Bellegi hızla ve kasıtlı silinen kent ve kentlinin varoluşu geçicileştirilken, İstanbul mega niyetlerle topografyası da dahil olmak üzere "sahte bir gelecek kurgusu"na uyarlanmaya zorlanıyor, tüm bunların içinde ve ötesinde direnen canlılar, ağaçlardan insanlara, kentin tarihinde önemli bir eşiği yaşıyor. Bugün, tarihin inşa edilebileceği fikrinden hareket eden iktidar, geçmiş bir yüzey olarak kullanırken içini günümüzün varsayılan ihtiyaçlarına göre kendince şekillendiriyor. Bu eşikte belki tam da Walter Benjamin'in yorumuyla Klee'nin Angelus

Novus'unun bakışına ihtiyacımız var: "Bir melek betimlenmiştir bu resimde; meleğin görünüşü, sanki bakışlarını dikmiş olduğu bir şeyden uzaklaşmak ister gibidir. Gözleri, ağız ve kanatları açılmıştır. Tarihin meleği de böyle gözükmelidir." Belki bu meleği anlamaya başlarsak, içinde yaşarken kafamızı karıştıran ve her yeni haline bizi alıstıran bu kenti, gelecek hareketlerimize kaynaklık edecek şekilde yeniden yaşayabiliriz. İçinde durduğumuz sergi mekânı Depo, Tophane'de dört katı eski bir bina, 1950'lere kadar tütün deposu olarak kullanılan bina, 2005 yılından sonra yavaş yavaş sergi ve proje alanı olarak kullanılmış. Depo, "Her Anıyla Alıntılanan Geçmiş, Walter Benjamin'in Tarih Kavramı Üzerine Bir Sergi Denemesi"ne ev sahipliği

yaparken, kendini bir kitabın sayfaları gibi açıyor önümüzde ve biz herhangi bir mekâna yerleştirilmiş bir sergiden çok, mekâna yazılmış ve bizlerden yavaşça ve gayrette "okumamız" beklenen bir sergiyle karşı karşıyayız. Sergi fikrini oluşturan Patrizia Bach, 2013 yılında Benjamin'in izinde Paris'te yaşarken, Benjamin'in arşivleri üzerine bir sempozyuma katılır; üzerine çalışmakta olduğu Pasajlar projesinin güncelliğini paylaşmak için Paris dışında başka bir şehir üzerine düşünürken, sempozyum katılımcılarından Aslı Odman'la tanışmasıyla İstanbul fikri netleşir. 2014 yılı sonunda İstanbul'a geldiğinde aklında projenin Almanya'dan katılımcıları vardır; 2015 yılında Halka Sanat'ta buluşmalar, tartışmalar, okumalar, kent

içi dolaşmalarla İstanbul'dan katılacak sanatçılar belirginleşir ve Patrizia Bach için "kolektif bilgi" oluşturma heyecanıyla Benjamin sadece farklı sanatsal yöntemlerle değil, farklı çalışma biçimleriyle de yorumlanır. "Bir şehirde yolunu bulamamak pek bir şey ifade etmez. Bir şehirde, ormanda kaybolur gibi kaybolmak ise eğitim ister. Bunu başaranca cadde isimleri kuru dalların çırtısı gibi seslenmeli, şehir merkezindeki dar sokaklar ona günün hangi saati olduğunu daşı başındaki bir golcüğün kesinliğiyle yansıtmalıdır. Ben bu sanatı geç öğrendim; öğrenince de, ilk bıraktığı izleri defterlerimin arasındaki kurutma kağıtlarında beliren labirentler olan rüyayı gerçeğe çevirdi bu sanat."

İstanbul gibi bir şehir için bir yöntem olarak ele aldığımızda bu "sanat", karşımıza çıkan şehir pek bir mutlaka şaşırtıcıdır. Sergide Patrizia Bach yürürken denk geldiği şehrin detayları ve siyah beyaz çizimleri ile duvarda mikro bir harita oluşturuyor. Almanya'dan gelen bir sanatçı olarak İstanbul'daki sokak isimleri Almancaya tercüme edildiğinde ortaya çıkan anlam, sokağın belleğine dair çevirinin yabancılaştırma etkisiyle de beraber başka bir görüntü veriyor. Depo'nun bir köşe odasındaki koku, bir mekân hafızasını canlandırıyor; Sezgi Abalı, Moda'da halen açık olan Yeni Moda Eczanesi'ni ve eczacı-şair Melih Ziya Sezer'in geçmişini ve şimdisini taşıyor bu köşeye, 50 m'lik laboratuvarın içinden geçen İstanbul tarihi ve Melih Bey'in tarihi paralel bir

Sezgi Abalı,
"Adony Elixir".

Fotoğraf: Sezgi Abalı.

okumayla beş duyumuzu da harekete geçiriyor. Doğu Çankaya, resimlerinde kentin gölgeleşmiş insanlarını çoğaltıyor mekânda, Çağrı Saray'ın çizimlerindeki iç farklı şehre ait çıkışmalı kütüphane belleği, tarihi saklayan, tutan, hapseden mimari yapının içine dahil ediyor bizi. Elena Tezak ve Benjamin Maus, İstanbul içinde karşılaştıkları nesneleri bir tür süzgeçten geçirerek yeniden yorumla karışımza çıkarıyorlar ve artık ne altın zincirler ne de tabureler bizim için eski anlamlarına sahip oluyor. Bilal Yılmaz içini sanki bir merak odası, kabine nadire (cabinet de curiosité) olarak tasarladığı bavuunu açtığıında Depo duvarlarında meraklı bir göz olarak ışığıyla haritayı tarayan optik birim ve ona eşlik eden dâda döndürücü mekanizmayla teknoloji çağında tarihe bakışımızı bir aracı olmaya çalışıyor. Juliane Eirich, fotoğraflarını çekerken uzun yürüyüşler yapıyor ve

dijital notlar alıyor; seçtiği nesneye daha sonra yeniden geliyor ve büyük formatta çekimini yapıyor. Onun için bu sergide Benjamin'in tezlerine bakarken, yazılı tarihin oluşmasında nelerin dışında kaldığına dikkat çekiyor ve belki de dışarda bırakılan yüceltiliyor. Artık bir plastik çatal kendinden beklenen büyüklüğü aşabilir ve yeni bir tarihyazımına yol açabilir. Tıpkı Lara Ögel'in Baba ve Gri isimli çalışmasında olduğu gibi; bir babadan arta kalan boşluk ya da duvarın üst üste boyanmış halinin anıtsallaşması. Neriman Polat, Benjamin'in pasajlarıyla ilişkilendirdiği avm'lere siyah beyaz bakıyor ve yeniden oluşan mekân tek bir avm gibi, avm inşaatlarında ölen işçilerin listesiyle karşılaştığımız anda bir büyük bozumuyla daha yüzleşiyoruz. Andreas Töpfer iki farklı desen duvarında, İstanbul'u bir turisti olarak yaşamak ile İstanbul'u basından yaşamak arasındaki gerilimli ilişkiye sokuyor bizi.

Benjamin'in İstanbul ile ilişkilendirilmesinde önemli bir noktada duran bu serginin tek başına bırakılmaması, kapsamlı bir kitapçık ve etkinlik dizisiyle desteklenmesi de çok değerli. Seminerlerde "Benjamin ve Materyalizm", "Benjamin ve Kentsel Mekân" başlıklarında sanatçıların projelerinden bahsetme olanığının olması, "Bugün Benjamin" panelinde Aslı Özman, Derya Özkan, Meltem Ahıska ve Susan Buck-Morss'u beraber dinlenme olanığının sağlanması, içinden geçtiğimiz şu kasvetli günlerde geleceğe kaynaklık edecek oldukça kıymetli anlandı. "Meleğin derinlemesine görüşü vardır. Yukarılardan çok korkunç tek bir olay görür, her şey birbirleriyle bağlantılıdır, bizzat İsa'nın gördüğü sadece transyönel olanı çıkarttı bir olayın ardından geleni başka bir olayla içermektedir."¹ Geçmekte olduğumuz eşikte sadece deriyi değil değil, aynı anda geçmekte geleceğe ve şimdiye bakın

zorunluluğumuz var; bu zor eylemi gerçekleştirebilmek için araçlarımızı ve dillerimizi çoğaltmalıyız. Bu sergiyle bunları hatırlamamıza olanak sağlayan "Walter Benjamin ve Her Anıyla Ahımlanan Geçmiş" ... Bir ezaneden çok bir müze olan mekânın içinde hayatının büyük bir kısmını geçiren ve geçirmekte olan, eczacıdan öte bir simyacı olan Melih Ziya Sezer'in 1949 yılında yazdığı Geçerlilik başlıklı şiiriyle bitirelim: "Ölüm için / Olmak lazımdı / Çalıştım"

Neriman Polat,
"Galaxycity".

Fotoğraflı: Seçil Yorsel.

DİPNOTLAR

1. Walter Benjamin, *Tarih, Kültürün Eleştirisi, Felsefesi*, çev. Altınolun Çelikkaya, Yayıncı Kurumu Yayınları, 1993, s. 17.
2. Walter Benjamin, *Bun İkiyüz Yüzyılın Başında Berlin'de*, Çeviriler, çev. Tahir Tümtürk, İstanbul: Yaşar Kemal Yayınları, 2004, s. 18.
3. Esther Leslie, *Tarihleştiren İktidarlar, Alışkanlıklar Kurtuluşlarına ve Walter Benjamin*, NOD, Oran, 2011, s. 13.

ORIENT-İNSTITUT'TA SUNUM:

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İKİNCİ NESİL İTALYAN GÖÇMENLER

15 Haziran 2016 günü Orient-Institut'ta, CETOBaC ve Orient-Institut bursiyerlerinden Marie Bossaert "Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Nesil İtalyan Göçmenler" başlıklı bir sunum gerçekleştirdi.

Marie Bossaert.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Konuşmasına başlarken "ikinci nesil İtalyanlar"dan kastettiğinin, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ya da iki İtalyan ebeveyninden doğan İtalyanlar olduğunu belirten Marie Bossaert, ikinci nesil kategorisinin Osmanlılık kavramına ışık tutabileceğini ve bununla birlikte İtalyanlık ile Osmanlılık ve diğer kimlikler

arasındaki bağlantıları gösterebileceğini, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal etkileşimlere dair fikir sağlayabileceğini aktardı. Hipotezinin bu konunun aynı zamanda Osmanlı tarihinin bir parçası olarak da addedilmesi gerektiği olduğunu söyleyen Bossaert, kendi yaklaşımının, tarihin bu kesitini hem İtalyanlaştırmak hem de Osmanlılaştırmak olduğunu vurguladı.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na doğru

İtalyan göç dalgalarının gündeme geldiğini; bunların sebeplerinden ilkinin siyasi olduğunu ve bu göçmenlerin, tarihte Risorgimento olarak anılan İtalya Birliği döneminin 1821, 1848 ve 1849 senelerindeki siyasi çalkantılardan sonra sürgün edildiğini; ikinci sebebin İtalya'daki işsizliğe karşın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iş imkânları dolayısıyla iktisadi olduğunu ifade etti. İtalyan göçmenlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda kendilerine yeni bir kariyer inşa edebilmelerine örnek olarak Antonio Perrini adında, İstanbul'da bir firma kurmuş olan bir İtalyan'dan bahsetti ve İstanbul'da doğan oğullarının, sonrasında bu firmayı devralmış olduğunu söyledi. Bu tür göçmenlere ait bilgilere ise, 19. yüzyılda İstanbul'da yaşamış olan Angiolo Mori'nin İtalyan Ticaret Odası için kaleme aldığı *Gli Italiani a Costantinopoli* isimindeki monograf vasıtasıyla ulaştığını kaydetti.

Siyasi ve iktisadi sebeplerin yanı sıra, İtalyan göç dalgalarına ait varoluşsal bir sebebin de öne sürülebileceğini belirterek, bazı göçmenler için yeni bir ülkede yeni bir yaşam inşa etmenin bir tür macera olduğunu, bazıları için ise bunun Doğu'ya olan ilgiden kaynaklandığını ifade etti. Ayrıca bu sebeplerin ayrı ayrı ele alınmayacağını, hepsinin iç içe geçmiş olduğunu altını çizdi.

İtalyanların büyük çoğunluğunun Osmanlı sistemine ve Osmanlı toplumuna entegre olabildiğini aktaran Bossaert, Sultan II.

Mahmud döneminde süvarileri talim eden ve sonrasında Sultan'ın kişisel danışmanı olan Giovanni Timoteo Calosso'yu ve Sultan II. Abdülhamid dönemi ressamı Fausto Zonaro'yu buna örnek gösterdi.

İtalyan göçmenlerin ülkelerini terk etme sebeplerinin aynı zamanda geri dönmeme sebepleri de olduğunu söyleyerek, bununla birlikte bu göçlerin çoğunlukla siyasi olmasından ötürü, göçmenlerin 1860'lı yıllarda ve özellikle İtalyan Birliği sağlandıktan sonra ülkelerini geri döndüklerini; Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yaşam kurmuş olanların ise geri dönmediğini ifade etti.

İstanbul'daki İtalyan göçmenlerinin sayısını belirtmenin zor olduğunu kaydeden Bossaert, bunun her İtalyanın konsolosluga ismini yazdırmaması olmasından ileri geldiğini belirtti. Bununla birlikte, Angiolo Mori'nin geçen monografında 19. yüzyılda İstanbul'da kayıtlı İtalyan göçmenlerin sayısını 9000 olarak verdiğini, fakat resmi olmayan rakamlarla birlikte bunun 12.500 ile 14.000 arasında olabileceğini yazdığını ifade etti. Tüm kayıtlı kişilerin İtalyan olmadığını da aktararak, bazı kimselerin korunmak için milliyet değiştirdiğini belirtti. Kendisinin 19. yüzyılın ikinci yarısından İtalya-Osmanlı savaşlarına kadar olan tahmininin ise birkaç binden ibaret olduğunu söyledi.

Marie Bossaert devamla, konsolosluga kişinin kayıtlı olmasının o kişiyi İtalyan yapmayacağını; ilk olarak İtalyan kaynaklarında,

olmadığını, Levanten de sayılamayacağını fakat aslen Osmanlı addedilebileceklerini belirten Bossaert, ayrıca bu insanları İtalyan ya da Levanten gibi kimliklere sığdırmadan onların yaşamlarını açıklamak konusunda yardımcı olamayacağını vurguladı. Bu durumu kişi üzerinden örnekleyerek, 1848 olayları sonrası Lombardi'den sürgün edilmiş bir vaianseverin oğlu olan, 1868 senesinde İstanbul'da doğan Angelo Scanziani'den söz etti. Galatasaray Lisesi'nden mezun olan Scanziani, 1890 senesinde İtalyan okullarında Türkçe öğretmeni olarak birkaç sene çalışmış, Sultan II. Abdülhamid adına tercümanlık ve sekreterlik yapmış, ayrıca İtalyan Büyükelçiliği için de tercümanlık faaliyetlerinde bulunmuştu ve Sultan için gerçekleştirdiği faaliyetler

İtalyanlar için gerçekleştirdiği faaliyetlerden fazla olmuştu. İki devlet tarafından da övülen Scanziani, Türkçenin gramerini ve çalışma kitaplarını İtalyanca yazıp İtalyanlara tanıtmakla bir yandan İtalyanlığın temsilcisi olarak anılmış, ayrıca İtalyan topluluğunda da sağlam bir yer edinmişti: diğer yandan İtalyanlar tarafından ödüllendirilmeden önce Osmanlılar tarafından Osmanlıya ve Mecidiye nişanlarıyla ödüllendirilmişti. Sadece Scanziani'nin değil, yirmi senelik bir zaman diliminde yirmi bir kadar benzer örneğin de ele alınabileceğini ifade eden Bossaert, bu öğretmenlerin ya İtalyan-Osmanlı olduğunu ya da farklı kimliklerden Osmanlı olduğunu sözlerine ekledi. İkinci nesil göçmenlerin işlerinin değişimine sebep olabilecek faktörlerden birinin bu kişilerin dil yeteneği olduğunu, sadece Türkçe ve

İtalyanca değil aynı zamanda Fransızca, Farsça ve Arapça bilen Scanziani örneğinden hareketle açıkladı. Dil yeteneği örneğinden ve İtalya'da okumuş bir Osmanlı Ermenisi örneğinden hareketle ikinci nesil İtalyanların, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hemşehirlileriyle hem dil, hem de ortak bir geçmiş paylaştığını sözlerine ekledi. Osmanlı topraklarındaki ikinci nesil İtalyanların, Osmanlıların ve özellikle Osmanlı elit sınıfının kaynaşması açısından Galatasaray Lisesi'ni örnek veren Bossaert, bu kurumla ilgili yayınların bu kaynaşmanın ne kadar fazla başarıya ulaştığını gösterdiğini ifade etti. Scanziani'nin yazdığı Türkçe gramer kitabı İtalyan diplomatlar tarafından İtalyanlığa hizmet eden bir kitap sayılıyor olmakla birlikte, aslında Osmanlı elitlerine ve Osmanlılığa

katkı yapmıştı ve bu örnekte de olduğu gibi ikinci nesil İtalyanlar İtalyanlıktan ziyade Osmanlılığa katkıda bulunmuştu. İkinci neslin bağlılık sorunsalına da işaret eden Bossaert, buna örnek olarak 1911-1912 senelerindeki İtalyan-Osmanlı savaşları sonucunda zorlama nedeniyle neredeyse tüm İtalyanların Osmanlı toprakları dışına çıkarıldığını, ancak Selvelli ailesi gibi ailelerin Osmanlılarla olan bağlantıları sayesinde burada kalabilmek için ellerinden geleni yaptıklarını ve istisnadan sayılabileceklerini aktardı. Bossaert son olarak, ülkeden ayrılanlardan büyük bir kesimin Libya'ya gittiğini ve bu kişilerin kurumlara yazdıkları mektuplarda İtalya'ya sadakatlerini, kendi Avrupa ve Doğu dillerine olan hakimiyetlerini ve Osmanlı geçmişlerini vurguladıklarını altını çizdi.

HRANT DINK VAKFI KÜTÜPHANESİ

Kısa süre önce Hrant Dink Vakfı bünyesinde, Ermeni Araştırmaları ve Türkiye'deki azınlıklar alanındaki çalışmaların kaynak ihtiyacını karşılamak amacıyla bir araştırma kütüphanesi açıldı. 20 bin kitap kapasitesi taşıyan ve çeşitli araştırma malzemeleri de içeren, üyelerinin katkılarıyla daha da gelişmesi öngörülen kütüphanenin amacı, "özellikle Ermeni kültürü ve tarihi üzerine çalışan araştırmacılara, öğrencilere

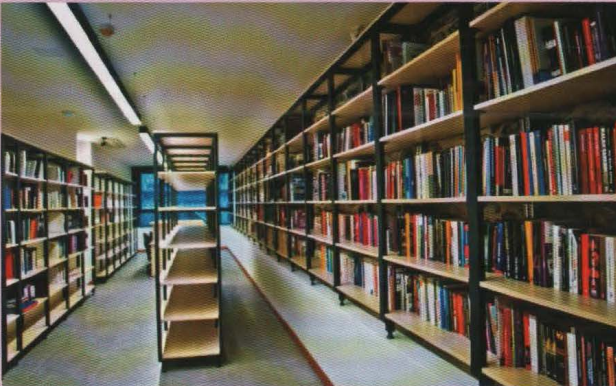
ve Ermeni toplumuna, sistematik ve bilimsel bir şekilde hizmet vermek" olarak tanımlanıyor. Bu kapsamda, tarih, kültür, sanat ve azınlık sorunları alanları, kütüphane kaynaklarının kullanılmasıyla çalışma yapılabilecek öncelikli araştırma alanları olarak öne çıkıyor.

Kütüphane koleksiyonunun temellerinden birini Hrant Dink'in kişisel koleksiyonu oluşturuyor. Bunun yanı sıra toplu olarak bağışlanan koleksiyonlar, çeşitli

dönemlerde ve çeşitli biçimlerde vakfa bağışlanan kitaplar, süreli yayınlar ve kitap dışı belgeler ile, Hrant Dink Vakfı'nın proje üretimi süreçlerinde satın alınan kitap ve belgeler de, giderek zenginleşmesi öngörülen kütüphane içeriğinin önemli bir kısmını meydana getiriyor. Kitap ve belgelerin içinde Ermenice ve Türkçe olanlar çoğunluğu oluşturuyor. Diğer yandan, İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi uluslararası akademik literatürde ağırlık

oluşturan dillerde kaleme alınmış çok sayıda kaynağın yanı sıra, Kürtçe, Arapça, Süryanice, Yunanca gibi Doğu dillerinde yayımlanmış materyaller de kütüphanede mevcut.

Hrant Dink Vakfı Kütüphanesi üyelerinin koleksiyona yeni kaynakların eklenmesi için önerilerde bulunması, ayrıca araştırmacıların kütüphanede bulamadıkları kaynakları bildirmesi ve tüm bu öneri ve taleplerin dikkate alınmasıyla kütüphaneye yeni çalışma ve kaynakların eklenmesi öngörüldü. Öte yandan bir form doldurarak ve belirlenmiş meblağda bağış yaparak üye olan araştırmacılara, koleksiyondaki yenilenmeler konusunda düzenli olarak bilgi verilmesi planlanıyor. Katalogda yer alan kaynakları www.hrantdink.org/library adresi üzerinden çevrimiçi olarak görüntülemek mümkün. Anarad Hıgutyun Binasi'nda yer alan kütüphanenin çalışma saatleri ise şu şekilde belirlendi: Pazartesi: 10.00-18.00, Salı: 10.00-18.30, Çarşamba: 12.00-22.00, Cuma: 10.00-18.00 ve Cumartesi: 10.00-18.00.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

"GENÇLER CİHAN HARBI'NI FARKLI PERSPEKTİFLERDEN TARTIŞIYOR VE YAZIYOR"DA FİNAL

Tarih Vakfı'nın yürütücülüğü altında devam eden "Gençler Cihan Harbi'ni Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor" projesinin finali 29 Mayıs 2016 tarihinde Terakki Vakfı Okulları'nın ev sahipliğinde gerçekleştirildi. İstanbul'da eğitim veren dokuz özel okuldan yetmiş iki öğrenci ile otuz iki öğretmeni üç akademisyenin danışmanlığında bir araya getiren bu kolektif ve deneysel çalışmanın sonuçları gençler tarafından sunuldu.

Proje katılımcısı gençler, yazılı ve görsel dayanaklardan yola çıkarak oluşturdukları ve farklı bakış açılarını yansıtan, özgün, alternatif ve eleştirel tarih anlatılarını dinleyicilerle paylaştı. Yapılan sunumların ardından Prof. Dr. Yücel Kabapınar, Doç.Dr. Meltem Toksöz, Doç.Dr. Erol Koroğlu ve Ayşe Hür'ün katılımıyla gerçekleşen, kapanış panelinde ise gençlerin sunumları değerlendirildi.

29 Mayıs günü itibariyle tamamlanan projeye katılan okullar ve çalıştıkları temalar şu şekilde sıralandı:

IELEV Eğitim Kurumları: "Çephe Gerisindeki Hayat: Çocuklar"

Özel FMV Işık İspartakule Ortaokulu: "Çephe Gerisindeki Hayat: Kadınlar"

VKV Koç Özel Lisesi-TYO Özel Tepeören Anadolu Lisesi: "Savaş Teknolojilerinin Savaş Etkisi"

TYO Özel Şişli Terakki Lisesi-Ulus Özel Musevi Ortaokulu ve Lisesi: "Siper Savaşı ve Siper Yaşamı"

Özel ALEV Ortaokulu ve Lisesi-Özel

ALKEV Ortaokulu: "Propaganda ve İdeoloji"

Özel ENKA Ortaokulu: "Savaş Karşıtı Görüşler: Barış"

Özel Sezin Ortaokulu ve Lisesi: "Savaşın Yazınsal Türlere Yansıması"

VANGELİS KECHRİOTIS PERŞEMBE KONUŞMALARI

Bu dönem Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları, Tarih Vakfı'nın öncülük ettiği metodolojik/histoyografik konular üzerine odaklanıyor, farklı kuşaklarla diyalog içinde nereden nereye geldiğinin izlerini sürüyor; resmi tarih ve versiyonlarından kurtulma, tek yönlü ve sesli kaynakları çeşitlendirmeye çalışıp zihin açıcı yeni sorulara yönelme bu toplantıların hedeflerinin başında geliyor.

"Tarih Vakfı 25. Yıl Sohbetleri: Tarihimize ve Tarihçliğe Bakışlar"

dizisinin 9 Haziran günü toplantısının başlığı "Kültür Tarihi" oldu. Toplantıda konuşmacılardan Zafer Toprak "Dünyada ve Türkiye'de Kültür Tarihçiliğinin Evrimi" başlıklı bir sunum yaparken, Güçlü Tülüvelî'nin konu başlığı da "Sosyal Tarihin Son Otuz Yılda Gelişimi ve Yenicağ Osmanlı Tarihine Yansımaları" oldu.

25. YIL BELGESELERİNE "ZİLAN" VE "İMROZ İLE DEVAM EDİLDİ

Tarih Vakfı'nın 25. yılı vesilesiyle düzenlenen etkinlikler kapsamında, vakıf binasında "Tarih-Bellek-Belgesel" başlığı altında düzenlenen ücretsiz belgesel film gösterimi ve tartışma etkinliklerine 8 Haziran Çarşamba akşamı "Zilan" ve "İmroz" isimli kısa filmlerle devam edildi. Bu ayki gösterime tartışmacı olarak katılan isim, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Ayşe Ozil oldu. Haziran ayı gösterimi için seçilen kısa filmlerin her ikisi de geride bıraktığımız Şubat ayında, Anadolu Kültür ve Diyarbakır Sanat Merkezi tarafından koordine edilen "Hatırlamak ve Anlatmak İçin Şehre BAK" projesi kapsamında çekilmişti. Yönetmenliğini Derya Gümüş ve Özgür Hıçyılmaz'ın yaptığı "Zilan", 1930 yılındaki Ağrı-Zilan katliamından sağ kurtulduktan sonra Batı illerine göç ettirilenlerin izini sürmeye çalışıyor. Filminde biri Vanlı, diğeri Rize'li olan iki

genç, ailelerinin belleklerini kayda almak ve yaşanan felaketin onlar üzerindeki etkilerini görmek amacıyla, Zilanlıların göç ettirildiği Batı Anadolu şehirlerinden birini ziyaret ediyor. Yönetmenliğini Murat Yüksel, Onur Tekin ve Zehra Güzel'in yaptığı İMBROZ (İmroz) ise, bugün Gökçeada ismini taşıyan adada yaşayan insanların hikâyelerine odaklanıyor. Ada sakinini Rumların, kimliği ötesine geçen aidiyet duygularını ele alan film aynı zamanda bir cezaevinin kurumsallaşması "hüzün adası"na dönüşen adanın mekânlarını izleyiciye sunuyor.

25. yıl etkinlikleri kapsamında Nisan ayında bu yana iki farklı disiplin olan tarih ile sinema dili arasındaki ilişkiyi ele almak amacıyla düzenlenen ve "Tarihli Türkçülük hallerini" yansıtan etkinlikler, önümüzdeki aylarda da devam edecek.

ANTALYA'DA BİR DEVR-İ SÂBIK MÜTEGALLİBESİ: ÖMER LÜTFİ EFENDİ LÜLÜ (1859-1912)

EVREN DAYAR

Ömer Lütfi Efendi Lülü 1859 yılında Antalya Kaleiçi'nde doğmuş, babası Abdülhamid Efendi'nin teşvikiyle çok küçük yaşta ticarete atılmıştı; kereste ticaretinin sunduğu imkânlardan sonuna kadar yararlanmasını bilmiş ve kısa bir süre içinde Antalya'nın en varlıklı tüccarı olmayı başarmıştı. Fakat hayatı nüfuzunun sonsuz olduğunun düşünüldüğü bir tarihte, kimsenin tahmin etmediği bir şekilde son buldu.

Ömer Lütfi Efendi Lülü 1912 yılının ilk gününde öldürüldüğünde Antalya'nın en varlıklı tüccarı, en muteber eşrafıydı. Nüfuzunun kısa bir dönem için sarıldığı Hüseyin Kenan Paşa'nın mutasarrıflık dönemi hariç tutulursa, hayatının son otuz yılında İdare Meclisi üyeliği başta olmak üzere, Ticaret ve Ziraat Odası başkanlığı, belediye reisliği gibi birçok önemli mevkiiyi ya elinde bulundurmuş ya da ken-

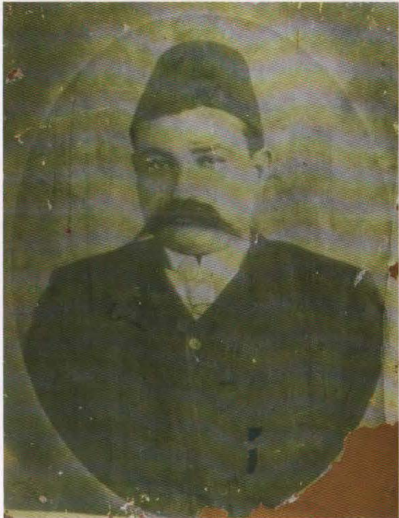
disi gibi Mısır kökenli avenelerini bu mevkilere istihdam etmişti. Bu şekilde şehrin idari ve ticari müesseselerine mutlak bir surette hâkim olmuş, Antalya'nın çok ötelerinde de tanınmasına vesile olan muazzam bir şöhet edinmişti.

Bir taşra mütegalibesi olan Ömer Lütfi Efendi'nin ikbalı hakkında fazla ayrıntıya girmeden sadece birkaç hususun altı çizilmek istenseydi eğer, iş hayatının ilk yıllarının ortalama bir tüccarın çok da göze çarpmayan girişimlerinden ibaret olduğuna işaret edilebilir, kısa bir süre içinde aile bağlarının kendisine verdiği imkânları kullanmasını bildiği, fakat sadece bununla da yetinmediği, 19. yüzyılın ikinci yarısında kereste ticaretinin Antalya için sahip olduğu önemi çok çabuk kavradığı söylenebilir.¹ Gerçekten de, Antalya'da tahlil ticaretinin giderek itibar kaybettiği 19. yüzyılın sonlarında kereste ticaretinin imkânlarından en çok faydalanan kişi olmuş,² bu hususta hısımlarıyla, sözgeli mi amcası Ali Rıza Efendi Lülü'yle bile ihtilafa düşmekten çekinmemiştir.³

bunun için sadece talihinin kendisine tanıdığı fırsatlardan cömertçe faydalanmakla yetinmemiştir. Her şeyden önce 19. yüzyılın sonlarında kendisinin ve ailesinin Antalya'daki en büyük muarızı Morali Cemal Bey'in nüfuzunu kırması gerekmiş, Hüseyin Kenan Paşa gibi bir mutasarrıfla kıyasıya mücadele etmiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Cemal Bey'in oğlu Münir Bey ve taraftarlarının hasmane girişimlerine direnebilmişti. En güç şartlarda bile aleyhindeki tüm tertipleri boşa çıkardığı gerçektir, çünkü çağdaşı bir Antalyalının da vurguladığı gibi o "fevkalade zeki ve müteşebbis"ti.⁴

Ne var ki Ömer Lütfi Efendi'yi ikbal sahibi yapan tüm koşullar, bu denli muktedit bir tüccar için hiç beklenmedik bir son da hazırlamış, hayatının kimsenin tahmin etmediği bir şekilde, kereste işçisi olarak istihdam ettiği Tahtacılar tarafından öldürülmesiyle son bulmasına yol açmıştı. Onun ölümünden bir sene sonra ise talihin ilginç bir tesadüfı sonucu muarızı Morali Cemal Bey'in oğlu Münir Bey de "bilâ-veled" vefat etmiş,⁵ bu suretle iki aile arasındaki amansız iktidar mücadelesi —Ömer Lütfi Efendi'nin ölümünü bekliyor-

Ömer Lütfi
Efendi Lülü.

Şüphesiz bu nüfuz hiç de kolay elde edilmiş değildi; Ömer Lütfi Efendi

19. yüzyılın sonlarında Antalya iskelesi.

Karl Grafen von Lanckoronski, *Pamphylia ve Pisidia Kentleri*, Cilt: I, çev. S. BulurluGün, Antalya, 2004, s. iv.

muşçasına— kendiliğinden nihayete ermişti.

ANTALYA'DA ARAP MUHAÇİRLER VE ÖMER LÜTFİ EFENDİ

Ömer Lütfi Efendi Lülü'nün babası, Antalya İdare Meclisi azalarından hayriye tüccarı Abdülhamid Efendi Lülü'ydü.⁶ Aslen Mısırlı olan Lülü ailesinin, hakkında bilgi edinebildiğimiz Antalya'daki ilk temsilcisi ise Abdülhamid Efendi'nin babası İbrahim Ağa Lülü'dür. Antalya Gümrüğü'nün Haziran 1841 verilerini içeren hasılat defterinde İbrahim Ağa, Mısır ve Antalya arasında ticaret yapan, Mısır'dan getirdiği kahve ve şeker gibi ürünleri Antalya'da satan ya da Isparta'ya sevk eden bir tüccar olarak zikredilmiştir.⁷

İbrahim Ağa'nın babası Abdülhamid Efendi hakkında ise Antalya kaynaklı hiçbir bilgi günümüze ulaşmamıştır. Bu sebeple ailenin 1832'de kısa bir dönem için Antalya'nın da idaresini eline alan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından şehre iskân edilmiş Arap tüccarlar arasında yer almış olması muhtemeldir.⁸ Aile yine bu dönemde, belki de daha önce,⁹ Antalya'ya iskân edilen ve kısa bir süre içinde Mısır ve Antalya arasındaki ticari ilişkilerden istifade ederek zenginliğini

artıran Arap Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi gibi dönemin diğer muteber Arap tüccarlarıyla ortaklı. Nitekim Ömer Lütfi Efendi'nin babası Abdülhamid Efendi, Arap Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin kefilydi.¹⁰ Ticari ilişkileri bulunan bu aileler arasında akrabalık ilişkisi de kurulmuştu.¹¹ Örneğin Ömer Lütfi Efendi'nin eşi Zübeyde Hanım,¹² Arap Süleyman Efendi'nin torunuydu.¹³

19. yüzyılın ikinci yarısında Lülülerin zenginliğini artıran ve 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde bu zenginliği muazzam bir servete ve nüfuza tahvil eden esas gelişme, ticari girişimlerinin ve stratejik ilişkilerinin önemini inkâr etmek mümkün olmasa da, ailenin kereste ticaretinde ihtisaslaşmasıydı. Bu husustaki müteşebbisliğinin mükâfatını alan ilk kişi ise Ömer Lütfi Efendi'nin amcası Ali Rıza Efendi Lülü olmuştu.¹⁴ O, Ömer Lütfi Efendi'den daha önce şehrin sınırları dışına taşan bir ticari şöhrat edinmiş, kereste ticaretinin nimetlerinden faydalanmasını bilmişti. Ali Rıza Efendi vefat ettiğinde 14 Ekim 1904 tarihinde kayıt altına alınan terekesinde mirasçılarına intikal eden servetinin değeri 1.262.187 kuruştı.¹⁵ Kardeşi —Ömer Lütfi Efendi'nin babası— Abdülhamid Efendi'nin 496.647 kuruş değerindeki terekesi ise daha "mütevazı" bir servetin

varlığını gösteriyordu.¹⁶ İki servet arasındaki bu fark, gerçekte, ticari girişimlerini neredeyse tamamen kereste ticaretine hasreden bir tüccar ile Iskenderiye'den getirdiği şeker ve kahve gibi ürünleri Antalya ve çevresinde satan bir tüccar arasındaki farktır. Öte yandan sahip olduğu bu büyük servetin Ali Rıza Efendi'nin nüfuzunu artırdığı da muhakkaktır. Bu nedenle Antalya Mutasarrıfı Hüseyin Kenan Paşa, Kaş Kaymakamı Nahid Bey, Teke Tahrirat Müdürü Fevaid Bey¹⁷ ve Antalya Tabur Kumandanı Hasan Paşa¹⁸ gibi birçok önemli memurun kendisine borçlu olmasına hiç şaşmamak gerekir.

Ömer Lütfi Efendi'nin 2.518.521 kuruş değerindeki terekesi ise şüphesiz çok daha muazzam bir servetin virralığına delalet eder.¹⁹ O, amcasının da fevkinde olan bu servetini kereste ticaretinin kendisine sunduğu imkânların dışında, memuru olduğu adli ve idari mevkilere borçluydu. Gerçekten de babası Abdülhamid Efendi'nin ölümünden sonra Ömer Lütfi Efendi, Mısır ve Antalya arasındaki kereste ticareti vasıtasıyla ailenin servetini artırma imkânını sahip olmuş, ailenin servetinin artışı, beraberinde nüfuzunun artışı da getirmişti. 1875'te çok genç yaşta ticaret mahkemесinin kâatibi olan ve birkaç sene bu görevi sürdüren Ömer

Ömer Lütfi Efendi günümüzde Antalya Kaleici Ömer Efendi Sokak'ta bulunan ve Kaleici'nin en büyük yapıtı olan bu konakta oturuyordu. Ölümünden sonra terekesi avenelerinin üzerinde hak ve alacak iddia ettiği büyük bir mücadeleye konu olduğunda, eşi Zeliha Hatun bu mücadeleyi kazanabilmek için miras davasını gören Antalya Bidayet Mahkemesi reisiyle evlenmiş, bu şekilde mahkeme reisi Ömer Lütfi Efendi'nin Kaleici'ndeki muazzam konağına yerleşmişti.

Fotoğraf: Evren Dayar.

Lütfi Efendi sahip olduğu idari ve adli mevkiler açısından da muazzam bir kariyere sahipti.²⁰ Ticaret mahkemesi kâtipliğinden sonra hem Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi²¹ hem de Hukuk Dairesi üyesi olmuştu.²² İlki 1889 ila 1898,²³ diğeri 1904²⁴ ila 1908 seneleri arasında olmak üzere Antalya'da iki dönem belediye reisiliği yapmış, belediye reisi olmadığı dönemde ise Ziraat ve Ticaret Odası başkanlığında bulunmuştu.²⁵ Bunların dışında senelerce Maarif,²⁶ Nafia ve Muhacir İskân Komisyonları üyelikleri gibi idari görevler üstlenmiş,²⁷ 13 Haziran 1890'da ise "rütbe-i sâlişe" ile taltif edilmişti.²⁸

19. yüzyıl taşra hayatı söz konusu olduğunda adli ve idari mevkilerin ve sahip olunan rütbelerin servetin artırılması ve muhafaza edilmesinde çok önemli bir araç olduğu unutulmamalıdır.²⁹ Bu nedenle, sınırlı bir servete sahip taşra eşrafı dahi bu mevkileri ele geçirebilme, rütbelerle taltif edilebilme hususunda her zaman hevesli olmuştur. Ali Rıza Efendi Lüli ile kereste alışverişinde bulunan Lazkiye Mutasarrıfı'nın Antalya kereste tüccarlarının rütbe peşinde koştuğunu ve sadece bu rütbeler karşılığında kerestelerini ucuza satmaya razı göründüklerini vurgulamasının sebebi budur.³⁰ Ömer Lütfi Efendi gibi muazzam bir servetin sahibi olan bir tüccar için ise tüm bu mevkilerin önemi çok daha fazlaydı; adının bir-

çok defa suiistimal iddialarıyla anılmış olmasının esas nedeni buydu. Gerçekten de bu iddiaların mahiyetine bakıldığında, onun "kamu görevi" ile şahsi çıkarları arasında ayırım yapmakta güçlük çektiği izlenimine kapılmamak mümkün değildir.

ÖMER LÜTFİ EFENDİ VE MUARIZLARI

Sahip olduğu servetin yanı sıra elde ettiği adli ve idari mevkiler nedeniyle de Ömer Lütfi Efendi'nin birçok muarız edinmiş olması şaşırtıcı değildir. Hatta bu nedenle adı, bilhassa memur olduğu idari görevleri nedeniyle sık sık şikâyetlere de konu oluyordu. Örneğin belediye reisi olduğu dönemde, 21 Mart 1892 tarihinde Sadaret'e iletilen bir telgrafta belediye gelirlerini suiistimal ettiği, ancak aleyhindeki tahkikatın yarıda kaldığı iddia edilmişti.³¹ Konuya ilişkin Konya Valisi'nin verdiği yanıtta ise belediye hesaplarının incelendiği, ancak hiçbir suiistimale tesadüf edilmediği, bu tür iddiaların Ömer Lütfi Efendi'nin muarızları tarafından ortaya atıldığı söyleniyordu.³² 31 Ekim 1892'de Antalya'lı Fehim, Babıâli'ye gönderdiği telgrafta, Ömer Lütfi Efendi ve arkadaşlarının suiistimallerini ihbar ettiğini, bu sebeple evinin basılıp darp edildiğini, ayrıca evinin kapısına adamlar yerleştirilerek ilgili makamlara şikâyetle bulunmasının engellendiğini iddia

etmişti.³³ Konuyla ilgili İstanbul'u bilgilendiren Konya Valisi bir kere daha Ömer Lütfi Efendi'yi himaye ediyor, Fehim'in "erbâb-ı rezaletten" olduğunu bildiriyordu.³⁴ 1893'te ise Ömer Lütfi Efendi'nin Antalya'ya gelen Çerkes muhacirlere yapılacak hanelerin kerestesini kişisel işleri için kullandığı iddiası ortaya atılmıştı. Bu iddianın sahibi, Ömer Lütfi Efendi'nin en büyük muarızı Morali Cemal Bey'di.³⁵ Antalya Vali'nin 2 Nisan 1894 tarihinde Maliye Nezareti'ne ilettiği ihbarda ise Ömer Lütfi Efendi ve ortaklarının adı ruhsatsız kereste kestikleri, fakat bu konuda herhangi bir tahkikat yapılmamış olduğu şeklinde gündeme gelmişti.³⁶ 6 Eylül 1895'te Dâhiliye Nezareti'ne bir ihbarda bulunan Kosti de Antalya'da yaşanan kereste kaçakçılığının sorumlusunun Ömer Lütfi Efendi olduğunu söylemişti.³⁷

Ömer Lütfi Efendi aleyhinde dile getirilmiş şikâyet ve ihbarların sayısı artırılabilir. Ancak burada önemli olan husus, bu ihbarların genellikle sonuçsuz kalmış olmasıdır. Gerçi Antalya eşrafının bu tür ihbarları aralarındaki iktidar mücadelesinde önemli bir araç olarak kullandığı, hatta bu tür ihbarların çoğu zaman iftira niteliği taşıdığı gerekçesiyle da,³⁸ Ömer Lütfi Efendi aleyhindeki ihbarların içeriğini ve bu ihbarların araştırılmasını önemsemek gerekir. Gerçekten de genellikle hakkındaki

soruşturmalar valilerin veya mutasarrıfların girişimleriyle peşinen sonu-
çsuz bırakılmıştı. Bu durum Ömer Lütfi Efendi'nin sahip olduğu nüfu-
zun göstergesi olarak kabul edilmeli-
dir. Onun geçmişte bu şekilde hima-
ye edilmiş olması Süleyman Mazhar
tarafından Mizan gazetesinde neş-
redilen "Vilayette" başlıklı makaleye
de konu olmuştu. Süleyman Mazhar
makalesinde Ömer Lütfi Efendi'nin
adını vererek dönemin Antalya
Mutasarrıfı'nın kendisini himaye et-
tiğini "devr-i istibdadın en şöhrətli
müferridi, gâsibi olmakla evlâd-ı
vatanı kayd-ı esârette zebûn eden
ve isâet-i vâkıası her dâire kaydıyla
müsbet bulunan Ömer Lütfi Efendi'yi
bizzat dönemin mutasarrıfı açıktan
hima'ye ve sahâbet etmişti" sözleriyle
dile getirmişti.³⁹

Öte yandan, tüm bu örneklerin var-
lığına rağmen Ömer Lütfi Efendi'nin
talihinin her zaman yaver gittiği de
düşünülmemelidir. Hüseyin Kenan
Paşa'nın Antalya'da mutasarrıf ola-
rak bulunduğu 1901-1904 arasında
çok sıkı bir takibata uğrayacak, bu
dönemde kısa süre için de olsa nüfu-
zunu yitirecekti.

MUTASARRIF HÜSEYİN KENAN PAŞA VE ÖMER LÜTFİ EFENDİ

Hüseyin Kenan Paşa 1901 sonbaha-
rında mutasarrıf olarak Antalya'ya
geldi⁴⁰ ve üç sene bu görevde bulun-
du.⁴¹ Adı, Antalya'da görev yapmış
mutasarrıflar içinde en çok tartışıl-
anlar arasındaydı. Bazen Konya
Vilayeti'ni dahi tanımayan tavırları-
nın ardında ise sahip olduğu nüfu-
zu vardı. Yer yer pervasızlığa varan
davranışlarını da kardeşi Ali Şamil
Paşa'nın Üsküdar-Kadıköy muhafızı
olmasına borçluydu.⁴²

Antalya'da bulunduğu dönem zarfın-
da Hüseyin Kenan Paşa'nın en büyük
muarızı Ömer Lütfi Efendi olmuştu.
İki ismin arasının açılmasına neden
olan önemli gelişmeler –Ömer Lütfi
Efendi'nin iddiasına göre– Hüseyin
Kenan Paşa'nın, kendisi için inşa et-
tiği değirmen nedeniyle Ömer Lüt-
fi Efendi'den 2.000 lira talep etmesi
ve Ömer Lütfi Efendi'nin mülkü olan

Kaya Yüzü Çiftliği'ni kendisine ver-
mesini istemesiydi. Ömer Lütfi Efendi
bu taleplere olumlu cevap vermemiş,
bu sebeple Mutasarrıf Paşa ile arası
açılmış ve "gadre uğramış"tı. İddia-
sına göre, Mutasarrıf Paşa ilk olarak
Polis Komiseri Derviş Efendi'yi evin-
den getirterek darp etmiş, bu suret-
le onu Ömer Lütfi Efendi aleyhinde

kalmıştı. Diğer birader Ahmed Efendi
de Iğdır-Kardıç'te kereste ticaretiyle
meşgulken zabıtalara vasıtasıyla tev-
kif edilmek istenince Meyis'e firar et-
miş, fakat ellerine kelepçe vurularak
Antalya'ya getirilmiş, altı saat tutuk-
lu kaldıktan sonra kefaletle tahliye
edilmişti. Bunların dışında Hüseyin
Kenan Paşa köylere memurlar gön-

*Belediye riyasetinden azledilmesine neden olan olayların
üzerinden çok az zaman geçmesine rağmen Ömer Lütfi
Efendi, 1911 yılına gelindiğinde eski nüfuzunu tekrar
kazanmıştı. Ne var ki tüm şartların bir kere daha lehine
döndüğü, tüm muarızlarına galip geldiği bu dönemde
kader ona hiç beklenmedik bir son hazırlamıştı.*

"şikâyetnâme" hazırlamaya zorla-
mıştı. Daha sonra onu tevkif edip
işkenceye tabi tutmak için zabıtalara
zorlamış, yirmi kadar zabıtayla kona-
ğını gözetim altına almıştı. Bunun
üzerine Ömer Lütfi Efendi kadın el-
bisesi giyerek Konya'ya firar etmeye
mecbur kalmıştı.⁴³

İddialara göre, Mutasarrıf Paşa zul-
münü sadece Ömer Lütfi Efendi ile
sınırlı tutmamış, onun akraba ve or-
taklarına da zarar vermişti. Örneğin
Ömer Lütfi Efendi'nin biraderi Meh-
med Efendi'yi çiftliğinden "kaldır-
mak" için girişimlerde bulunmuş, bu
girişimi önceden haber alan Mehmed
Efendi çiftliğinden kaçmak zorunda

dererek Ömer Lütfi Efendi aleyhin-
de şikâyetçi aramış, çiftliklerindeki
çiftçi ve kereste ticaretinde istihdam
ettiği Tahtacıları dağıtmış, kendisiyle
ticari münasebeti olan tüccarları da
ya tevkif ettirmiş ya da kefaletle bağ-
lamıştı.⁴⁴

Hüseyin Kenan Paşa tüm bu iddiala-
ra farklı tarihten cevap vermiştir.
Mutasarrıf Paşa'nın aleyhindeki id-
dialara ilişkin görüşleri Ömer Lütfi
Efendi'nin kendisini azlettirmek is-
tediği ve kentte ihtilal çıkarmak için
bir dizi girişimde bulunduğu inancı
etrafında şekillenmişti. Örneğin 8
Ekim 1904 tarihli tahriratında Ömer
Lütfi Efendi'nin "bir kâbus-ı bela gibi"

**Antalya
Finike'de
Tahtacılar
(1892).**

Ernst Krickl, 1892
(yıkın Güvüşü, yay.
haz. Nurettin Bağcıoğlu,
İstanbul, 2005, s. 27).

**Antalya
Flinke'de
Tahtacılar
(1892).**

Ernst Krickl, 1892
Lykia Günlüğü, yay.
baz. Neziha Baygelen,
İstanbul, 2005, s. 23.

çeşitli zorbalıklarla ahalie zulmettiğini, memurları ise tehdit ettiğini söylemiş; onun bunca zulüm ve iftiralara karşı o zamana kadar sadece sabrettiğini, ancak hasmının "şımara-
rak şirazeden çıktığını", kanuna muhalefet ederek "serkeşlik ettiğini" yazmıştı.⁴⁵ Mutasarrıf Paşa'nın dile getirdiği bir diğer husus ise hasmının

mesinin temel gerekçesi haline getirilmişti. Gerçekten de Mutasarrıf Paşa'nın görevden el çektirilme kararında vurgulanan husus, özel bir inşaatla kullanılmak üzere tarihi Antalya surlarını yıktırması ve birçok şikâyetle de neden olan hal ve hareketleriydi.⁴⁶ Bununla birlikte Hüseyin Kenan Paşa, Antalya'dan ayrıldıktan

Mısırlı (Arap) olması ve Mısırlılarla ittifak ederek Antalya'yı tekeline almasıydı.⁴⁷ Ömer Lütfi Efendi'nin etnik kökenine ilişkin bu itham sonraki senelerde de sık sık dile getirilecekti.⁴⁸

Hüseyin Kenan Paşa ve Ömer Lütfi Efendi arasındaki sürtüşmenin devam etmesi bir süre sonra Sadaret-i Nispet'e bir raporla muhalefe etmesine neden oldu.⁴⁹ Bu dönemde olayların seyrini değiştirecek bir başka gelişme daha yaşanmıştı. Antalya Liva Kumandanı Binbaşı Mehmed'in bir ihbarında dile getirilen iddiaya göre, 19 Ekim 1904 gecesi Sarı Simonoglu Nikola'nın Antalya iskelesinde inşa ettirdiği değirmen için —bu değirmenin gerçek sahibi güya Hüseyin Kenan Paşa idi— "Antalya surlarının asar-ı atıka niteliğindeki taşları sökülüştü."⁵⁰ 31 Ekim 1904'te askerîye tarafından hazırlanan keşif raporunda da bu durum teyit edilmiş, iskelede inşa edilen değirmen için gece vakti gizlice surların kırıldığı tespit edilmişti. Bu olayın ardında ise Hüseyin Kenan Paşa'nın olduğu iddia ediliyordu.⁵¹

Bu son gelişme Hüseyin Kenan Paşa'nın mutasarrıflıktan azledil-

sonra bile Ömer Lütfi Efendi'nin peşini bırakmamıştı. Ömer Lütfi Efendi şahsi işleri için İstanbul'a gittiği bir tarihte, 27 Şubat 1906'da, Ali Şamil Paşa'nın emriyle Haydarpaşa'da "asker kaçığı ve fesad erbâbı olduğu" gerekçesiyle gözaltına alınarak Selimiye Kışlası'na götürülmüş, burada işkenceye maruz kalmıştı.⁵² Dönemin sadrazamı Mehmed Ferid Paşa'nın ifadesiyle, onu bu "muâmele-i tahkir-kâr-âne ve nâmûs-ı şikenâne"den kurtaran ise bîzatihî Sadrazam'ın kendisi olmuştu. Mehmed Ferid Paşa, Ömer Lütfi Efendi'yi "erbab-ı nâmûstan" bir tüccar olarak tanımlamış ve bu "muâmele-i tahkir-kâr-âne"nin asla kabul edilemez olduğunu söylemişti.⁵³

Öte yandan Ömer Lütfi Efendi hakkındaki şikâyetler, bu şikâyetlerin esas sebebinin Hüseyin Kenan Paşa olmadığını gösterircesine yeni mutasarrıfın şehre gelmesinden sonra da devam etti. 1906'nın sonlarına doğru Zaptiye Nezaretine iletilen bir ihbar ve bu ihbara Teke Mutasarrıfı'nın verdiği cevap hem onun hakkındaki şüpheleri hem de yeni mutasarrıfın gerekli soruşturmayı yapmaktaki isteksizliğini göstermesi açısından

önemlidir. Mehmed Fehmi adına iletilen bu ihbarda "Mısırlı Ömer Efendi'nin müstahdemi Karakaş Hüsnü Efendi ile vekili Kandilzade Hasan Sıdkı ve kâtibî Musevî Yusufakî Efendi'nin, bazen Hüsnü Efendi'nin bazen de Hasan Sıdkı Efendi'nin hanelerinde gece ve gündüz gizlice toplandıkları ve bu sırada nereden geldikleri bilinmeyen, fakat "kesinlikle Antalyalı olmayan meçhul bazı kimselerle tertip ve fitne peşinde oldukları" iddia ediliyordu.⁵⁴

ÖMER LÜTFİ EFENDİ'NİN ÖLÜMÜ

Ömer Lütfi Efendi şartların tamamen aleyhinde olduğu koşullarda bile nüfuzunu muhafaza etmeyi başarmıştı. Morali Cemal Bey gibi muarızların aleyhindeki iddialarını bertaraf etmiş, Hüseyin Kenan Paşa'nın tasallutundan kurtulmuş, II. Meşrutîyet'in ilanından sonra ise Cemal Bey'in oğlu Münir Bey'le giriştiği nüfuz mücadelesini kaybetmemişti. Gerçekten de II. Meşrutîyet'in ilanını takip eden günlerde Münir Bey'in girişimleriyle belediye riyasetinden azledilmiş,⁵⁵ bu dönemde muarızları tarafından sık sık "zalim-i meşhur", "istibdâd sevdalısı" veya "devr-i sâbık mütegallesi" olmakla itham edilmiş,⁵⁶ ancak aleyhindeki tüm teşebbüslere rağmen bir süre sonra eski nüfuzunu tekrar kazanmıştı.⁵⁷ Antalya Mebusu Ebu Ziya Tevfik'in Dâhiliye Nezaretine ilettiği 3 Nisan 1911 tarihli telgrafta çaresizce hâlâ Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzunu vurguluyor olmasının nedeni buydu. Ebu Ziya Tevfik, II. Meşrutîyet'in ilanından sonra Antalya'da belediye seçimlerine suistimal karıştırıldığını ve bu konuda Dâhiliye Nezaretine birçok telgraf çekildiğini hatırlatıyor, bu suistimal işlerinin baş aktörü olduğunu iddia ettiği Ömer Lütfi Efendi'nin ise "aslen Mısırlı olup servetiyle Antalya'yı adeta tekeline aldığı" ve mutasarrıfları dahi şahsi çıkarlarına alet ettiğini söylüyordu.⁵⁸

Kısacası, Ebu Ziya Tevfik'in de vurguladığı gibi, belediye riyasetinden azledilmesine neden olan olayların üzerinden çok az zaman geçmesine rağmen Ömer Lütfi Efendi, 1911 yılı-

na gelindiğinde eski nüfuzunu tekrar kazanmıştı. Ne var ki tüm şartların bir kere daha lehine döndüğü, tüm muavazılarına galip geldiği bu dönemde kader ona hiç beklenmedik bir son hazırlamıştı. Ömer Lütfi Efendi, belki de aleyhindeki tüm şikâyetlerin sükül edeceği bu dönemde, kereste işinde istihdam ettiği Tahtacılar tarafından Manavgat'ta öldürülmüştü. Onun ölümü sadece hemen her şartta muvaffak olmuş, muazzam bir servet edinmiş meşhur bir tüccarın sonu olduğu için değil, Antalya tarihinin bir dönemini sonlandırdığı için de önemlidir.

Ömer Lütfi Efendi öldürüldüğünde henüz 53 yaşındaydı.⁶⁰ Kereste gelirlerini tahsil etmek için Manavgat'a gittiği bir tarihte, 1 Ocak 1912'de Beydiğin karyesi civarında Düşenbe mevkiinde silahlı pusuya düşürülerek vurulmuş, öldüğü düşünülüp cansız bedeni yol kenarına terk edilmişti. Bu olaya ilişkin dediko-

dular Antalya'ya ulaştıktan hemen sonra aralarında kentin en muteber hekimlerinin de bulunduğu bir heyet olay yerine hareket etmiş, fakat hekimlerin tüm müdahalelerine rağmen Ömer Lütfi Efendi'yi kurtarmak mümkün olmamıştı. Cansız bedeni Antalya'ya getirildikten sadece birkaç gün sonra onun ölümünü bir felaket olarak değerlendiren *Babalık* gazetesi ise kimsenin beklemediği bu akıbet hakkında şunları yazmıştı:

"Geçenlerde Manavgat dâhilinde i'ltizâm etmiş olduğu orman mukataâtından esnâ-yi avdetinde Beydiğin karyesi civarında Düşenbe mevkiinde şahs-ı meçhûl tarafından cerh edildiği iş'ârât-ı vâkıadan anlaşılmışla Antalya'dan birçok zevât üç doktoru müstashiben vakaya şitâb etmişlerdi. Fakat Çarşamba günü Ömer Efendi'yi aldığı cârihiyadan müteessiren vefât etmiş olduğu halde Antalya'ya getirdiler. Mevali Rahmed etsin. Mümâ-ileyhin zâyi'

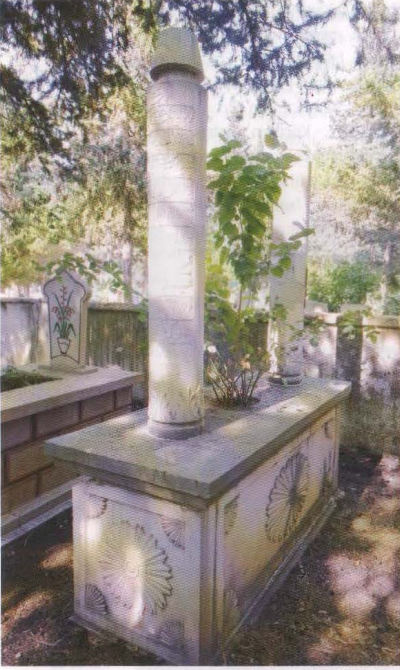
bütün fukara-yı memleket ba-husus birçok memûrîn için bir felakettir. Çünkü bilhassa Ömer Efendi'nin ih-sanı ile temin-i mâişet eden binlerce aileler hamisiz, Çin'den, Arap'dan, Hind'den, Kürt'ten gelen birçok gurebâ melcesiz, yüzlerce memûrîn-i mâliye de kefilsiz kalmıştır. Merhûm mümâ-ileyh faal, müteşebbis, zeki ve sebatkâr bir adamdı. Orman, aşar iltizamlarından, fabrika ve ticaret ve sairesinden senevi iki yüz liradan ziyâde temettu' vergisi vermesi derece-i servetini târife kifâyet eder. Henüz elli üç raddelerinde idi. Temin-i servet için mürâcaat ettiği vesaitten dolayı kendisinden hoşnut olmayanlar, kötü söyleyenler yok değilse de mümâ-ileyhin itibarı hasânetinin fevkinde idi."⁶⁰

Ömer Lütfi Efendi'nin katilleri, Manavgat nahiye müdürü ile jandarma müfrezesinin mesaisinin sonucunda yakalanarak adalete teslim edildi. Katiller, Kardiçli Tahtacılardan Kara

Antalya Finike'de Tahtacılar (1892).

Ernst Krockl, 1892
Konya Güneşli, yay.
haz. Nezih Bağdelen,
İstanbul, 2005, s. 280.

Ömer Lütfi Efendi'nin Antalya Andızlı Mezarlığı'nda bulunan mezar taşı (Antalya Andızlı Mezarlığı, G-9503).

Fotoğraf: Evren Bayar.

Hasan, Kara Dibek Mustafaoğlu Der-
viş, Hasan, Musaoğlu Çukur Meh-
med, Teke Bektaşoğlu Arap İbrahim,
Veli Kâhyaoğlu Mehmed ve Kara
Dibekoğlu Seyit Süleyman'dı. Bütün
bu isimleri cinayeti işlemeye teşvik
eden ise Tahtacıların muhtarı Molla
Süleyman'dı.⁶⁴

Şüphesiz, Ömer Lütfi Efendi gibi bir-
çok muarız edinmiş, tanınmış bir
tüccarın ölümü söz konusu oldu-
ğunda ecelin bu şekilde tecelli et-
tiğini, onun kendi "nân-i ni'metiyle
perverde olan" işçileri tarafından
öldürüldüğünü kabullenmek güç-
tür. Bu cinayetin ardında Ömer Lütfi
Efendi'nin muarızlarından birinin
bulundüğundan kuşulanmanın, bu
suretle günümüze kadar taşınmış bir
şüphenin izini sürmenin anlaşılır bir-
çok nedeni vardır. Ne var ki böyle
bir ilişkinin varlığı hiçbir zaman is-
patlanamamış, ulaşılabilen tüm kay-
naklarda cinayetin sorumlusu olarak
Tahtacılar gösterilmiştir.

Ömer Lütfi Efendi'nin, geçmişte bir-
çok defa muarızlarına karşı da kul-
landığı Tahtacılar tarafından öldü-

rülmesi şaşırtıcı bulunabilir.⁶⁵ Fakat
onun servetini elde etme biçimi dü-
şünüldüğünde, Tahtacıları efendile-
rinin katili olmaya cesaretlendiren
sebeplerin varlığı da gözden kaçma-
yacaktır. Örneğin 3 Ağustos 1913 ta-
rihli *Babalık* gazetesinde Tahtacılar
ve kereste tüccarları arasındaki iliş-
kiye dair ifade edilenler hatırlandı-
ğında, kaderin Ömer Lütfi Efendi için
böyle bir son hazırlamış olmasına
aslında şaşırılmamak gerekir. Gazete-
de, kereste tüccarlarının Tahtacıları
"esir gibi" çalıştırdığına vurgu yapılmış-
tır:

"Antalya'da kereste ticaretinden
istifade edenler beş-on kereste
tüccarı ile hazine-i devlet ve bir de
kereste ameliyyâtında bulunan Tah-
tacı nâmı verilen aşâirdir. Tahtacılar
mültezimlerinin, yani kereste tüc-
carlarının âdeta birer esiri gibidir.
Bunların havâic-i zarûriyyesini tâcir
temin ederek mukâbilinde kendile-
rinden amel bekler. Tahtacı âsireti
tembel olduğu cihetle bir yerde bir
mahalede durmaz. Onun için onu
kullanacak tâcir Tahtacıyı kendisine
borçlandırır, onu ovada tutmak için
çalışır. Hâlbuki zaman geçtikçe borç
da çoğalır. Tahtacı bir türlü borçtan
kurtulamayarak efendinin azat kabul
etmez bir bendesi olur."⁶⁴

20. yüzyılın başlarında bir başka ça-
daş gözlemci, bu dönemde Antalya
Kemer'de nahiye müdürlüğü yapan
Macit Seleker de benzer hususları
hatırlatmış ve bu cinayetin sorumlu-
su olarak Tahtacıları göstermiştir:

"Tahtacı bir kereste tüccarına 'mal'
oldu mu daha işe başlamadan
avans alırdı. Çünkü kendileri hemen
umûmiyetle ayağını yorganına göre
uzatmaz, borç harç eline ne geçerse
yer insanlardır. İşe başladıktan
sonra ise katır aldırır, para çeker.
Borcu çoğalır, yaptırdı işten matlu-
bu ise borcunun yarısını ödemez.
Bu borçluluk ağa keresteci oldukça
Tahtacıyı ağaya esir ederdi. Borçlu
oba günün birinde çadırlarını topla-
yıp kaçarsa, tüccar hemen hükümete
koşar, idari makamlara filan obanın
kendisine ait katırları da çalarak
kaçtığını söyler ve geri çevirmelerini

dilerdi. Senelerdir İğdir Kadiç hava-
lisinde kereste işleyerek yerleşmiş,
oranın havasına, muhitine alışmış,
ufak tefek tarla sahibi olmaya da
başlamış, hatta Kemer Yaylası'nda
öteden beri çok makbul bir arazi sa-
yılan Ovacak Çiftliği'ni de almış olan
Tahtacıları, rahmetli, zamanın cid-
den en büyük, en zeki kereste taciri
olan Ömer Lütfi Efendi, Manavgat'ın
Murtbeli ve Çimrioğlu ormanlarını
iltizam ederek oraya nakletmek iste-
diği zaman Tahtacılar katiiyen muva-
fakat etmemişlerdi. Ömer Lütfi Efen-
di rızalarını bakmayarak naklettirdi.
1910 tarihleri olan bu devirde Ömer
Lütfi Efendi'nin hükümet nezdinde-
ki eski nüfuzu da artık kalmamıştı.
Fakat ya borçlarını ödemek ya da
işgitmek zorunda kalan Tahtacılar
ağlaya ağlaya Manavgat'a gittiler.
Ama bir işletme devresinden sonra
hesaba giden Ömer Lütfi Efendi de
Tahtacıların pususuna düşerek vu-
ruldu idi."⁶⁵

Babalık gazetesinin ve Macit
Seleker'in dile getirdiği, Antalya'da-
ki kereste tüccarlarının Tahtacıları
"esir gibi" çalıştırdığı ve Tahtacıların
kereste tüccarları için "mal" olduğu
iddiaları cinayetin ardındaki ne-
denler hakkında çok önemli ipuçları
vermektedir. Bu iki tanıklığın dışın-
da şer'iyye sicillerindeki terekeler
de Tahtacıların efendilerine nasıl
ve ne kadar çok borçlandıklarını,
üstelik bu akıl almaz borçlarını hiç
de itiraz etmeden nasıl kabullendik-
lerini —muhtemelen kabullenmek
zorunda kaldıklarını— gözler önüne
serer.⁶⁶ Sözelimi 20 Mayıs 1904'te
birçok Tahtacı mahkeme huzuruna
çıkış ve işçisi oldukları Ali Rıza
Efendi Lülü'ye 42.120,5 kuruş borç-
landıklarını kabullenmiştir.⁶⁷ Ali
Rıza Efendi'ye borçlu olduklarını ik-
rar eden bir başka Tahtacı grubu 22
Mayıs'ta 33.463,⁶⁸ bir diğer Tahtacı
grubu ise 18 Temmuz'da 7.503 kuruş-
luk zimmetlerine itiraz etmemişti.⁶⁹
İşçilerin işverenleri tarafından bu
şekilde insafsızca borçlandırılması,
Babalık gazetesinin ifadesiyle "efen-
dilerinin azat kabul etmez bendeleri"
olmaları hem muazzam bir sömür-
nün kanıtı, hem de bu cinayetin ger-
çek nedenidir.

Ömer Lütfi Efendi'nin ölümünün son tangu ise Antalya Andızlı Mezarlığı'nda bulunan mezar taşıdır. Bu mezar taşı onun ölümünü faille-riyle birlikte hatırlatan son kanıttır ve burada cinayetin failleri bir kere daha tek tarafı olarak itham edilmıştır:

"Ömer Lütfi Efendi kâinatın münev-ver fikirli bir ercmeni idi. Şehiden gitti nezd-i kibriyâ'ya. Cemâl-i hakkı gördü teşne-menddi. Sahada, cevr-de yokdu menendi, ilâhî mazhar-ı gufrânın olsun. Şehid oldu Ömer Lütfi Efendi. Ömer Lülü Efendi'nin

nân-i nî'metiyle perverde olan iki caninin kurşunıyla terk-i hayat eden merhûmun ruhuna Fatiha. Fi Muhar-rem Sene 1330."

EVREN DAYAR
ANTALYA KENT MÜZESİ
KENT BELLEĞİ MERKEZİ MÜDÜRÜ

DİPNOTLAR

1. Kereste ticareti tarihi boyunca Antalya ve çevresinin en önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır. Bununla birlikte 19. yüzyıla gelindiğinde Mısır'ın arkan kereste ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılamasında Lübnan'ın yetersiz kalması Antalya'yı çok stratejik bir ihracat limanı haline getirmiştir. 19. yüzyılda Mısır'ın arkan kereste ihtiyacı ve Antalya'nın bu husustaki önemi ilişkin bkz. BOA.C.N.F. 231, BOA I. M.T. (05) 12-32, BOA.C.N.F. (05) 12-336, BOA.C.N.F. 273-43, BOA.C.N.F. 2299-46. Ayrıca, İbrahim Paşa'nın 1850'de kenti için gerçekleştirdiği önemli bir esası de Mısır'ın arkan kereste ihtiyacıyla Anadolu seferinde İbrahim Paşa, sırf bu nedenle babası Mehmed Ali Paşa'ya Antalya'dan asla vazgeçmemesi gerektiğini yazmıştır. Bkz. Khalef Fahmy, *All the Pashas of Egypt: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt* (Cambridge, 1997), s. 50.
2. 19. yüzyılın sonlarına kadar Antalya egrafının en önemli gelir kaynağı olan tahıl ticaretinin inkızarında farklı etkenler rol oynamıştır. Bu durumun önemli nedenlerinden ilki 1870 ile 1880 yılları arasında Antalya ve çevresinin sürekli olarak çekirge istisalarına maruz kalmasıdır. İstisladan önce Antalya Sancağı'nın aşar geliri 70 yük kuruştan fazla olmasına rağmen, istisladan sonra bu gelir yarı yarıya düşmüştür. Ayrıca, daha önceki senelerde Antalya'dan 1500.000 ökçe tahıl ihracı edilmese rağmen, 1880'de Antalya'ya 150.000 ökçe tahıl ithal edilmiştir. Bkz. BOA.D.H.I.UM.EK. 34-58, lef. 2, BOA. SD. 238-31, lef. 7, BOA.SD. 2440-1, lef. 1. Tahıl ticaretinin kent ekonomisi içindeki önemini kaybetmesinde etkili olan bir diğer gelişme ise 1879 ile 1888 arasında, Çardak ve Dinar demiryolunun yapılmış, daha da önemlisi Antalya'nın bu güzergâhın dışında bırakılmasıdır. Burdur ve Isparta'da üretilen tahılın artık Antalya aracılığıyla değil, Dinar ve Çardak demiryoluyla nakliyeciler aracılığıyla gelyordu. Bu gelişmeye şehrin tahıl ihracatındaki büyük önemini nedenleri arasında yer almıştır. Bkz. Konya Vilayet Salnamesi (KVS), Def'a XXVII, Konya, Hicri 1394, s. 393.
3. BOA.Y.A.HUS. 331-9, lef. 1.
4. Macii Selekler, *Yarım Asrın Arkaşından Antalya'da Kemer, Meli, İbradı ve Serik* (Antalya, 2013), s. 37.
5. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 64/48.
6. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 17/3.
7. BOA.ME.VRD. 4, 437, lef. 3.
8. 1832 yılında Antalya İbrahim Paşa'nın oroduna hiçbir mukaveme göstermeden teslim olmuştur. Bkz. BOA.HAT. 368-2033.
9. B-2. Bu dönemde kent İbrahim Paşa'nın beraberinde getirdiği büyük mülklerle de tank oldu. Bkz. Maxime Collignon, *Notes d'un Voyage en Asie Mineure* (Paris, 1897), s. 50-51. 19. yüzyılda Müslüman Araplar Antalya nüfusunun en önemli bileşenleri arasında yer alıyordu. 20. yüzyıla gelindiğinde ise bu nüfus "Türkleşmiş" bizz. Edwin Pears, *Turkey and its People* (London, 1911), s. 26 veyo3.
10. 1770'teki Memluk İhtilali'nin veya 1798-1799'da Napoleón'un Mısır'ı işgal etmesinin sebep olduğu koşullar da Mısır Araplarını Antalya'ya tasmeştir. Bkz. D.E. Danişoğlu, *1850 Yılında Çıkan Bir Prmilya Seyahatı*, (çev.) Ayşe Ozi (Antalya, 2010), s. 141; KVS, Def'a XXX (İstanbul, 1932), s. 284.
11. BOA.MKT. 548-98.
12. BOA.MKT. 17, 232-30.
13. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 62/2.
14. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 28/394.
15. Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzuyla mukayese etmek mümkün olması da, kereste ticaretinden edindiği servet Ali Rıza Efendi Lütfi'nin Antalya İdrar Meclisi'ni azaatı olmasının yolunu açmış, onun çeşitli ihtisas komisyonlarında üye olarak bulunmasını imkân vermiştir. Bazı örnekler için bkz. KVS, Def'a X, Konya, 294, s. 76; KVS, Def'a XVIII,

- Konya, 1902, s. 111; KVS Def'a XXIII, Konya, 1907, s. 168; KVS, Def'a XXV, Konya, 1910, s. 170.
15. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 45/452.
16. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 24/12.
17. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 45/452.
18. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 62/30.
19. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 45/263.
20. KVS, Def'a VII, Konya, 1291, s. 60; KVS, Def'a VIII, Konya, 1292, s. 60.
21. KVS, Def'a XVII, Konya, 1301, s. 153; KVS, Def'a XVIII, Konya, 1302, s. 111; KVS, Def'a XIX, Konya, 1303, s. 228.
22. KVS, Def'a XX, Konya, 1304, s. 179.
23. KVS, Def'a XXII, Konya, 1306, s. 183; KVS, Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 168; KVS, Def'a XXV, Konya, 1310, s. 72-73; KVS, Def'a XXVI, Konya, 1312, s. 176; KVS, Def'a XXVII, Konya, 1314, s. 72.
24. KVS, Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 147.
25. KVS, Def'a XXVII, Konya, 1317, s. 184; KVS, Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 145.
26. KVS, Def'a XXII, Konya, 1306, s. 184; KVS, Def'a XXIII, Konya, 1307, s. 168; KVS, Def'a XXV, Konya, 1310, s. 145.
27. KVS, Def'a XXIX, Konya, 1322, s. 144.
28. KVS, Def'a XXVI, Konya, 1312, s. 182.
29. İ. Abdülhamid döneminde taşra egrafının talifi edilemesinin esas amacı nişan ve rütbe sahiplerinin kişisel olarak sisteme dâhil ederek Osmanlı tekzime haline gelmesini vesile olmuştur. Bkz. Ahmed Şerif, *Anadolu'da Tazim*, c. 1, yay. haz. Mehmet Çetin Borekçi (Ankara, 1999), s. 27.
30. BOA.D.H. 1095-93547, lef. 1.
31. BOA.BEO. 174-12977, lef. 2.
32. BOA.BEO. 106-7897, lef. 2.
33. BOA.BEO. 106-7897, lef. 3; BOA.BEO. 106-7897, lef. 4.
34. BOA.D.H.MKT. 121-15, lef. 18.
35. BOA.BEO. 384-28753.
36. BOA.D.H.MKT. 226-48, lef. 2.
37. Antalya'da yerel siyasi kültürün önemli bir özelliği olan ihbar ve ifşa kültürüne ilişkin bkz. Evren Dayar, *Antalya'da Devlet ve Çerâf İhtikarî (1839-1908)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi (Antalya, 2006), s. 20-298. Burada 91 noktadan da alıntı yapılmıştır ki Ömer Lütfi Efendi aleyhinde dile getirilmiş tüm bu suistimal iddialarının varlığının yanında adının "aşâb-ı hayrat" olarak zikredildiği, servetini kenti için kullandığı örnekler de vardır. Sözgelimi kenti kalkışmasını amacı Ali Rıza Efendi ile birlikte önyak olmuş, bu masrafların karşılanmasına tahsis edilmesi için yedi dükkân'ın açması ettirmişti. Bkz. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 40/40.
38. Mızan, 6 Rab'ül evvel 1327.
39. BOA.D.H.MKT. 255-10.
40. BOA.BEO. 2447-183495.
41. Hüseyin Kenan Paşa'nın kardeşi Ali Şamil, Çizre Emiri Bedirhan Paşa'nın oğlu'du. Babasıyla birlikte Girit ve Şam'da bulunmuş Osmanlı-Rus savaşında katılmış, Savaşın sonra Selimviye Köşlâsı komutanı oldu. Şehemrûni Rıdvan Paşa'nın öldürülmesiyle ifşıkıldırılmış ve Trabıusgarpa sîralırmıştı. Bkz. Hakan Özöglü, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Continuities and Changes, and Shifting Boundaries* (Albany, 2004), s. 95.
42. BOA.D.H.MKT. 883-36, lef. 28.
43. Hüseyin Kenan Paşa'nın takibinden kurtulmak için Meys'e İrâretmış olan

- Ömer Lütfi Efendi'nin biraderi Ahmed Lütfü, 1 Kasım 1904'te Sabire ile ettiği telgrafla Antalya Mutasarrıf'ının "garez ile" biraderi Ömer Lütfi Efendi'yi türlü isnatlarla mağdur ettiğini, bu suretle "hazine-i celileyne seneli on bin liraya kapı rûsum ve aşar ve iki yüz lira vergi itası ile mühter oldukları muamelet-i ticaretlerinin infisala sebebiyet verdiğini" bildirmiştir. Bkz. BOA.D.H.MKT. 118-43, lef. 3.
45. BOA.D.H.MKT. 883-36, lef. 22.
46. *BAEBO*, 2383-178683, lef. 3.
47. 19. yüzyıl boyunca Antalya'da yerel siyasi hayatın en önemli bileşenleri çatışma ve çekişme kültürü olmuştur. Bu nedenle Antalya'da yerel siyasi hayat çekışme (aşonak) bir nitelik göstermiştir. Bu çatışma ortamında muhalif fikirlerin ve bu fikirlerin olan gelen isimlerin birbirlerini etnik kökenlerine (Arap, Morak, Giritli, Rum, Ermeni, Yörük vs.) göndermede bulunmaları ise son derece sıradan hadiselerdir. Bkz. Evren Dayar, *agt*, s. 307-308.
48. BOA.BEO. 2432-82390.
49. BOA.BEO. 293-48446, lef. 6.
50. BOA.BEO. 293-48446, lef. 2.
51. BOA.BEO. 293-48446, lef. 7.
52. BOA.D.H.MKT. 118-43, lef. 7.
53. BOA.Y.A.HUS. 500-74, BOA. BZ. 309-78.
54. BOA.Y.A.HUS. 500/14.
55. BOA.D.H.MKT. 118-43, lef. 4. Bu ihbara cevap veren Tekke Mutasarrıfı, muhtar Mehmed Fehmi'nin Hüseyin Kenan Paşa'nın mutasarrıflığı zamanında ifşırıcılık meşhur olmuş "gürünâ-i reziden" Ahmed Besim ile Ermeni Parsil'in Antalya arkadaşlarından olduğunu söylemiştir. Mustafa Paşa'ya göre Mehmed Fehmi "o zamanın bey yüz bulmuş ve fesişidibi alışkanlık haline getirmiş" ıssız güçsüz takımdandı. Dolayısıyla bu adının Antalya'nın en müteber tüccarına, gerçek bir layırsıverer olan Ömer Lütfi Efendi'ye "Mısırî namı verecek" iftira atılmasına müsaade edilemezdi. Bu nedenle Mehmed Fehmi'nin ahkâmı düzeltilmesi kadar dâhil kılardaki kazalardan birine gönderilmesi münasip olacaktı. Bkz. BOA.D.H.MKT. 118-43, lef. 2-3.
56. BOA.D.H.MKT. 27-6, 2, lef. 4.
57. BOA.D.H.MKT. 27-6, 2, lef. 4.
58. Mısır Bey ve taraftarlarının iddialarına göre 1909'un bahar aylarında Nahid Bey'in Antalya'ya mutasarrıf olarak atanması, kentte "devr-i sabıkata idare tarzının" devam etmesine vesile olduğu için Ömer Lütfi Efendi'nin nüfuzunu tekrar güçlendirmişti. Bu nedenle Mısır Bey ve taraftarları Nahid Bey'i sık sık eleştirirler. Örnekler için bkz. *Taaşir-i Çikâr*, 24 Temmuz 1324, *Taaşir-i Eşkâr*, 17 Ağustos 1325, *Sadâ-yı Millet*, 11 Şubat 1325.
59. Öte yandan Nahid Bey'in Ömer Lütfi Efendi'ye desteklediği iddiası gerçekten de doğru olabilir. Çira Mutasarrıf Bey ile Lütfi ailesi arasında, Nahid Bey'in kaç taksakmak yapıldığı konusunda bile bir tartışık olduysa kesindir. Bu nedenle Nahid Bey'in Ali Rıza Efendi Lütfü'ye borçlandığını biliyoruz. Bkz. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 45/452.
60. BOA.D.H. 1374, lef. 12-34.
61. BOA.D.H. 47-35; BOA.D.H.MKT. 2767-58, lef. 1-2.
62. Babalık, 7 Kânûn-ı Sanî 1327.
63. Babalık, 3 Kânûn-ı Sanî 1327.
64. Ömer Lütfi Efendi aleyhinde bu iddianın önemli bir dayanağı büyük ve dinî bir mezarı Mısırî Cemal Bey'dir. Cemal Bey, Lütfi'nin bulduğunu ettiği Tahtacı'nı "işârlı barbarların" olarak tanımlamış ve onların bu "işârlı barbarların" ı köylülerin arazisinesıldırıldığını iddia etmiştir. Bkz. BOA.D.H.MKT. 121-15, lef. 18 v. BOA.D.H.MKT. 2767-58, lef. 1-2.
65. Babalık, 2 Temmuz 1329.
66. Macii Selekler, *çm*, s. 17-18.
67. Örneğin Ali Rıza Efendi Lütfi'nin ölümünden henüz sonra tahrir edilen tekerleksize bile borçluları arasında birçok Tahtacı'nın adı bulunmaktadır. Bkz. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 45/452.
68. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 62/19.
69. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 62/24.
70. *Antalya Şer'iyye Sicili*, 62/27.

TÜRKİYE'DE SANAT TARİHİ YAZIMI (1970-2010)

SANAT TARİHİ ANLATILARI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Türkiye'de sanat tarihi yazımı Cumhuriyet'in modern ulus-devlet anlayışıyla şekillenir. Ulusal kimlik olarak kabul edilen Türklük, sanat tarihini milliyetçilik ideolojisi çerçevesinde kurar. Batılılaşma politikaları nedeniyle de Avrupa-merkezci ve Batıcı bir bakış açısı sanat tarihi yazımında etkili olur. Ancak, 1970'lerden itibaren tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sanat tarihi yazımı dönüşmeye başlar.

Ceren Özpınar, Türkiye'de Sanat Tarihi Yazımı'nda hem bu dönüşümü kayıt altına alıyor hem tartışmaya açıyor: Sanat tarihinin sanat yapıtlarını, özellikleri veya kimlikleri temsil etme biçimi bize ne söyler? Sanatsal geçmişin zamansal olarak farklı dönemlere ayrılması ne ifade ediyor? Sanat tarihinin farklı biçimlerde kurgulanmasının anlamı nedir?

Özpınar, Türkiye'de Sanat Tarihi Yazımı'nda bu sorulara yanıt arıyor. Sanat tarihi ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin, feminizm ve postkolonyalizm gibi kuramların ışığında, sanat tarihi metinlerini söylem, zamansallık, tarihsel anlatı modelleri, ulusal ve etnik kimlik, toplumsal cinsiyet, dil ve terminoloji gibi farklı bağlamlarda inceliyor.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı: Eserleriyle Mete Tunçay

MEHMET Ö. ALKAN

Türkiye'nin hem sosyal bilimler alanında hem de tarih bilimi alanındaki en önemli isimlerinden biri hiç kuşku yok ki Mete Tunçay'dır.

Mete Hoca bir yandan "mektepli" bir yandan "alaylı" sayısız öğrenci yetiştirmekle kalmamış, eserleriyle de tarihle uğraşanlara örnek olmuş, yol göstermiş ve kaynaklık etmiştir. Diğer birçok eserinin yanı sıra özellikle Türkiye'de *Sol Akımlar* ve *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* adlı eserleri, birer magnum opus olarak, benim de içinde bulunduğum tarihci kuşağın üzerinde gerçek anlamda etkili olmuştur. Dolayısıyla benim kuşağımın

Mete Tunçay'ın eserlerinden çıktığını söylemek mübalağa sayılmaz. Eserlerinin her biri akademik etik, disiplin, yöntem ve ortak üretim konusunda hem bir "ders" hem de örnek niteliğindedir.

Öte yandan Mete Hoca'nın öncülüğünde ve yayın yönetmenliğinde 1984'te İletişim Yayınları'ndan çıkmaya başlayan *Tarih ve Toplum* dergisi ve sonra da 1994 yılında vakfımızın yayını olarak ve yine Mete Hoca'nın öncülüğünde ve yayın yönetmenliğinde çıkmaya başlayan ve hâlâ devam etmekte olan, Türkiye'nin en uzun süreli popüler tarih dergisi olan *Toplumsal Tarih*.

hem yeni ve eleştirel bir tarihçilik anlayışının yerleşmesine katkı yapmış hem de yeni tarih meraklılarının ve tarihçilerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Unutmamak gerekir ki Tarih Vakfı da onun *Tarih ve Toplum* ile açtığı yol ve zeminde daha rahat kurulmuştur.

Tarih Vakfı olarak, Vakfımızın da kuruluşuna öncülük eden Mete Hoca'nın 80. yaşını, her biri kendi alanında ilk ve hâlâ birer temel kaynak olma niteliğini sürdüren eserleri üzerine yapılacak bir toplantıyla kutladık. Bu dosyadaki yazılar, toplantı için hazırlanan konuşmaların metinleridir.

15 Haziran 2016 günü Tarih Vakfı'nda düzenlenen "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Züfer Toprak, Murat Koralıoğlu, Fahri Ayrı, Mete Tunçay, Mehmet Ö. Alkan, Erden Akbulut, Fehi Bom ve Fatmagül Berkay.

TEK-PARTİ YÖNETİMİNİN KURULMAŞI'NIN YAYIMLANIŞ ÖYKÜSÜ

ZAFER TOPRAK

Değerli bilim insanı Mete Tunçay'ın Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması adlı eseri üzerine konuşmak uzun yıllar Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nün başında bulunan bir kişi olarak kolay olmasa gerek. Değerli dostum Mete Tunçay çağdaş tarihçiliğe damgasını vurmuş bir kimlik, ama yine de çözümlemeleri bağlamında Tek-Parti kitabı benim tarih anlayışım çerçevesinde eleştirilene açık.

Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması: 1923-1931, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

Tarihçilerin bir tutkusu da dönemleri ayırtmaktır. Dönem olgusu doğal olarak tarihte kırılma noktalarını yansıtır. Analitik açıdan her dönemin kendine özgü özellikleri ortaya çıkıyor. Nitekim nesillerin de kendine özgü dönemleri var. Özellikle akademik kimliklerin otuz yaşları en verimli dönemleri sayılır. Geriye sa-

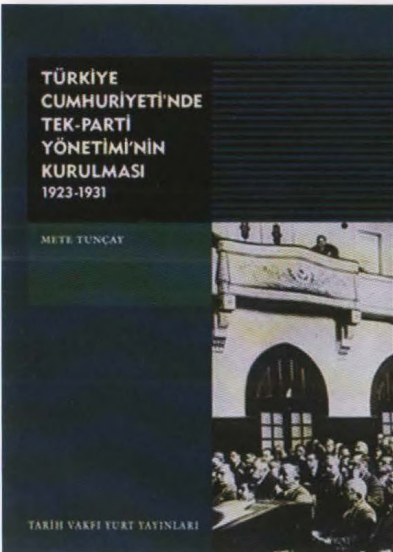
yarsak kabaca 30 yaş öncesi doğmuş olanlar çocukluk ve gençlik yıllarını benzer koşullarda yaşamış sayılabilir. Milli Mücadele'yi yöneten kadrolar 30'lu yıllarını Meşrutiyet yıllarında idrak ettiler. Bu yıllarda yenilmeyi ve yenmeyi öğrendiler. Gazi ve yakın çevresinin doğum tarihleri 1880'lere rastlıyor. Harbiye'de aynı hocalardan ders görüp, cephelerde benzer koşullarda mücadele veriyorlar. 20. yüzyılın başlangıç evresindeki çözümsüzlükler ve Cihan Harbi onları çağdaş bir dünya anlayışına yönlendiriyor. Cumhuriyet Türkiye'sinin geri planında bu tür bir birikim yatıyor.

Türkiye tarihinde 1880'li yıllar ne kadar önemliyse aynı gözlemi 1930'lar için de yapmak mümkün. Bizler 30'lu yıllar doğumlu birçok araştırmacının eserleriyle birikimimizi edindik: Mete Tunçay, Korkut Boratav, Bilsay Kuruç, Gündüz Ökçün, Yalçın Küçük ve diğerleri... Hepsine şükran borcumuz var. Yukarıda saydığım isimlerden Gündüz Ökçün'ü genç yaşta yitirdik. Diğerleri 80'li yaşlara ulaşmalarına karşın özgün çalışmalarını sürdürüyorlar. Bu isimler arasında Tarih Vakfı nedeniyle yakın ilişkim olanlar Korkut Boratav ve Mete

Tunçay. Uzun yıllar birlikte yönetim kurulunda görev aldık. 1991 yılında Tarih Vakfı'nın girişim kurulunda Haldun Özen, İlhan Tekeli, Korkut Boratav, Mete Tunçay, Orhan Silier, Sönmez Taner, Şükran Ketenci, Tarık Zafer Tunaya (Girişim Kurulu Başkanı), Ülkü Özen, Yigit Gülöksüz, Zafer Toprak ve Zafer Üskül yer alıyordu. İlk başkanımız İlhan Tekeliydi. Ben ve Mete başkan yardımcısı olduk.

Mete Tunçay'ın Tarih Vakfı kuruluş sürecinde farklı bir konumu olduğunu burada belirtmek isterim. Zira Tarih Vakfı'nın kuruluşu için gerekli finansal destek bir ölçüde 1981'de kurulan Yurt Yayınları'ndan gelmişti. Nitekim Yurt Yayınları ismi Tarih Vakfı bünyesinde de korundu.

Mete Tunçay, Mülkiye'de hocam olmadı. Öğrenciliğim yıllarında öğretim elemanları doçent olmadan ders veremiyorlardı. Bu uygulama YÖK'e değişti ve doktoralı asistanlara yardımcı doçent olma olanağı tanındı. Ama şunu belirtmek durumundayım: Mete çok genç yaşta doçent oldu. O yıllarda doktora daha ikinci planda kalıyordu. Doçent ve profesör olabilmek için ayrıca tez yazmak gerekiyordu. Nitekim Mete'nin doktora

tezi pek bilinmez. Mete, Amme İdaresi kürsüsünde asistandı. Doktora tezi de "Özgürlükler Kavramı Üzerine Bir Çözümleme"ydi. Tahsin Bekir Balta'nın önerisi üzerine doçentlik tezi olarak "Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925" sunmuştu ve daha 30 yaşındayken doçent olmuştu. Eser kısa sürede basıldı ve o günden beri yapılan eklemelerle neredeyse bir antolojiye dönüştü. Mete, kürsüsü nedeniyle siyaset bilimine, siyaset sosyolojisine, siyaset felsefesine yönelmiş bir bilim insanı. Ama o gün bu gündür tarihçi kimliğiyle Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimler alanında seçkin bir konuma sahip.

Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925 artık klasik bir eser. Hatta ileriki yıllarda Mete uzantısını da yayımladı ve süreci 1936 yılına kadar getirdi. Mete'nin tarihçi kimliğiyle yayımladığı ikinci önemli eser, hepimizin bildiği *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Bu kitabın yayımlanış öyküsünü dile getirmek isterim. Yukarıda belirttiğim gibi, Mete'nin Tarih Vakfı ile bağlantısını bu kitapla kuruyorum.

12 Eylül ertesi, üniversitelerin öteye beribe savrulduğu bir evrede, Yurt Yayınları akademik dünyaya güven aşılayan, saygın bir yayınevi olarak doğdu. 1980 darbesinin ardından üniversiteler çıkmaza girmişti; Mete Tunçay dahil birçok değerli akademisyen 1402'lik olmuş, üniversitelerinden uzaklaştırılmıştı. Akademik yayın ortamının bundan etkilenmesi olanaksızdı. Bu açmaz karşısında Özkan Taner'in öncülüğünde Ankara'da Yurt Yayıncılık Anonim Şirketi kuruldu. On bir kişilik kurucu heyet, üniversite mensupları, sendikacılar ve yayıncılardan oluşuyordu. Kurucular Ayhan Başaran, Engin Akarlı, İlhan Tekeli, Muzaffer Saraç, Nazar Büyüm, Neşe Bulut, Özkan Taner, Reşat Kadayifçılar, Selim İlkin, Taha Parla ve Zafer Toprak'tı. Yurt Yayınları 80'li yıllarda akademik alana önemli katkılarda bulundu; yankı uyandıran eserlerin başını üstlendi. Ardından, on yıl sonra 1991'de Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Ta-

rih Vakfı'nın kuruluşunda önemli bir işlev gördü. Mal varlığını vakfa devrederek gerekli kuruluş sermayesini oluşturdu.

İlk evrede yayımlanacak eser bulmak kolay olmadı. 12 Eylül ertesi çoğu bilim insanı köşesine çekilmişti; pek or-talıkta gözükmek istemiyordu. Mete

Türkiye'de Tek Parti üzerine bilgi Tek-Parti'nin sonuna değin resmi kaynaklarda yer alıyordu. Her ne kadar Tek Parti döneminde Rıza Nur, Atsız, Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi kimi yazarların siyasi tonu yüksek eleştirilerine rastlanıyorsa da, bu konu üzerine bilgilerimiz 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara geçişiyle birlik-

Tunçay'ı yakından tanıyordum. Hemen hemen sekiz yıldır Tek Parti dönemi üzerine çalıştığını biliyordum. Daha bir süre tezgâhında kalabilecek Tek Parti kitabına resmen el koydum. Yurt Yayınları'nın ilk kitabı olarak *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* başlığıyla 1981 yılında yayımlandı. Yurt Yayınları'nın ikinci kitabı ise benim doktora tezim *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918* oldu.

O günden beri Mete'nin *Tek-Parti* kitabı birçok baskı yaptı. İkinci baskısı 1989'da Cem Yayınları tarafından yayımlandı. Üçüncü basımını ise Tarih Vakfı 1999 yılında gerçekleştirdi. Mete 1989 basımında kitabın sonuna bazı ekler koymuştu. Üçüncü basımda bu ekler metinle bütünle; yeni yayınlarla edinilen bilgiler eklendi, bazı yanlışlar düzeltildi. 1981 baskısı ertesi Ahmet Demirel, İhsan Güneş, Faruk Alpaya gibi araştırmacıların kitaplarındaki verileriyle güçlendirildi.

te daha çok anı niteliğinde çıkan kitaplarla zenginleşti. Özellikle 50'lere özgü cep kitapları bu konuda başı çekti. Sel Yayınları'nın Atatürk Kütüphanesi, Ekicigil Tarih Yayınları'nın Kandemir'in kalemıyla Siyasi Dar-gınlıklar dizisi, Cemal Kutay'ın Tarih Konuşuyor dizisi bızleri bu dönem konusunda epey aydınlattı.

60'lı yıllarda, Türkiye'de fikir özgürlüğünün genişlediği ortamda Tek Parti üzerine lehte ve aleyhte epey yoğun bir yayın ortamı oluştu. Goloğlu'nun dizisi birçok araştırmacıyı ayrıntılara ulaştırdı. Dönemin çözümleme bağlamında değerlendirmeleri özellikle Şerif Mardin ve İdris Küçükdöner'le birlikte gündeme geldi. Bu süreçte Kemal Tahir romanlarıyla katkıda bulundu, 12 Mart darbesi ertesi Mete Tek Parti konusuna eğildiği zaman masasının üzerinde epey bir birikim oluşmuştu. O tarihlerde yönetimin gadrine uğranış, serbest çevirmenlik ve bir

Zafer Toprak ve Mehmet Ö. Alkan,
"80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'nda.

Mete Tunçay, bizce liberal bir aydın. Bu kimliği Tek-Parti'de de bariz bir biçimde gündeme geliyor. Tek Parti dönemine eleştirel bakış açısı bunu kanıtılıyor. Ona göre bu dönem faşist olmasa da otoriter bir nitelik taşıyor. En muhalif olduğu husus, kişi putlaştırılması. Türkiye'de son zamanlarda birçok aydın aynı soruyu soruyor: 1920'lerde Türkiye siyasal demokrasiyi kaçırmış olabilir mi?

aralık Milli Kütüphane'de uzmanlık yapımtı. Kuşkusuz, Milli Kütüphane'deki görevi ona kaynaklara ulaşma bağlamında önemli kolaylıklar sağlamıştı.

Mete'nin masasından alıp baştığımız kitap, yukarıda da belirttiğim gibi kısa sürede büyük yankı uyandırdı. Bir klasiğe dönüştü ve hemen hemen yakın tarihimize ilgili her eser bu kitabı kaynakçasına koydu.

Bana ayrılan bu kısa sürede kitap üzerine kendi gözlemimi, hatta "rezerv"lerimi de eklemeyeyceğim. Mete'nin kitabının biz alaylı tarihçilerin "şizofren" eğilimlerimizi yansıttığını söyleyebiliriz. Tarihiliğimiz her zaman ana akademik uğraş alanımızla çelişik duruma düşebiliriz. Nitekim Mete'nin kitabı da kendi deyimleriyle "betimleme" ve "zleme" bağlamında iki ayrı söylemden oluşuyor. Kitabın giriş ve sonuç bölümleri zleme... Ne de

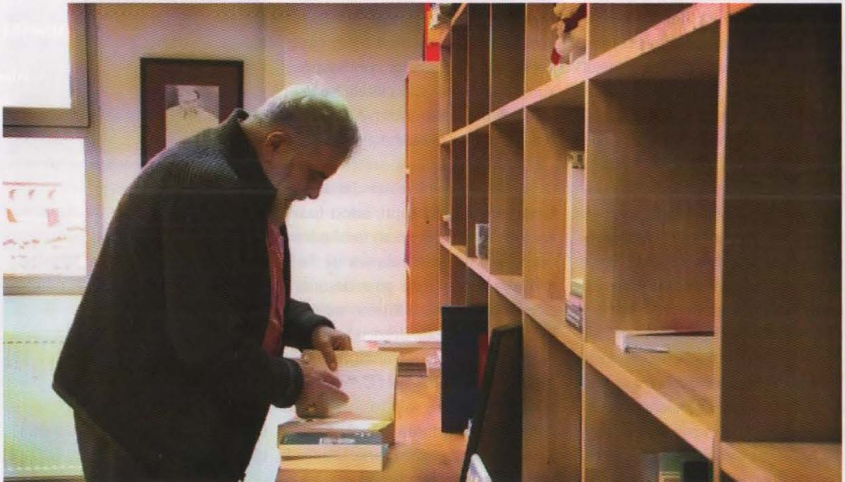
olsa Mete siyaset bilimci kimliğinden pek sınırlamak istemiyor. O nedenle kuramsal zlemelere gitme gereği duyuyor. Türkiye'de "mektepli" siyaset bilimcilerinin kitaba eleştirileri giriş ve sonuç bölümlerine odaklanıyor. Kitabın en güçlü yönü ise "betimleme" diye tanımladığı tarihsel boyutu. Birçok araştırmacı için özgün bilgilerle yüklü bu bölümler kitabı layık olduğu seçkin konuma yükseltiyor.

Mete Tunçay, bizce liberal bir aydın. Bu kimliği *Tek-Parti'de* de bariz bir biçimde gündeme geliyor. Tek Parti dönemine eleştirel bakış açısı bunu kanıtılıyor. Ona göre bu dönem faşist olmasa da otoriter bir nitelik taşıyor. En muhalif olduğu husus, kişi putlaştırılması. Türkiye'de son zamanlarda birçok aydın aynı soruyu soruyor: 1920'lerde Türkiye siyasal demokrasiyi kaçırmış olabilir mi? Bu soru gizil olarak Mete'nin de kitabında hâkim konumda. Ama sonuç bölümünde

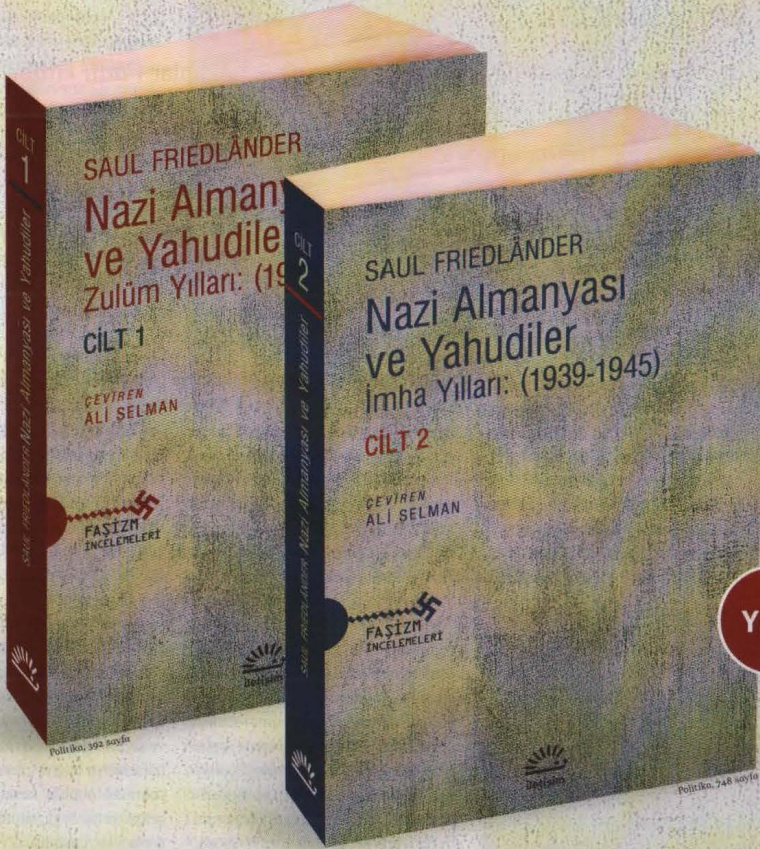
Mete kendisiyle bir ölçüde çelişkiye düşecek şekilde Lipset ve Lerner'e gönderme yapıyor. Demokrasinin belirli bir gelişmiş düzeyi gerektirdiğini vurguluyor. Bu açıdan bana da *Tek-Parti* kitabı "ahistorik" ve "teleolojik" geliyor. 1920'li yıllarda Türkiye'de okuryazarlık yüzde beş ci-varında. lke nüfusunun yüzde doksanının üzerinde bir kesimi köyün birkaç kilometre ötesini bilmiyor. Gelir düzeyi açlık sınırında. İletifim araçları son derece ilkel. Bunları Gazi de çok iyi biliyor ve nitekim çift dereceli seçimi bu gereklerle savunuyor. Ama bu tür bir rejimin sa-kıncalarını gündeme getirmeyecek miyiz? Tabii ki getireceğiz... İşte Mete Tunçay, *Tek-Parti* kitabında bunu başarılı bir biçimde yapıyor.

Son söz olarak, Türkiye'de ağdaş tarihçiliği, eserleriyle, çevirileriyle büyük katkılarda bulunan Mete Tunçay'a sekseninci yaşında nice mutlu yıllar dilerim.

Mete Tunçay
kütüphanesinde.

“Küllerin içinden yükselen çığlık...”

Yahudi Soykırımı, insanlık tarihinin en korkunç, en utanç verici suçlarından biri. Onca gaddarlık, onca kötülük arasında ayırt edici özelliği sadece modern teknoloji ve endüstrinin imkânlarıyla değil, modern rasyonalitenin serinkanlılığıyla işlenmiş olması.

Müstesna tarihçi Saul Friedländer, Nazi iktidarının “İmha Yılları”nı ele alan bu iki ciltlik eserinde, soykırımın mantığını ve işleyiş mekanizmasını anlatıyor. İktidarın üst katlarından, soykırımı disiplinle icra eden “memurlara”, gündelik hayattaki “yalın” görünümlerine kadar, bütün suretleriyle...

METE TUNÇAY: TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR-ESKİ SOL ÜZERİNE YENİ BİLGİLER

ERDEN AKBULUT

Mete Tunçay'ın ilk basımı 1967'de yapılan Türkiye'de Sol Akımlar I adlı kitabı Komintern arşivlerinin kapalı olduğu koşullarda, açık kaynaklardan ve canlı tanıklıklardan, herkesin teslim ettiği üzere alabildiğine titizlikle hazırlanmış bir çalışma, hatta biraz ileri giderek söylenecek olursa, dünyadaki öncü çalışmalardan biridir. Türkiye'de Sol Akımlar I'den önce ülkemizde bu alandaki en önemli belgesel çalışmalar A. Cerrahoğlu imzasıyla Kerim Sadi'nin yayımladığı Türkiye'de Sosyalizm dizisinin ilk üç kitabı ve Münir Süleyman Çapanoğlu'nun Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi adlı kitabıdır.

Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne: 1919-1926*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012.

Bugün ülkemizde sol hareket tarihi, daha özel olarak da Komünist Beynelmile Türkiye Seksiyonu Türkiye Komünist Fırkası tarihiyle temasa geçen akademi içi-dışı herkesin elli yıldır birincil başvuru kaynağı, Mete hocanın *Türkiye'de Sol Akımlar I*

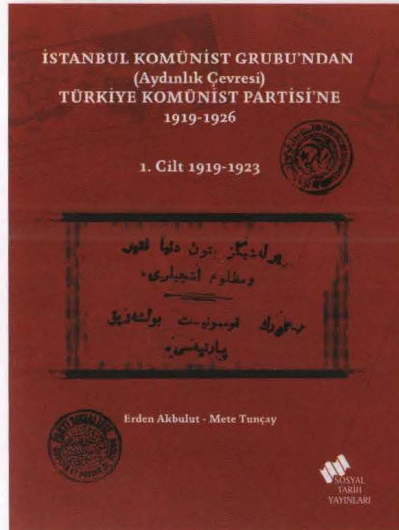
(1908-1925) ve *Türkiye'de Sol Akımlar II* (1925-1936) adlı çalışmasıdır. Siyaset bilimi ve siyasi tarih konusunda ülkemizde böylesi bir yere sahip bir ikinci eser olarak herhalde Tarık Zafer Tunaya hocamızın *Türkiye'de Siyasal Partiler* kitabı anılabilir.

2016'nın Mayıs ayı içinde Yordam Kitap'tan yayımlanan Serge Wolikow'un *Komünist Enternasyonal 1919-1943* adlı kitabının 11. bölümü "Tarihçiler ve Komintern Arşivleri: Kaynaklar ile Yorumlar Diyalektiği" başlığını taşıyor ve bu konuda son derece yol gösterici yöntemsel değerlendirmeler içeriyor. Wolikow, dünyadaki komünist hareket tarih yazımını şöyle üç evreye ayırıyor:

"Komintern tarihçilerinin çalışmasında üç uğrak ayırt edilebilir. Önce, arşivlerin bilinmediği bir dönem oldu; sonra keşfedilen arşivler dönemi geldi ve nihayet sistemli inceleme ve kullanma dönemine ulaşıldı. Tarihçilerin çalışmasının nasıl geliştiğini göstermeye olanak veren bu üç uğrak, mantığı, kendine özgü örgütsel

sorunlarıyla bağlı özgüllükleriyle birlikte siyasi tarihin diğer alanlarıyla yakınlık gösteren komünizmin tarih yazımında hesaba katılmalıdır. Komintern tarihinin ilk hareket noktası, çoğu zaman muhalif veya eleştirel eski yöneticilerin yaptığı çalışmalarıdır; bunu kısa süre sonra kadroları eğitmeye ve içinde bulundukları uğraktaki siyasetlerini haklı göstermeye yönelik bir tarih yazma kaygısı taşıyan örgütlerin resmi söylemleri izledi. Kendisi de hiçbir zaman ideolojik ve siyasi sorunlardan kopuk olmayan bilimsel ve bilgiye dayalı tarih, daha sonraları 1960'lı ve 1970'li yıllarda gelişti ve tarih yazımında bir dizi belgenin yayınlanmasına ve ilk arşivlere başvurulmasına dayalı eleştirel çalışmaların ortaya çıkışının damgasını vurduğu yeni bir çağ açıldı."

Ülkemiz açısından ise bu uğrakları şöyle sıralayabiliriz: Arşivlerin bilinmediği ilk dönemde, dünyadaki örneklerinden farklı olarak ilk tarih çalışmaları, Komintern arşivlerinin açılmasından sonra ulaşabildiğimiz kadariyle TKP üyelerinin Komintern eğitimi aldıkları KUTV'da İDoğu

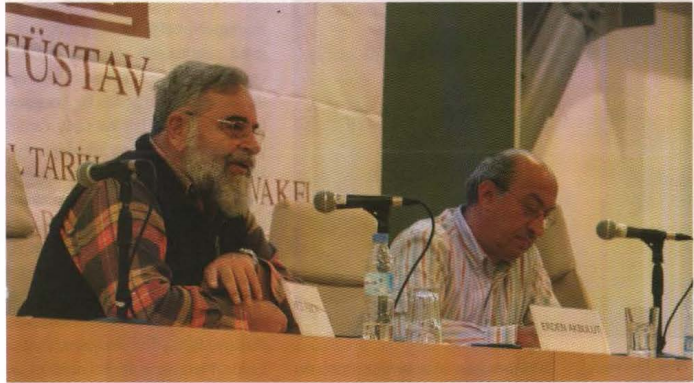
Erden Akbulut - Mete Tunçay

SOSYAL
TARİH
YAYINLARI

Emekçileri Komünist Üniversitesi) kullanılmak üzere kaleme alınmış ders notlarıdır. Bunların en kapsamlısı Seydahmedov'un Dr. Şefik Hüsnü'nün belgelerinden hareketle hazırladığı ve Rusya Devlet Siyasî Sosyal Tarih Arşivi'nde (IRGASPI) bulunan *TKP Tarihi* adlı çalışmasıdır. Bunun dışında TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm i'de yer alan kimi belgelerde özellikle Dr. Şefik Hüsnü'nün Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Arap İsmail Hakkı ile ilgili KUTV öğren-cileriyle yaptığı sohbet toplantıları notları vardır. Bu döneme ait muha-lif/eleştirel olarak değerlendirilebi-lecek tarih çalışması ise Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın "Yol" dizisi içinde yer alan *Partide Konaklar ve Konuklar* ile *Parti ve Fraksiyon* kitaplarıdır; ne var ki bu kitaplar Dr. Hikmet'in Fuat Fegan'a yazdığı transliteras-yonlarının yitip gitmesi üzerine, Fuat Fegan'ın çabalarıyla 1980'lerde ya-yımlanabildi.²

lamalar sürecinde elde edilen bel-gelere de yer verilir. TBMM'deki gö-rüşmeler devam eder ve komünizmle mücadele konusunda başbakan, ba-kanlar ve milletvekillerinin görüş ve bilgilendirmeleri sürer. Askeri Yargıç Şevki Mutlugil daha sonra soğuk sa-vaş yıllarında bu konuşmayı İçimiz-deki *Düşman* adıyla da kitaplaştırır.

hatta biraz ileri giderek söylenecek olursa, bu alanda dünyadaki öncü ça-lışmalardan biridir. Nitekim Komint-tern arşivlerinin kapalı olduğu bu dö-nemde anabileceğimiz benzer bir bel-gesel kitap Jane Degras'nın 1956-1965 arasında yayımladığı üç ciltlik *The Communist International, 1919-1943: Documents* adlı derlemedir.

1940'lı ve 1950'li yılların başla-rında Türkiye Komünist Hareketi ile ilgili en geniş bilgilere TBMM Tutanakları'ndan ve TKP ile ilgili ola-rak açılmış 1944, 1945 ve 1947 tarihli dava iddianame ve gerekçeli hüküm-lerinden erişebiliyoruz. Kaynak oluş-turan TBMM Tutanakları'ndan ilki, 29 Ocak 1947'de İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in, 8. Dönem 4. Cilt 37. Birleşim'de sözlü bir soru üzerine yaptığı konuşmadır. Bu birleşime ait *TBMM Tutanak Derşisi*'nin 66-77. sayfaları arasında yer alan konuşma-da, o sırada kapatılmış olan Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi üyeleriyle ilgili soruşturmanın aslında Türkiye Komünist Partisi ile ilgili olduğu or-taya konur ve TKP'nin tarihsel geli-şmesi ve 1946 yılıyla ilgili güncel bel-gelere aktarılır. 19 Kasım 1951 tarihli 9. Dönem 6. Birleşim'in 2. ve 3. oturum-ları kapalı olarak gerçekleştirilir ve bu oturumlarda Askeri Yargıç Şevki Mutlugil, TCK'nın 141 ve 142. maddelerinde yapılacak değişiklikle ilgili ge-rekçe oluşturan temel bilgileri verir. Tutanakların 6-32. sayfaları arasında yer alan konuşmada TKP'nin kurulu-şundan itibaren tarihi özetlendikten sonra Ekim 1951'de başlayan tutuk-

Anısı bol olsun, Rasih Nuri İleri'nin derlediği ve TÜSTAV tarafından ya-yımlanan *1944 TKP Davası, 1945 İleri Gençler Birliği Davası, 1947 TKP Davası* ve Kâzım Alöç'ün "*İhşa Ediyorum*" Türkiye'de Komünizm ve İrkçılık ile Mihri Belli'nin *Savcı Konuştu Söz Sanığın* adlı kitapları, daha çok savcıların kaleminden TKP tarihine ışık tutar.

1950'li yıllarda TKP'nin yurtdışındaki temsilcisi Marat, 1970'li yıllarla bir-likte yaygın tanınan adıyla İ. Bilen, partinin yurtdışındaki temel örgüt-lenme biçimi olan radyo gruplarını bilgilendirmek üzere imzasız olarak *TKP Doğuştan. Kuruluşu ve Gelişme Yolları* adlı bir broşür kaleme alır. Aynı dönemde hazırladığı bir diğer tarih broşürü de Bulgaristan Devlet Arşivi'nde "Hepten gizlidir" ibaresiyle kayıtlıdır ve *TKP'yi İçinden Kemi-ren, Yıkıcı Akımlar* başlığını taşır.

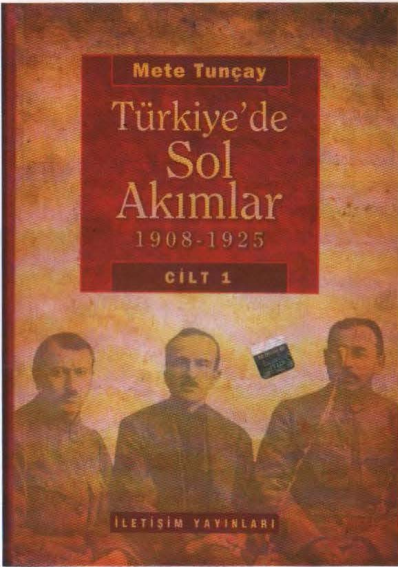
İşte Mete Tunçay hocamın ilk basımı 1967'de yapılan *Türkiye'de Sol Akımlar* I çalışması Komintern arşivlerinin kapalı olduğu koşullarda, açık kay-naklardan ve canlı tanıklıklardan, herkesin teslim ettiği üzere alabildi-ğine titizlikle hazırlanmış bir kitaptır,

Türkiye'de Sol Akımlar I'den önce ülkemizde bu alandaki en önemli belgesel çalışmalar A. Cerrahoğlu imzasıyla Kerim Sadı'nın yayımla-dığı *Türkiye'de Sosyalizm* dizisi-nin ilk üç kitabı ve Münir Süleyman Çapanoğlu'nun *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi* adlı kitabıdır. Kerim Sadı, izleyen sü-reçte de belge yayıncılığına *Aydınlık Sosyalist Dergi* ve *Katki* dergilerinde devam etmiştir.

1967'de 1. basımı SBF Yayınları'ndan çıkan *Türkiye'de Sol Akımlar* I'in di-ğer basımları aynı yıl ve 1978'de Bilgi Yayınları, 1991'de BDS Yayınları ve nihayet Komintern arşivlerinin açıl-masının ardından 2009'da İletişim Yayınları tarafından yapılmıştır. Her bir basımında olduğu gibi yine yeni belge ve bilgilerle zenginleştirilmiş bu 5. basıma yazdığı önsözde Mete hocam şöyle diyor:

"(...) Bu arada Sovyetler Birliği (da-ğıtılmış), Komintern belgelerinin bizi ilgilendiren bölümünden 35.000 say-fa kadarı Hollanda'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE) tara-fından mikrofilme alındı. (...) Türki-ye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı'na

Mete Tunçay ve Erden Akbulut, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yayımlanması vesilesiyle 6 Nisan 2008'de Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen sohbet toplantısında.

Mete Tunçay,
Türkiye'de
Sol Akımlar,
İstanbul:
İletişim
Yayınları, 2009.

USTE'den kopyalar verildi. Bunların çoğunluğu, eski Türkçe harflerle ve okunması güç bir biçimde kaleme alınmıştı. Ayrıca Rusça ve Fransızca metinler de vardı. Bunlardan kullanacağımız belgelerin çeviri ve çevrim yazılarını yapmayı TUSTAV'daki arkadaşlar örgütledi.³ (...) Bu sayfalarda, doğrusunu sonradan öğrendiğim ufak tefek yanlışları düzeltmedim. (...) Dolayısıyla, elinizdeki kitabı kullanacak araştırmacı-okuyucuların yeni çalışmaları da izlemelerini önemle belirtmek isterim."

Nitekim Mete hocam *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* kitabımıza yazdığı önsözde şöyle diyordu: "TUSTAV aracılığıyla kopyaları Komintern arşivinden gelen 'yeni' belgeler, TKP'nce yapay olarak oluşturulan doğrusal gelişme çizgisini çürütüyor."

Tipik bir örnek olduğu için bu değerlendirmeyi belgelerin diliyle biraz açmak istiyorum. Bilindiği gibi TKP'nin genel tarih yazımında uzun yıllar Bakü'de Eylül 1920'de toplanan Mustafa Suphi önderliğindeki kongre 1. Kongre; Ağustos 1922'de Ankara'da iki oturum halinde gerçekleşen THİF kongresi 2. Kongre; Şubat 1925 İstanbul Akaretler'de Dr. Şefik Hüsnü'nün

evinde yapılan kongre 3. Kongre; 1932'de Defterdar'da Zeki Başımarm'ın evinde yapılan ve aslında 1926 Viyana Konferansı'ndan sonra toplanan TKP'nin 2. Aktif Konferansı da 4. Kongre olarak adlandırılıyordu. Bu doğrusal gelişme çizgisinde 1983'te yapılan kongre de TKP 5. Kongresi olarak anılıyordu.

Komintern belgeleri üzerinde yaptığımız çalışmalarla ortaya çıkan gerçek durum nedir? TKP'nin 1920 10 Eylül'ünde Bakü'de açılan bir kongreye kurulduğuna dair bir tarih vardır, yani Mustafa Suphi ve arkadaşlarının kurduğu bir TKP vardır. Bu partinin kongresine Türkiye'den de kimi delegeler katılır. Bunların içinde örneğin Ethem Nejat, Hilmioglu Hakkı da yer alır; bunlar İstanbul Komünist Grubu'nun veya diğer bir adlandırmayla 3. Enternasyonal Grubu'nun, Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası içinde Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra oluşmuş bu illegal grubun, Moskova'daki Komintern II. Kongresi'ne gönderdiği, geç kaldıkları için Bakü'deki TKP kuruluş kongresine katılan delegeleridir. Bu kongrede Mustafa Suphi'nin 1919'da İstanbul'a gönderdiği ve kendilerini İstanbul Komünist Grubu adını veren grup da ayrıca İsmet Lütfi ve Lâtif tarafından temsil edilir. Birbirleriyle ilişki içinde değillerdir. Mustafa Suphi'lerin kurduğu TKP, 17 Eylül 1920'deki Merkez Komitesi toplantılarından itibaren "Türkiye'ye nasıl döneriz" sorusunu tartışır. Aralık 1920 sonlarında Komintern'in çok da onayını almadığı bir halde Türkiye'ye dönme süreci başlar. Bilindiği gibi 28-29 Ocak 1921'de Karadeniz'de katledilirler. Bunun ertesinde o parti, "İleride belki tekrar faaliyete geçerez" diyerek 1921 yılının Aralık ayında Gürcistan Komünist Partisi Türkiye seksiyonuna dönüşüp kendi varlığına son verir. Bunun arkasında elbette Türkiye ile Sovyetler Rusya'sının karşılıklı imzaladığı 21 Mart 1921 tarihli dostluk anlaşması da vardır.

Öte yandan Mustafa Suphi'ler Türkiye'ye gelirken 1920'nin Aralık ayında yeni bir gelişme yaşanır: aynı yılın Haziran ayında Eskişehir'de bi-

çimlenmiş bir sol İttihatçı oluşum gibi de düşünülebilecek olan bir komünist nüve, Eylül'de BMM'de gerçekleşen Dâhiliye Nezareti seçiminde Mustafa Kemal'in Tokat Mebusu Nâzım Bey ile ilgili muhalefeti üzerine, Rusya'nın Ekim-Kasım 1920'de Ankara'ya gelen ilk Türkiye siyasi temsilcisi Upma'ın da katkılarıyla resmi TKF'nin kuruluşunun ardından, yine Aralık 1920'de resmen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası/THİF olarak siyaset sahnesine çıkar. Suphi'lerin öldürülmesinin arifesinde, Upma, Mustafa Kemal ile görüşür, ertesi gün de istenmeyen adam olarak Türkiye'den sınır dışı edilir. Peşi sıra 1921'in Ocak sonunda THİF tevkifatı yapılır ve böylece Suphi'ler gibi aynı tarihlerde Türkiye'de komünist faaliyetin bir diğer kolu olarak biçimlenen çalışmalar akamete uğramış olur.

Bir üçüncü kol olarak, Dr. Şefik Hüsnü'nün etrafında, onun "ideolojümüz" olarak tanımladığı Sadrettin Celâl'in de içinde bulunduğu, yukarıda Bakü Kongresi'yle ilgili olarak andığımız TİCSF içinden çıkmış bir İstanbul Komünist Grubu vardır. Bunlar da 1921 yılının Haziran ayında, yani Komintern'in 3. Kongresi'nin hemen arifesinde *Aydınlık* dergisini çıkararak, İstanbul'da, legal alanda Komintern çizgisinde bir komünist faaliyete girer.

1921 Eylül'ünde, Frunze'nin Türkiye ziyareti arifesinde, Nisan-Mayıs 1921'de ağır hapis cezalarına çarpıtılmış THİF yöneticileri için özel bir af çıkarılır. Frunze'nin Sovyet Rusya'ya dönüşünün ertesinde, THİF yöneticileri de artık Sovyetler'le ilişkilerin iyileştiğini düşünerek ve o esnada Türkiye'deki Sovyet Elçiliği'nde göreve başlayan Golman isimli bir Komintern görevlisinin de teşvikiyle Mart 1922'den itibaren *Yeni Hayat* gazetesini tekrar yayımlamaya başlar ve 1922'nin Nisan'ından Eylül sonuna kadar devam edecek olan THİF'in 2. dönem çalışmalarını yürütürler. Nitekim Komintern'in 4. Kongresi'ne, yani 1922'nin Kasım-Aralık'ında Moskova'da yapılan kongreye hem İstanbul Komünist Grubu temsilcileri, hem Ankara Halk İştirakiyun

grubu temsilcileri katılır ve sekreterliğini Sadrettin Celâl'in yaptığı, kendi ifadesine göre Salih Hacıoğlu'nun da başkanlığını üstlendiği ortak bir Türkiye delegasyonu oluştururlar. 1922'ye, yani 4. Kongre sürecine gelirken, her ne kadar 1921'de Avrupa'da artık devrim sürecinin sona erdiği gibi bir fikir oluşmuş ve buna uygun yeni siyasetler geliştirilmiş olsa da, Komintern'in Doğu Sekreterliği'nin başında bulunan Safarov-Brike ekibi, Doğu ülkelerinde bir işçi-köylü devriminin olacağı görüşünü taşıyor ve Halk İştirakiyun Fırkası'na iktidarı almalarını bekleyen, buna dönük siyaset yapmalarını bekleyen direktifler gönderirler. Halk İştirakiyun Fırkası'nın kongresinin yasaklanması ve eylül ayında da kapatılmasının arkasında, biraz da Lenin'in dış siyasetiyle Komintern'in o dönemki Doğu Sekreterliği'nin izlediği siyaset arasındaki farklılık vardır. Ağustos'ta Halk İştirakiyun Fırkası'nın kongresi, yasaklandığı için illegal olarak ve iki oturum halinde yapılır. Komintern tarafından TKP 1. Kongresi olarak anılan bu kongrenin birinci oturumuna başta Sadoul olmak üzere Komintern temsilcileri yetişip katılamazlar. Sadece Ankara'daki Sovyet Elçiliği'nde görevli gibi gözükten Komintern murahhası Golman oradadır; örgütlenme raporunu da o sunar. Biz hep Salih Hacıoğlu'nu THİF'in en önemli figürü olarak düşünürdük; oysa Mart 1922'de açılan ikinci faaliyet döneminde Salih Hacıoğlu, Nisan'dan Ağustos 1922 başına kadar Adana-Suriye bölgesinde görevlidir, çünkü Doğu Sekreterliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski sınırları çerçevesinde, Halk İştirakiyun Fırkası'nı Filistin'e kadar faaliyet yürütecek bir parti olarak değerlendirir, yani Misak-ı Milli sınırları içinde bir parti olarak görmez. Bu süreçte Tokat Mebusu Nâzım Bey, Halk İştirakiyun Fırkası'nın siyasetinin belirlenmesinde birinci derecede rol oynar ve Komintern'den gelen direktifleri bire bir kabul etmediği için de, Kongre'de aslında normal olarak onun genel sekreter olması gerekirken, Golman, yani Komintern, ilk turda Merkez Komitesi'ne seçilememiş olan Salih Hacıoğlu'nu THİF genel sekreteri

yapar. 1922 yılının Eylül ayına geldiğimiz zaman da Golman artık Sovyet Elçiliği'ndeki görevini bir kenara bırakıp, doğrudan doğruya Halk İştirakiyun merkezinde Merkez Komitesi destekçisi, Komintern temsilcisi olarak fiilen partinin yöneticisi olur. Suphi'nin partisinin sona ermesinin ertesinde, Halk İştirakiyun Fırkası da 1922 Eylül'ünde kapanır. Komintern 4. Kongresi'ndeki delegasyon döndükten sonra 1923 yılında Salih Hacıoğlu da bir süre cezaevinde yatıp çıkar.

4. Kongre'de Türkiye Birleşik Komünist Partisi'ni kurmak üzere bir örgütlenme bürosu oluşturulur, sekreterliğe Doktor Şefik Hüsnü getirilir. Bu büroda Halk İştirakiyun Fırkası'ndan Salih Hacıoğlu yer alırken, işgal İstanbul'unda bir Rum Komünist Partisi olarak da değerlendirilebilecek olan Beynelmîl İşçiler İttihadı adına da, yine 4. Kongre delegelerinden Varlı Kazım [Kip] yer alır. Birlik kongresi dediğimiz kongre ancak 15 Şubat 1925'te Akaretler'de toplanabilecektir.

Özetleyecek olursak, TKP'nin her kongresi bir kuruluş kongresi olarak değerlendirilebilir. Eylül 1920'de Mustafa Suphi'nin önderliğindeki partinin kongresi de bir kuruluş kongresidir ama Komintern belgelerine göre Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ağustos'ta yaptığı kongrenin tutanaklarında (ki bu kongreye Komintern temsilcileri geniş bir ekip olarak katılmıştır; İnebolu'ya bir Sovyet denizaltısıyla gelirler ve THİF'in seçilmiş 4. Kongre delegelerini de alarak Anadolu'dan yine bir Sovyet denizaltısıyla Odessa'ya giderler), "TKP'nin 1. Kongresi" yazılıdır. Dr. Şefik Hüsnü 1926 Mayıs'ında toplanan, tutanaklarına ancak Komintern arşivlerinin açılmasıyla ulaşabildiğimiz ve katılımcıları ve kararları konusunda ilk kez doğru bilgiler edinebildiğimiz Viyana Konferansı'nın açılışında parti tarihini anlatırken, Şubat 1925'teki Akaretler Kongresi'ni TKP'nin kuruluş kongresi olarak verir.

Gerçekten de arşivlerin açılmasıyla birlikte yayımlanan Komintern'in

örgütlenmesi, ideolojik-siyasi hattı, çalışma tarzı ve kadrolarına ilişkin belgesel kitaplar, Türkiye komünist hareketi tarihinin bugüne kadar ele alınıp incelenişini de kökten değiştirecek ufuklar açtı. Kısaca söylemek gerekirse, tüm dünya olduğu gibi Türkiye'de de komünist partisnin tarihi ancak seksiyonu olduğu Komintern tarihiyle, onun içindeki değişim ve dönüşümlerin damgasını taşıyacak bir tarzda ele alınabilir ve alınmalıdır.

Yine örnekleyecek olursak, halen Mete hocam ile belgeleri üzerinde çalıştığımız 1927-1937 dönemi TKP faaliyetlerini ele alabiliriz. Bilindiği gibi 5. Kongre'yle birlikte Komintern Bolşevikleşme kararı alır ve bunun sonucu, artık Sovyetler Birliği'nde KUTV'dan ya da Batı ülkelerine dönmüş Leningrad'daki okuldan yetişmiş kadroların parti yönetimlerine gelmesi sürecidir. Yani 1925-1928 arasında sadece TKP'de değil, Fransa'dan İspanya'ya kadar bütün partilerde, esas itibarıyla Stalin doktrinleştirilmesinin eğitimi almış kadrolar yönetime gelmiştir. 1925-1928 arası, diğer yandan da, Troçki, Zinovyev ve Kamanev'in tasfiyesinden sonra Komintern'de esas olarak Buharin'in ağırlıklı olduğu, Komintern'in en yarıcı iktisadi-siyasi tahlilleri yaptığı, kapitalizmin analizi, devlet teorile-

Erden Akbulut
ve Mete Tunçay,
Beynelmîl İşçiler İttihadı, İstanbul Sosyal Tarih Yayınları, 2009.

BEYNELMÎL İŞÇİLER İTTİHAĞI

(Mütteke İstanbul'da Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri)

Erden AKBULUT - Mete TUNÇAY

ri ve sınıflar mücadelesine ait çok önemli tezlerin geliştirildiği bir dönemdir.

Kısaca değinecek olursak, iktisadi teorinin ve söylemin yeri, Komünist Enternasyonal'in faaliyetinde her zaman önemli olmuştur. Bu teori ve söylem, II. Enternasyonal'in devret-

bu da kimi yöneticileri, Buharin'in ardından, büyük sanayi ülkelerinin ekonomisinde yaşanan yapısal dönüşümlerin altını çizmeye götürdü. 1920'li yılların sonlarında zorluklar ve bunalımın dünya çapında bir karakter kazanması, Komintern içinde kapitalizmle ilgili felaketçi görüşleri ve Sovyet ekonomisinin yüceltilme-

nezinde ciddi itibar kaybettiği, yıkıma uğradığı bir dönemdir.

Bu süreçte 1927 ortalarında Çin'deki Şanghay ayaklanmasının bozguna uğramasının ardından Komintern Doğu Sekreterliği ulusal kurtuluş mücadelesinde ulusal burjuvaziyle ittifak-ışbirliği yapılabileceği tezini geri çekti ve gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyal demokrasiye karşı mücadele şiarı gibi, az gelişmiş/sömürge ülkelerde de ulusal burjuvaziye karşı savaş şiarını yükseltti. Bunun ülkeye doğrudan yansımaları "Kahrolsun Kemalist Diktatörlük!" oldu. Bir diğer deyişle TKP'nin Kemalizme karşı tutumu doğrudan doğruya Komintern yetkili organlarıncı belirlenmişti; yoksa daha 1926 yılı ortalarından itibaren Dr. Şefik Hüsnü, Doğu Sekreterliği oturumlarında Kemalizmin devrimci barutunu tükettiğini savunduysa da bu görüşünü kabul ettirememiştir.

Arşivlerin açılmasıyla birlikte Komintern'in örgütlenmesi, ideolojik-siyasi hattı, çalışma tarzı ve kadrolarına ilişkin yayınlanan belgesel kitaplar, Türkiye komünist hareketi tarihinin bugüne kadar ele alınıp incelenişini de kökten bir şekilde değiştirecek ufuklar açtı. Kısaca söylemek gerekirse, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Komünist Parti'nin tarihi ancak seksiyonu olduğu Komintern tarihiyle, onun içindeki değişim ve dönüşümlerin damgasını taşıyacak bir tarzda ele alınabilir ve alınmalıdır.

tiği mirasın ötesinde, Komintern'in gelişmesine damga vuran her uğrakta sonucu belirleyici ana ideolojik tartışma konusunu oluşturagelmıştır. Nihai biçimi verilip teorleştirilmeden önce kapitalizmin genel bunalımı, Birinci Dünya Savaşı'nın son bulmasına eşlik eden felaketlerin beslediği bir teşhis olarak doğmuştu. Barışın sağlanmasından sonra bunalımlara rağmen büyük sanayi ülkelerindeki ekonomi yeniden düzenlendiği ve üretimin arttığı aşikâr hale geldiğinde bile, Komintern bu teşhisinden vazgeçmedi, ancak söz konusu olanın bir hafifleme, nihai çıkış öncesi geçici bir istisna bulma olduğu değerlendirmesiyle bu teşhisini yeni duruma uyarladı. İktisadi analiz, her şeyden önce genel bir ideolojik işleve sahipti. Ayrıca komünist partilerinin sendikaları yönlendirerek teşvik etmeye çalıştıkları hak talepleri uğrunda mücadeleyi geliştirmek anlamında pratik bir yan da taşıyordu. Komintern'in dünya stratejisi, tıpkı SSCB diplomasisi gibi, uluslararası iktisadi durumu da hesaba katmak zorundaydı;

sini yeniden canlandırdı. Uluslararası gerilimlerin yükselişi ve askeri çatışmalara geri dönüş, uluslararası örgütün söyleminde ekonomiye ayrılan payı azalttı. Savaşın arifesinde komünist iktisadi öğreti, kapitalizmin genel bunalımına ilişkin değişmez formüller ile kabul edilebilir görülen kimi reformlarla ilgili pragmatik değerlendirmeleri birleştirdi. İlk zamanlar felaketçi söylemi güçlendirdi; ancak Komintern, giderek, SSCB'nin müttefikli kapitalist ülkelerde iktisadi reformların olanaklı ve değerli olduğunu kabul etti.

Yine bu anlayışla 1928'de Buharin ve ekibinin de Komintern'den uzaklaştırılmasıyla birlikte, Komintern tarihinde bir sola sıçrayış yaşanmış, Stalin'in yeni bir devrim çağrısı perspektifiyle yeni baştan "sınıf karşı sınıf" siyasetini gündeme getirdiği ve giderek sosyal demokrasinin sosyal faşizmle özdeşleştirildiği sol bir söylem ve siyaset izlendi ve bu, 1933'te Hitler'in iktidara gelme dönemine kadar devam etti. Bu dönem aslında komünist partilerinin kitleler

Bu dönemde Türkiye'deki gelişmeleri ele almaya devam edecek olursak, bilindiği gibi 17 Temmuz-1 Ağustos 1928 tarihleri arasında yapılan Komintern 6. Kongresi'ne Türkiye'den delege olarak katılan ve Nâzım Hikmet'in 1920'li yılların ilk yarısında KUTV'da arkadaşları olan İsmail (Laz İsmail, Marat) Türkiye'ye dönerken Nâzım Hikmet'i de beraberinde getirdi.⁴ 1927 tutuklamalarıyla TKP büyük bir darbe yemiştir, Komintern'deki temsilcisi Dr. Şefik Hüsnü ve Merkez Komitesi üyeleri tutuklanarak hapis cezasına çarptırılmış, bunun üzerine oluşturulan "Muvakkat Merkez Komitesi" de Mart 1929'da tutuklanarak Haziran 1929'da yargılanmaya başlamıştır. Böylesi bir ortamda, uzun zamandır Türkiye'de siyasi faaliyet yürütmek isteyen ve Komintern'deki bu yeni "sol" dalgaının etkisinde bulunan Nâzım Hikmet, KUTV'da birlikte eğitim gördüğü veya eğitim verdiği izleyen süreçte TKP Merkez Komitesi'nde ve Politbüro'da yer alacak bir dizi arkadaşlarıyla birlikte 1929 Haziran'ında İstanbul Pendik'teki Pavli adasında "TKP'yi ayağa kaldırmak" üzere, "muharefet kongresi" veya "Nâzım muharefeti" de denen bir konferans düzenledi.

O dönem KUTV'da eğitim görmüş ve Komintern'in yeni siyasetinden haberdar olan kadrolar, Türkiye'ye dönüş ve o döneme kadar "sağ siyaset"e karşı partiyi devrimci-leştirirmek üzere harekete geçti. Bu konferanstan önce Nisan 1929'da cezasını tamamlayarak Yozgat Cezaevi'nden serbest bırakılan Dr. Şefik Hüsnü'nün, yurtdışına gitmeden önce görüşme yaptığı arkadaşları içinde Nâzım Hikmet de vardı.⁵

Nâzım Hikmet'in adı ve varlığı üzerinden çok tartışılan TKP tarihinden bu dönemi bugüne kadar esas itibarıyla Aralık 1935'te yayınlanan "Kara Liste"den hareketle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Komintern'deki gelişmeler ve açılan yeni belgelerden hareketle kısaca şunları söyleyebiliriz:

1929 Konferansı ile başlayan ve Nâzım Hikmet'in de yöneticileri arasında bulunduğu TKP faaliyeti hakkında Komünist Enternasyonal yönetimine ilk rapor Mart 1930'da verilir;⁶ başında Dr. Şefik Hüsnü'nün bulunduğu TKP Dış Bürosu'nun Komintern Doğu Sekreterliği'ne başvurusu sonucunda Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu ekip muhalefet olarak adlandırılır ve bu raporu götüren Tufan İlyanık Fuat 18 Nisan 1930'da Komintern'in direktiflerini alarak İstanbul'a döner. Bu direktif doğrultusunda Komintern tarafından onaylanmış Muvakkat Merkez Komitesi'nin 1929 tutuklamasından kurtulan kesimiyle ilişki kurulmaya ve eldeki örgüt ve matbaa vb. olanakları kendilerine teslim etmek üzere görüşmeler yapılmaya başlanır. Ne var ki bu görüşmelerin kesintisi uğraması üzerine Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu TKP grubu Haziran da Temmuz 1930'da yeni bir toplantı yapar ve bu toplantıya ilgili tutanak ile, izleyen süreçte Muvakkat Merkez Komitesi'nin kimi üyelerinin tutuklanmaları hakkındaki rapor Komintern Siyasî Seksiyonu'na Nisan 1931'de ulaşır.⁷ Dikkat çekici nokta şudur: 1931 yılıyla birlikte Türkiye'de Muvakkat Merkez Komitesi adına TKP çalışması yürütecek düzenli bir örgütün kalmamasına karşılık, Nâzım

Hikmet'in de içinde bulunduğu çevre, gerek İstanbul'da, gerekse taşrada yoğun bir örgütlenme ve yayın faaliyeti gerçekleştirir. Bu dönemde, kendilerinin "komünist grup" adını verdiği, yaygın olarak Nâzım muhalefeti-partisi adıyla anılan ekip, ülkede esas komünist faaliyeti yürüten partidir. Bu dönemde, muhalefetten

zasyonun yaşandığını raporlar, yani Hasan Ali Ediz, Baytar Cevdet ve Reşat Fuat'tan oluşan üçlünden Baytar Cevdet dışındaki ikisi tutuklanıp Türkiye'deki icra komitesi dağılınca, Lenin Okulu'nda öğrenim gören Eczacı Vasi'ın ülkeye gönderilmesiyle, doğrudan Dış Büro'yla bağlı tek kişilik bir merkezle faaliyet yürütülür.

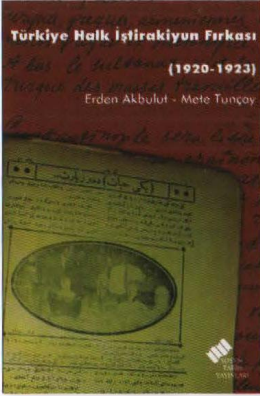
Erden Akbulut ve Mehmet Ö. Alkan, "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'nda.

ayrılanların merkez görüşüne katılması söz konusu olsa da her iki ekip yer yer iç içe geçerek çalışması, muhalefetin temel istemlerinden biri olan kongre toplanması talebinin yerine getirilmesiyle, 1932'de TKP II. Aktif Konferansı'nın Komintern görevlisi Greta'nın yönlendiriciliğinde İstanbul Defterdar'da yapılmasını ve geniş katılımlı bir Merkez Komitesi seçilmesini sağlar. Ne var ki konferansın hemen ardından yapılan ve Greta'nın da dâhil olduğu tutuklama nedeniyle beklenen olumlu gelişme sağlanamaz.

Komintern Yürütme Kurulu'nun tavsiyeleri doğrultusunda TKP Dış Bürosu, bir desantralizasyon siyaseti uygulamaya, daha sağlıklı bir temelde yeniden oluşturmak üzere kimi örgütleri dağıtmaya ve belli bağlı bölgelere, birbirlerinden bağımsız olarak, doğrudan Dış Büro'nun yönlendirmesi altında yönetmek üzere siyasî yönlendiriciler göndermeye karar verir. 1934'e kadar sürecek bu dönemde TKP'nin Türkiye'deki faaliyetini yönetecek bir merkez komitesi yoktur. Nitekim Dr. Şefik Hüsnü 1932-1934 arası TKP'de birinci desantrali-

Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu grubun faaliyetleri Mart 1933'teki tutuklamalarla ağır bir darbe alır. Nâzım Hikmet'in de tutuklu yargılandığı Bursa TKP Davası'nda her iki grubun iç içe geçmiş faaliyeti sonucu ortak bir yargılama yapılır ve Ağustos 1934'te tüm sanıklar 29 Ekim 1933'te çıkartılmış Genel Af Kanunu çerçevesinde özgürlüklerine kavuşur. Bu yargılama sürecinde, Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu grubun temsilcisi olarak birçok kez Moskova'ya gitmiş olan Tufan, Haziran 1933'te tekrar Moskova'ya giderek, yürüttükleri çalışmalar konusunda özeleştiri verir ve hata yaptığını belirtir. Cezaevinde Nâzım Hikmet'in en yakınlarından Nail Çakırhan da onun çevresinden ayrılarak diğer gruba katılır.

Yine bu dönemde Almanya'da 30 Ocak 1933'te Hitler'in şansölyeliğe gelmesi ve bunun karşısında Almanya Komünist Partisi'nin her türlü bir direniş gösterememesi, Komintern'in siyasetinde büyük bir altı üsü oluşa yol açar ve 1928 sonlarında başlayan "sola doğru sıçrayış", "sınıf karşı sınıf" taktiği son bulur. Bu değişiklik komünist partilerine de yansır ve

tümünde "sol sapma"lar tasfiyeye uğrar. Nâzım Hikmet'in de içinde bulunduğu grubun "sol siyaseti" için de bu dönemci bir dizi sonuca berabere getirir.

Uluslararası komünist harekette bu gelişmeler yaşanırken TKP Dış Büro-
su, 10. Yıl Affı ile serbest kalmış TKP

yöneticilerini göz önünde bulundurarak Komintern'e başvurup desant-
ralizasyon kararını kaldırır ve bir
genişletilmiş toplantı düzenler. 8-13
Mart 1933 tarihli TKP Yurt dışı Bürosu
toplantısında 66 kişilik bir Kara Liste
hazırlanır ve Nâzım Hikmet de arala-
rında olmak üzere 45 kişi "Troçkist-
polisçi" muhalefet⁸ tanımlamasıyla
partiden ihraç edilir. Bu liste ilk kez
Aralık 1935'te *Orak-Çekiç* gazetesinin
1. sayısında yayımlanmaya başlar.

İşte bu yeni perspektifle, TÜSTAV
arşiv belgeleri üzerindeki çalışmalar
boyunca TKP tarihinin bugüne dek
birikmiş bilgilerini yeni bir anlayışla
ele alıp değerlendirmek, önümüzde
duran önemli görevlerden biri ha-
line geldi.⁹ Son yıllarda Türkiye'de
işçi hareketi ve sol hareket tarihi
alanında bir dizi genç akademisyen
başta Osmanlı İmparatorluğu arşiv-
leri ve Başbakanlık Devlet Arşivleri
olmak üzere yurt içindeki ve yurt-
dışındaki bir dizi arşivde çalışarak

çok değerli ürünler ortaya koydular,
koyuyorlar. Bu çalışmalarda Osmanlı
İmparatorluğu'nda yaşayan ulusların
çokdilliliğini yarattığı zorluklar yavaş
yavaş aşılmağa başlanıyor. Böylece
ülkemiz işçi hareketi ve sol hareke-
tinde 19. yüzyıl sonlarından itibaren
özellikle Yahudi, Ermeni ve Rum
aydın ve emekçilerinin mücadelele-
ri incelenebilir hale geliyor; bu ça-
lışmalar boyunca başta Bulgaristan
devrimcileri olmak üzere diğer Bal-
kan ülkelerindeki ilerici-devrimci ha-
reketlerin yeni bir perspektifle ara-
ştırılması gereği kendini gösteriyor.
Öncü nitelikteki bu çalışmaları bir-
likte hem sol akımlar tarihimiz 1908
öncesi tarihlerle kadar gidebilecek,
hem de başta anarşizm olmak üzere
değişik sol-sosyalist siyasi hareketler
hakkında bilgi edinebileceğiz. Aka-
demi içinde ve dışında, Türkiye'deki
işçi hareketi ve sol hareket tarihi ça-
lışmalarının önünü açan Mete hoca-
ma şükranla, nice yeni çalışmalarını
okuma dileğiyle, saygıyla.

DİPNOTLAR

- 1 Serge Wolkow, *Komünist Enternasyonal (1919-1943) Komintern veya Yıkılan Dünya Devrimi* Partisi Hakkı, çev. Erden Akbulut (İstanbul: Yordam Kitap, 2016), s. 352.
- 2 Fuat Fegan'ın Vatan Partisi'ne gönderdiği konuyla ilgili notta şöyle denir: "Önce YOL'un 'Parti'de Konaklar ve Konuklar' ile 'Parti ve Fraksiyon' bölümleri -1968-69 yılları olacak- yeni yazıya aktarılmıştı. O sırada çalışma metodumuz şöyle değişmiş bulunuyordu: Daha önceleri eski yazı metninden Doktor bana söylüyor, ben de doğrudan daktiloya çekiyordum. Fakat daktilonun girilmediği kendini rahatsız ettiğ için sonradan bu metodu değiştirdik: o söylerken, ben kendi el yazıma yazıyor ve sonradan daktiloya çekiyordum. İşte bu aşamada YOL'un bu iki bölümü yeni yazıya aktarıldı. İki daktilo nüshadan birini Doktor alıyor, diğeri ise kendi el yazıma yazılmış olanla birlikte bizde kalıyordu. Yalnız -nedenini bilmiyorum- bir ara Parti ve Fraksiyon'un ikinci daktilo nüshasına da istedi ve aldı. Sonradan da geri vermedi."
- 3 12 Mart şartlarından beklemediği yazması nüshalar emanet ettiğimiz birisi tarafından yakıldı. Bu şekilde bizde bir tek Parti'de Konaklar ve Konuklar'ın daktilo nüshası kalmış oldu." Bu metne ulaşmamıza sağlayan Ahmet Kale'ye teşekkür ediyoruz.
- 4 TÜSTAV'ın bu kitabın kapsadığı dönemde ilgili olarak yaptığı yayınlar şöyle sıralanabilir: Türkiye İştirakiyon Teşkilatı (Haziran-Eylül 1920), der. Banu İşlet, Cemile Moraloğlu Kesim, 2008, 174 s.; Türkiye İştirakiyon Teşkilatı'nın Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi) Bakı 10-16 Eylül 1920 Tu'ankarlar-Belgeler, der. Meral Bayülgen, Emel Seyhan Atasoy, 2008, 268 s.; TKP MK 1920-1921, *Dünya Belgeleri-1*, çev. Yücel Demirel, 2004, 352 s.; TKP MK 1920-1921, *Dünya Belgeleri-2*, çev. Yücel Demirel, 2004, 196 s.; Mustafa Suphi'ler (Şahsi Doayaz-Belgelerinden-Anımlar), der. Rüstem Aziz, 2009, 69 s.; Mustafa Suphi ve Yıldoşları, çev. Burhan Tuğsuvalı, 2004, 157 s.
- 5 Bu konuda İsmail Bilen'in 1934'te sunduğu

- raporda özetleştiril niteliğinde, aynı zamanda Nâzım'ın Moskova'daki TKP yöneticileriyle ilişkilerindeki sorunları da gösteren ilginç bir not vardır: "T. Nâzım'ı buradan Türkiye'ye göndermek için, buradaki S.K. [Santral Komite-Merkez Komitesi] âzalarına danışmadan, onların da reylerini sormadan Komintern'den karar almamız. Nâzım'ın gidip gitmemesini ortaya koyup konuşmak ayrı bir taktik olamazdı. Bâlık Nâzım gibi bir unsur Türkiye'ye gitmesi hususunda herhalde S.K. âzalarının fikrini, reyini almak doğru idi. Burada küçük burjuva vımtasıgı sınırdır. Gerçi ben onu bir grupçukçu zihniyeti ile göndürüyordum. Ondan istilâdenin yolunu düşünüyordum. Bu görüşümü, bu düşüncemi diğer S.K. âzalarından da bilmesi lâzımdı. Fırlakı ancak Türkiye'de yazı sahasından istifadeye koyuldu. Kendisine bir hücre idaresi bile vermedik. Bu ciheti o zaman Komintern'e de söylemişim. Fakat ne olursa olsun meselenin konuluşu tarzı ve hallediği şekli fırka formalitesine uygun değildi." [TÜSTAV Komintern Arşivi, Dokü. 1, CD 28, Klasör: 36_36, Belge no: 391-422 (Eski Türkiye)]
- 7 T. 1 Mayıs 1929'da Ferdi Dr. Şefik Hüsnü serbest bırakıldı ve yönetici yoldaşlarla işlişkiye geçti ve Merkez Komitesi'yle bağıni yitirmiş veya bu komiteye bilinçli olarak tabi olmak istemeyen yoldaşlara bizzat direktiler verdi. Diğerlerinin yanısıra Nâzım birçok kez Ferdi'yle görüşti. Dolayısıyla merkezle gayet iyi ilişkideydi. Nâzım ona Parti'nin resmi yöneticileriyle tam bir uyum içinde davranacağı sözünü vermişti. L. F. TÜSTAV Komintern Arşivi, Dokü. 1, CD 31, Klasör: 6.8, Belge no: 66 (Fransızca).
 - 8 Ayrıntılı bilgi için bkz. Erden Akbulut, Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2002), s. 128-132.
 - 9 Age, s. 144-161.
 - 8 Nâzım Hikmet ve bir grup TKP'linin muhalefetinin "Troçkist-polisçi" olarak nitelenmesi, o sıralar uluslararası komünist harekette yaygın "düşman" algısı bakımından anlaşılabilir. Troçkistlik 1920'li yılların ortalarından itibaren Komintern çevrelerinde yaygın ve ağır bir suçlamadır

- ve bu çevrelerin Sovyetler Birliği'ne karşı emperyalist devletler ve onların gizli servisleriyle işbirliği içinde oldukları bir genel kabuldür. Troçkistlik Nâzım'a yakıştırmanın/ yapıştırmanın maddi bir zemini de yok değildi. Birincisi KUTV'da Ahmet Cevad Emre'nin öğretmeni, Nâzım Hikmet, Şevket Süreyya Aydemir ve Vâliâ Hurettin'in İmanevi ailel öğrencisi olduğu dönemde, Lenin ile Troçki arasında sendikaların sosyalist devletlere rolü üzerine yürütülen tartışma, TKP kuruluşunda grubunda da ele alınmış ve görüşlerin daha net ortaya konulması için görüşleri savunacak minaraara ekikleri oluşturulmuştur. İşte bu çerçevede Troçkin sendikaların rolüyle ilgili görüşlerini sergileyip savunmak da Nâzım'ın da içinde yer aldığı muamele ailesine düşmüştür. Ayrıca 1924'te Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye dönen Nâzım Hikmet, izlenimlerini 13 Kânunuevvel, Aralık 1924'ten itibaren *Son Teirgöz* gazetesinde tefrika etmiştir [Yücel Demirel'in çevirmiyasızı için bkz. Erden Akbulut, age, s. 219-265]. Bu yazı dizisinde Troçki, 1917 Ekim Devrimi'nin önderlerinden biri olarak övülmüştür. "Polis"lik ise her tutuklama ve başarısızlıkta paratinin değil, ya veba bu kişinin polisi: çözüldüğünün/şirgiliği yapıpın ve hatalı olduğunun değişmez gerekçesi olmuştur.
- 9 TÜSTAV arşiv belgeleri üzerindeki çalışmalarda, Mete hoca ile birlikte Türkiye Halk İştirakiyon Fırkası 1920-1922, *Mutâreke İstanbulu'nda Kuruluşu Bir İleri Örgütü Beynâlmillet İplerini İttihadi ve son olarak üç cilt halinde İstanbul'da Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Cevre) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926 çalışmaları* yayımladık. Ayrıca Türkiye Komünist Gençler Birliği 1920-1925, *TKG Yayınları*, 1920-1925, TKP 1926 *Yıllık Kongresi*, 1926-1927, TKP MK Tu'ankarlar Bâlık Kırılma, 1926-1927, TKP Davası, 1929 TKP Davası, Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet, Dr. Şefik Hüsnü Deymez Yaşam Çykıştı ve Vazife Yazıları, Zeki Başınar Yaşam Çykıştı, Mektiparlar, yazılar, Reyat Fuat Baraner Yaşamı, Çalışmaları. Anılar kitapları yayımlandı.

Adım Adım Anadolu®

DOĞU KARADENİZ VE YAYLALARI

24 - 30 Temmuz

20 - 26 Ağustos

GÖKÇEADA MERYEM ANA PANAYIRI

14 - 16 Ağustos

MAÇAHEL VE KUZEYDOĞU KARADENİZ

1 - 4 Eylül

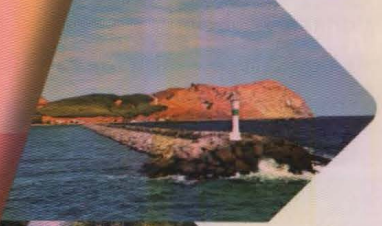
TARAKLI VE GÖYNÜK

3 Eylül

GÜNEY TOROSLAR'DA DAĞLIK KİLİKYA

12 - 17 Eylül

(Kurban Bayramı)

✉ yurtici@festtravel.com

☎ 0850 622 33 78

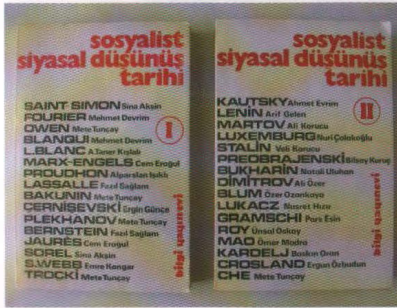
🌐 www.festtravel.com

📱 [f](https://www.facebook.com/festtravel) [i](https://www.instagram.com/festtravel) [y](https://www.youtube.com/festtravel) [/festtravel](https://www.tiktok.com/festtravel)

SOSYALİST SİYASAL DÜŞÜNÜŞ TARİHİ VE ÇEVİRMENLİK

TANIL BORA

Mete Tunçay nasıl Türkiye'de Sol Akımlar'da en kenarda kalmış, parti çizgisinden dışlanmış, kaybolmuş da olsa, iki satır yazmış her bir sosyalist fikir erbabının izini sürdüyse, Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi'nde de sosyalizmin en geniş ailesinin kadrosunu bir araya getirmeye çalışmıştır.

Mete Tunçay (der.), *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi* Cilt 1-2, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

Mete Tunçay'ın "palto"sundan çok bahsedildi, Türkiye'nin siyasal düşünce tarihi üzerine çalışanların hep onun paltosundan çıktığı çok söylen-di ama Mete Hoca'nın bir de "yeleği" var! Onun çevirmenliğinden söz ediyorum. Siyasal düşünce ve sol tarih çalışmalarına paltoysa, çeviri çalışmaları da yelektir. Evet, Mete Tunçay'ın aslı uğraşı değildir ama onun müthiş bir çeviri külliyatı da var. Hatta başka hiçbir iş yapmayıp sadece çeviri yapmış olsaydı bile Türkiye'nin entelektüel hayatına hatırı sayılır bir katkıda bulunmuş olurdu.

Bazen unuttuğumuz o külliyat içinde yanılmıyorsam ağırlık merkezi liberal fikriyattadır. Mete Tunçay'ın siyasal tarihe ilişkin çalışmalarında ilgisiz sosyalizme, Türkiye sosyalizm hareketinin tarihine odaklıdır, fakat çevirilerinde büyük çoğunlukla liberal fikriyatın öne çıktığını görürüz. 196'de Thomas Jefferson'dan seçme parçalarla başlıyor, 1964'te

Karl Popper'den ilk metinlerini yayımlıyor; 1967 ve 1968'de de Popper'in başyapıtı *Açık Toplum ve Düşmanları*'nın iki cildini çıkaracak. 1979'da David Hume'un *Din Üstüne'si*, önemli. Son dönemde yaptığı çeviriler arasında da İsaiah Berlin'in bir kitabı bulunuyor (*Romantikliğin Kökleri*, 2004).

Bunun bir tercih olduğu kanısındayım, çünkü Mete Hoca mecbur olduğum için çeviri yapan biri değil bildiğim kadarıyla. İstediyi, önemseydiği eserleri çevirdi. Bu liberal fikriyatı Türkçeye aktarma gereği duymuş olması, bize bir şey söylüyor olmalı. Elbette, bu tercihin doktora tezinde özgürlük probleminde odaklanmış olmasıyla da ilgisiz kurulabilir. Benim "kurguladığım" saik ise şu: Mete Hoca, özellikle 60'lı ve 70'li yıllarda, güçlü ve özgüveni yüksek olan sosyalizmin liberal eleştiriden istifade etmesi gerektiğini düşünüyordu gibime geliyor. Çalışmalarının erken bir döneminde, "evleviyetle" çevirmek için Popper'i seçmiş olması da önemlidir. Totaliter, bütüncül toplum tasarımına ve bilim yöntemine karşı çıkışı, Popper'in daha ziyade antikömünist misyon içinde alınmasına yol açmıştır. Fakat Popper'in demokrasiyi çoğunluk iktidarı olarak bellemekten ziyade, iktidarı şiddetsiz düşürme imkânının bulunduğu sistem olarak gören bir düşünür olduğunu; "ve-kızın geçsinler" liberalizme –bire neoliberalizme dönüşecek olan eği-

lime– kaç çatan, "insanların eleştirel kabiliyetlerini geliştirmeyi" dert eden bir liberal olduğunu unutmayalım. Velhasıl, Mete Tunçay'ın liberal düşünceye gösterdiği ilgini, bu düşünce geleneğini özgürlükler meselesinde sol için bir tartışma partneri olarak önemsemesinden kaynaklandığını zannetmiyorum. Mete Hoca liberal değildir, fakat liberalizmin meydan okumasını göğüslemeyi önemser. Son yıllarda biliyorsunuz sol muhitte "sol liberal" lafı zevkli bir hakaret olarak, severek kullanılıyor. Bu vesileyle bu konuyu, böyle bir cebelleşmeye girmeden, serin bir kavramsalik çerçevesinde tartışmak mümkündür.

Mete Tunçay'ın doçentlik tezini İngiliz sosyalizmi üzerine yapmaya niyet ettiğini de biliyoruz. Bu ilgisini 1964'te *Sosyal Adalet*'te Britanya'da Sosyalizm: Fabian Derneği üzerine, 1974'te *Yeni Halkçı'da* "İngiliz sosyalizmi" üzerine makale yazarak, 1982'de *Berrand Russell'dan Seçmeler*i çevirip yayımlayarak sürdürdü. Onun İngiliz sosyalizmine ilgisi, 60'lar ve 70'lerin koşullarında ayrıkdyr ve genel sol muhitte küçümsenecek bir iştir; zira İngiliz sosyalizmi sosyalizmden bile sayılmaz, kibar tabiriyle reformist ve sosyal demokrat bir çerçevede görülür. Dönemin hâkim sosyalist düşüncesi nezdinde muteber değildir.

Zaten bu sunuşta esas konumu teşkil eden *Sosyalist Siyasal Düşünüş*

Tarihi derlemesi de, dönemin hâkim sosyalist anlayışına sığmayan, ondan taşan bir anlayışın ifadesidir. Bu derleme, "liberalmesrep" bir yaklaşıma yansır bence. Burada siyasal ideoloji olarak liberalizmden değil, bir tutum olarak liberallikten söz ediyoruz.

Bu derlemede cari sosyalizmin, ana akım sosyalizmin dışında kalan pek çok sosyalist düşünürün bir araya getirildiğini görürüz. Özgün ve önemli bir çalışmadır. Aslında 1970'te tamamlanmış hatta basımına başlanmış, fakat 12 Mart darbesiyle kesintiye uğradığı için ancak 1975'te basılabilmıştır. İki ciltlik bir eserdir ve kısa ama veziz, çok güçlü bir önsözü vardır. Mete Hoca burada Türkiye'de sosyalizm külliyyatının çevrilmeye başladığına, pek çok temel eserin çevrildiğine fakat bunların hep Marx-Engels-Lenin-Stalin-Mao hattında olduğuna dikkat çeker. Malum, sosyalizmin o dönemde dünya çapındaki muteber çizgisi budur; Türkiye'de değil ama dünyada Stalin'i bir ölçüde paranteze alırsak... Fakat Mete Hoca bu ana akım hatının dışında da çok geniş bir birikimin var olduğunu söyler. Sosyalizmin "bir derece başarıya ulaşmış" kaydını düştüğü modellerinin, akımlarının yanında, "başarı" sağlayamamış ya da aşılırsa da kendisinden çok şey öğreneceğimiz akımların da var olduğunu vurgular. Anlatmaya çalıştığı şey, "başarılı" görünen akımlardan bu sair akımlarla mübarezede içinde, onlarla çatışarak, tartışarak geliştiğini bilmemiz gerektirir. Kendini pürüpa Marx-Stalin-Leninist addedenler bile, bu tartışmaları, bu ayrışmaları bilerek daha "düzgün" Marksist-Leninist olurlar, bunu demeye getirir.

Bu çalışma çok geniş bir yelpaze içerir. O dönem dünyada bulabileceğiniz benzer çalışmalarla kıyas edildiğinde de bu kadar geniş mezbeli bir sosyalizm derlemesine rastlamak zordur. Çok geniş bir kadro söz konusudur. Ütopik sosyalizmin düşünürleri vardır... I. Dünya Savaşı arifesinden başlayan büyük kopuşta bugünün sosyal demokrasisini oluşturan, standart Marksist-Leninist literatürde salt "dönek" diye bilinen Kautsky ve Bernste-

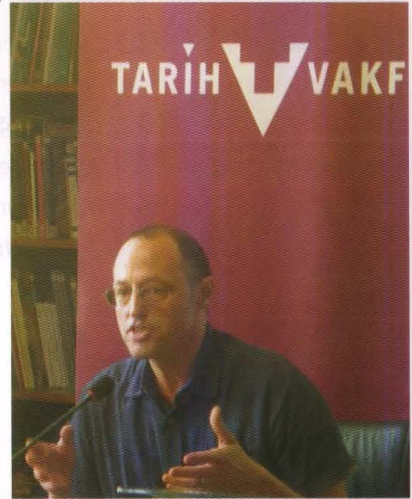
in vardır... Yugoslavya sosyalizminin muhalif-eleştirel düşünürü Kardelj vardır... Sonraları çok okunacak, hürmet görecek olan Lukacs ve Gramsci vardır... Hatta ikisinin Türkçeye çevrilen ilk parçaları arasında olabilir onların buradaki metinleri. (O kadar "yadırgıdılar" ki o vakit, kitabın başlığında isimleri yanlış yazılmıştır: Lukacz ve Gramschil!)

Anarşizmi sosyalizmin geniş ailesi içinde mutlaka hesaba katmak gerektiğini tespit etmesi önemlidir. Troçki'ye doğallıkla yer vermesi önemlidir, ki 1975'te Türkiye'de Troçki'yi sosyalizm ailesi içinde "doğallıkla" anmak hiç de "doğal" bir şey değildir! Pek de büyük bir şöret olmayan, bugün herhalde kimsenin adını anmayacağı Sovyet düşünür Preobrajenski'nin derlemede yer alması dikkat çekicidir mesela. (Bu vesileyle kısaca değineyim... İlginçtir, o dönemde Ecevit'in köy-kent ve halk sektörü projelerinin teorisini gibi olan Ali Nejat Ölçen'in ilham kaynağıdır Preobrajenski. Preobrajenski'nin "sosyalist ilkel birikim" modelini, sosyal demokrasiye uyarlamaya çalışmıştır.)

Nasıl Türkiye'de Sol Akımlar'da en kenarda kalmış, parti çizgisinden dışlanmış, kaybolmuş da olsa, iki satır yazmış her bir sosyalist fikir erbabının izini sürdüyse Mete Tunçay, burada da en hayırsız kuzenden en aranıp sorulmayan dayıya kadar sosyalizmin en geniş ailesinin kadrosunu bir araya getirmeye çalışmıştır. Bu hem başlı başına kadirbilirlik bakımından önemlidir. Hem de o karambol içinde unutulabilen önemli tartışmaların, verimli argümanların izini sürmek bakımından önemlidir. Sosyalizmin 60'larda-70'lerdeki gibi kendini gayet muzaffer ve iyimser hissettiği bir zamanda, en "aşılımış" sayılanları, en önemsiz sayılanları da hesaba katarak bu geniş aileye başvurması, hepsinde bir şey bulmaya çalışması, bence bugün için de bize çok şey söyler. Zira bugün sosyalizmin içinde bulunduğu buhran içinde, bu geniş mirası tekrar ele almak, ufkunu genişletilecek, zihin açabilecek bir ufuk sunar.

Mete Tunçay'ın bu derlemede çevirisini kendi üstlendiği düşünürler, ilginç bir tertip oluşturuyor, bir nevi flos ruvayel: Owen, Bakunin, Plekhanov, Troçki ve Che.

Son değineceğim nokta şu. Mete Hoca'nın, hepimizin muhatap olduğu bir meziyeti de çok iyi adam

Tanıl Bora, "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'nda.

çalıştırmadı! Etrafındaki hemen herkese bir iş yaptırmaya bakar; bu çalışma da o kişinin başka bir ilgiye açılmasını sağlar. Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi derlemesinde de Mete Hoca efendi iyi çalıştırmış doğrusu. Üç şedit Kemaliste (o zamanlar o kadar şedit değildiler belki!), Sina Akşin'e (Saint Simon, Georges Sorel), Ahmet Taner Kışlalı'ya (Blanc) ve Özer Ozankaya'ya (Léon Blum) çeviri yaptırmış mesela. Liberal anayasa hukukçusu Ergun Özbudun'a İngiliz sosyalist Crosland'ı çevirtmiş, Enure Kongar'a Fabianlıcığın önderlerinden Sidney Webb'i çevirtmiş. Felsefeci Nusrat Hızır'a Lukacs çevirtmiş. Sosyal politikacı Pars Ünüvar'ı İngiliz yazarından istilade edilip Gramsci çevirtmiş. Eleştirel Teori/Frankfurt Okulu çevirmen ve müfettihi olarak bileceğiniz Onural Oskay'ın Hittler komünist Roy'un çevirtmiş. Kısacası, çevirenler kadar çevirenler de mühiş geniş bir yelpaze oluşturunyorlar. Bu da ancak Mete Hoca'nın başara-bileceği bir iş!

BATI'DA SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİ

FATMAGÜL BERKTAY

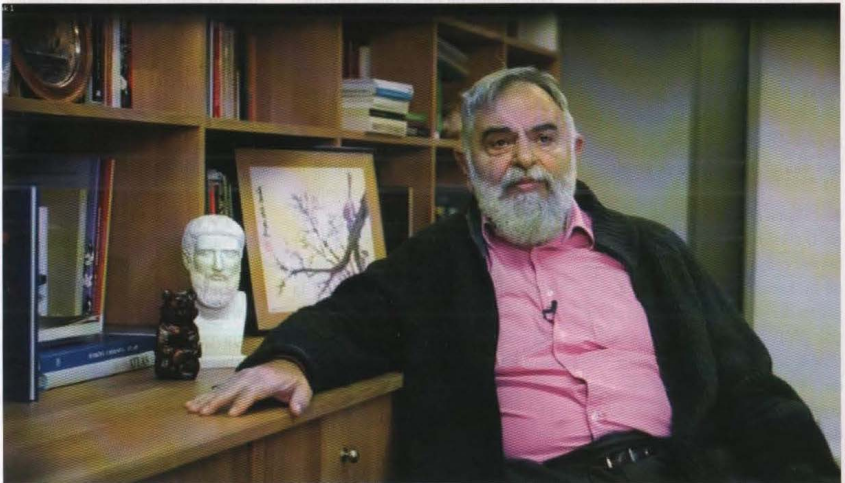
Mete Tunçay gibi bir düşünürü, hocayı, kamusal aydını ve yazarı tanımlara sığdırmak elbette mümkün değil. Gene de kırk yılı aşkın bir zamandır tanıdığım, hep izlediğim, örnek almaya çalıştığım hocamı düşündüğümde aklıma her şeyden önce, "eleştirel aklın Türkiye temsilcisi" cümlesi geliyor. Hayat bazen insana talihli fırsatlar sunar, Macchiavelli'nin fortuna dediği cinsten... Mete Tunçay'ın öğrencisi olmak, bu dünyada fortuna'ya mazhar olmaktır.

Mete Tunçay'ın *Batı'da Siyasal Düşünceler* yapıtı bağlamında Mülkiye'de –sonra İstanbul SBF'de de uygulanan– "Siyasal Düşünceler Tarihi" öğretimine öncelikle Hoca'nın metodoloji, zihinsel disiplin ve kavram sahihliği kaygısına değinerek başlamak istiyorum.¹ *Bilineceği Bilmek* adlı makaleler derlemesine Tunçay, metodoloji hakkındaki iki çevirisini de dahil eder, arkalarında durduğunu bilhassa vurgulayarak. Bunlardan Rapoport'un "Teorinin Çeşitli Anlamları" başlıklı olanının açılış cümlesi, "Aynı kelimelerin baş-

ka başka görüş açılarından bakanlarca başka anlamlarda kullanılması yüzünden o kadar çok tartışma yolunu şaşıyor ki, hemen her tartışmaya terimlerin anlamlarını belirlemekle başlamak zorunlu görünüyor" şeklindedir.² Mete Tunçay'ın hem hocalığı hem de tüm entelektüel verimi, günümüzde gülünç olduğu kadar acıklı sonuçlarına sürekli tanık olduğumuz bu kargaşayla mücadelenin izini taşır. Kavramsal seçikliğinin yokuşu zihinsel disiplin eksikliğine işaret eder ki, bu eksiklik ile itaat kültürü ve toplumun daimi ergenlik halinde

yaşaması arasında yakın bir ilişki vardır. Hocanın derslerinde vurguladığı metodoloji ve kavram sahihliği kaygısı herhalde bizleri böylesi bir "sürekli ergenlik" halinden çıkarma amacına yönelikti. Bu vurgu, Mülkiye'deki siyaset bilimi eğitimi ile daha sonra bu anlayışı İstanbul'a taşıyan Cemil Oktay gibi hocalar sayesinde İstanbul SBF'deki siyaset bilimi öğretiminin ortak noktasıdır.

Bir diğer ortak nokta ise, Anglosakson tipi siyaset bilimi yaklaşımlarına uzaklık ve siyaset bilimini esas

olarak "anlam" peşinde koşan bir kavrayışla ele almaktır. Yıllar sonra *Bileneceği Bilmek* derlemesini yeniden okuduğumda bu yaklaşımın Mülkiye'de Yavuz Abadan Hoca'yla başlayan bir gelenek olduğunu anladım. Mete Tunçay kendi hocasının siyaset felsefesi yaklaşımını "felsefi bir eğilimle siyasal teorileri çözümleme çabası ile siyaseti bilim olarak incelemenin çeşitli metodlarını öğrenmeyi birleştirmek" olarak özetler.³ Şimdi geriye baktığımda Mete Hoca'nın da aynı şeyi yaptığını görüyorum. Bu, aslında öğrencilere verilebilecek en büyük armağandır: Bilgiye ulaşmanın, bileneceği bilmenin yöntemlerini öğretmek...

Anatole France, "Eğitim hafızaya ne kadar çok şey kaydettiğinizizle, hatta ne kadar çok şey bildiğinizizle değil, ne bildiğiniz ile ne bilmediğiniz arasında ayırım yapabilmeyi öğrenmekle ilgilidir" der. Bu ayırımı yapabilirseniz ezbercilikten kurtulmanın, dogmatizmden sakınmanın ve eleştirel düşüncenin yolunu da açmış olursunuz. Bu sadece bilgiye, öğrenmeye ilişkin bir şey değildir, aynı zamanda kamusal alanda ahlaki bir duruşu da öğretmektedir; çünkü siyaset öğreniminde eleştirel düşünme yalnızca sorgulamanın ve yaratıcı düşüncenin yolunu açmakla kalmaz, aynı zamanda sizi içinde bulunduğunuz siyasal koşullara duyarlı olmaya, söz söylemeye, tavrı almaya yönelir. *Siyasal Düşünceler Tarihi*'nin bir parçası olduğu beşeri bilimler, Batı'da Latinlerin *Artes Liberales* dediği özgür insana, yani yurttaşa yaraşan beceri ve erdemlerin öğretildiği mükteşebat dar uzmanlık öğretimini hedeflemez; bizzatıhi bilginin niteliğine ilişkindir. Zihnin nasıl genişletileceğiyle olduğu kadar bu dünyada nasıl yaşanacağıyla, başkalarıyla nasıl bir ilişki içinde olunacağıyla ilgilidir. Bu da bizi Sokrates'in bildiğimiz önermesine getirir: "Sorgulanmayan yaşam yaşanmaya değer." Bu önerme, dünyaya karşı sorumluluğa ve aydın cesaretine işaret eder. Sokrates'in sözünü esin kaynağı olarak alan Mete Tunçay gibi insanlar, akademi içindeki ve dışındaki tutumlarıyla bu ahlaki sorum-

luğu cisimleştirirler. Mete Hoca, "ortam koşulları ne olursa olsun dogmatizmin zincirlerini kırmakta ve özgün yollar aramakta bireysel yiğitliğe iş düştüğünü" boşuna söylemez. Hocanın bu tutumunu derslerinde olduğu kadar Mülkiye'deki çarşamba toplantılarında, özel toplantılarda ve elbette kamusal konuşma ve yapıtlarında yakından izledim. Beni en çok onun akademik namusu, dürbrliği, dogmatizm ve klişe ezberlere karşı hatır gönül tanımayan entelektüel cesareti etkilemiştir. Kemal Tahir'in romanlarında Marksist tarih görüşü değil, komplocu polis hafiyesi mantığı egemendir" cümlesini yazacak kimse herhalde kolay bulunmaz!⁵ Hoca, bir yazısında "Bir insana özgürlüğü ancak özgür insanlar öğretebilir" der. Eleştirel düşünme cesaretini de düşünmeye ve düşündüğünü söylemeye cesaret edenler ancak öğretebilirler.

Ama Mete Hoca, önce anlama çabasına girişmeden eleştirmeye kalkışmamak gerektiğini de hep vurgular. Bu tavrın onun siyaset bilimine ilişkin kavrayışıyla yakın ilişkisi var. Sosyal ve siyasal yaşamın teorisyenleri için araştırma nesnelerinin duygu ve zihniyet dünyasına yakınlık, hatta onları paylaşmak önemlidir. Kendi üzerine yorum yapabilen bir varlığı anlayabilmek için, kendini yorumlayan bir varlık olmak gerekir. Kendini bilmek, başkalarını bilmenin ve yorumlayabilmenin ön koşuludur. Apollon tapınağının üzerinde boşuna "Kendini bil" yazmaz! Siyasal teorinin en önemli görevlerinden biri, insanların dünyayı ve kendilerini nasıl anladıklarını anlamaktır, yani esas kaygısı, anlamdır. Anlama ise nesnel yasalarda değil, paylaşılan ya da özellikler arası anlama ediminde temellendir. Dolayısıyla siyasal teorilerin değeri doğrulanabilir öngörülerde, tahminlerde bulunmaktan çok siyasal yaşama anlamlı biçimde bilgi sağlamlarında yatar. Burada sorun doğruluk ya da yanlışlık değil, kolektif varoluşu anlamaya yardımcı olup olmamaktır. İşte bu noktada daha spesifik olarak Batı'da *Siyasal Düşünceler*'e geçebiliriz.

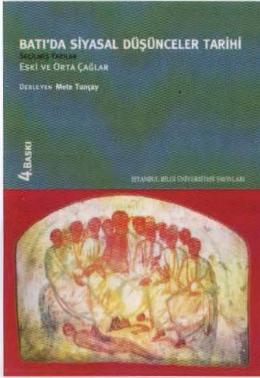
Siyaset Teorisi öğrenimi, siyasal düşünce açısından merkezi önem taşıyan düşünce ve öğretilerin analitik incelemesini kapsar. Bu da geleneksel olarak, belli başlı düşünürlerin klasik metinlerinin odak alındığı "Siyasal Düşünceler Tarihi" biçimini almıştır. *Siyasal Düşünceler Tarihi*'nde onların, siyasal eylemin hedeflerini

Fatmagül Berktaş,
"80. Yaşında
Mete Tunçay'a
Saygı"
toplantısında
Tarih Vakfı'nda.

ve araçlarını inceleyen ve dolayısıyla da açıkça etik ve normatif olan düşüncelerini odağa alırız. "Devlet neden vardır?", "Bireysel özgürlüğün sınırları ne olmalıdır?", "Toplum ile birey arasındaki en iyi denge nasıl- dır?" gibi sorular bu düşünürlerin yanıt aradığı sorulardır ve onları öğrenmek, bizim için de geçerli olan bu sorulara kendi yanıtlarımızı oluşturabilmemiz açısından bizlere bilgi ve düşünme olanakları sağladıkları için önemlidir. Yoksa onlardan bugünkü sorunlarımızı çözmelerini beklediğimiz için değil. Tam tersine, bugünkü sorunlarımız için kendi çözümlerimizi oluşturabilmek, kendi aklımızı harekete geçirmek ve eleştirel bir perspektif kazanabilmek için bu düşünürleri ve yapıtlarını okuruz. Quentin Skinner'ın *İktidar* ettiği gibi, "Düşünceler tarihini okuyarak aslında zaman dı- şı, genel geçer kavramlar olmadıkları, sadece belirli toplumlarda farklı kavramlar olduğunu keşfedersek, yalnızca geçmişe ilişkin genel bir hakikati keşfetmekle kalmayız, kendimize ilişkin bir hakikati de keşfederiz".⁶ Üstelik geçmişte

Mete Tunçay
(der.). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar*
Yazarlar:
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Yayıncıları.

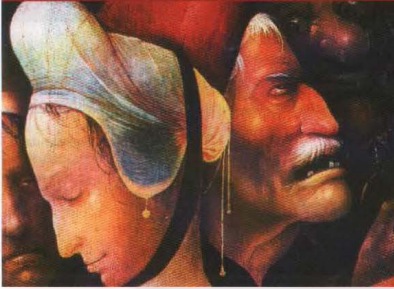
BATI'DA SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİ

SEÇİLMİŞ YAZILAR
YENİ ÇAĞ

DERLEYEN Mete Tunçay

6. Baskı

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

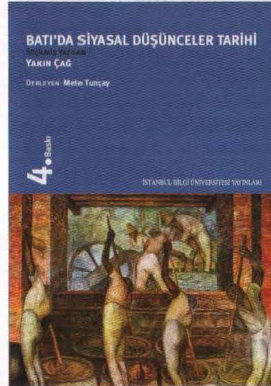

neyin zorunlu neyin ise yerel düzenlemelerin rastlantısal ürünü olduğunı ayırt etmesini öğrenmek bizatihi öz-farkındalığın, kendini bilmenin anahtarlarından birini, belki de birincisini öğrenmektir. Öz-farkındalık ise, hep bildiğimiz gibi, eleştirel düşünmenin olmazsa olmazıdır.

Mete Tunçay'ın *Batı'da Siyasal Düşünceler*'de esas olarak bunu öğrettigi kanısındayım. Ama bu derste öğrettiği başka bir şeye değinmeden geçemeyeceğim. O da, bizatihi bilgi peşinde koşmanın ne büyük bir haz olduğunu öğrencilerine tattırmasıdır. Bu benzersiz hazın bir kere tadını aldığınızda ebedi öğrenciliğin zevkine varırsınız ve her yıl yeni bir öğrenci kuşağına okuttuğunuz aynı metinlerde onlarla birlikte yeni şeyler bulmanın heyecanını yaşar, dersliklerinizi bir agoraya çevirmenin keyfini sürersiniz. Bu haz sayesinde akademiye giderek hâkim olan proje-

zevk verir. Bazı yazarlar bilgi peşinde koşma arzusunun, boş zamanın gidererek özelleştirilmesi eğilimine karşı durduğu için aslında özel ve kamusal alanlar arasında bir bağlantı oluşturabileceğini savunur. Belki de Mete Tunçay gibi bilgiseverlerin aynı zamanda kamusal aydın olmayı seçmelerinin bir nedeni budur.

Mete Hoca'nın aydın sorumluluğunu böylesine benimsemesinin esas nedeni, bence onun siyaseti ve siyaset öğrenimini nasıl kavradığıyla ilgili. Yavuz Abadan için yaptığı anma konuşmasında, Abadan Hoca'nın 1933'ten beri hemen her yıl yeni bir öğrenci kuşağına, "bütün eski Yunan'ın öz cevherinin aşora mihrankında toplandığını" söylediğini aktarıyor.

cilik baskısından, sürekli şu ya da bu indeks tarafından taranan dergilerde pek de manalı bulmadığınız yayınlar yapma baskısından bir süreliğine de olsa uzaklaşır ve keyifle Platon'un diyaloglarına yeniden dalarak zamanınızı "boşa harcama" lüksüne sahip çıkarsınız. Bu aynı zamanda, giderek daha az şey hakkında daha çok şey bilmenizi bekleyen uzmanlaşma baskısına, üniversitenin *üniversitas* idealinden uzaklaştırılıp meslek okuluna dönüştürülmesine karınca kararınca bir meydan okuma anlamına da geldiği için size fazladan bir

Tıpkı Aristoteles'in "*Polis, politika*"lardır", yani agorada, kamusal alanda konuşan yurttaşlardır demesi gibi, Mete Tunçay da "Siyaset, 'yapmak'tan çok düşünmek ve düşünüklerimizi söylemektir; yani siyaset, siyaset konuşmaktır" der. Bu "konuşma"yı Hoca, dogmatizme ve önyargılara, ezber klişelere karşı her daim eleştirel aklı ve özgürlüğü savunurken "bireysel yiğitliği" hiç eiden bırakmadan yaptı, yapıyor.

Mete Tunçay gibi bir düşünürü, hocayı, kamusal aydını ve yazarı tanımlara sığdırmak elbette mümkün değil. Gene de kırk yılı aşkın bir zamandır tanıdığım, hep izlediğim, örnek almayı çalıştığım hocamı düşündüğümde aklıma her şeyden önce, "eleştirel aklın Türkiye temsilcisi" cümlesi geliyor. Hayat bazar insanı talihli fırsatlar sunar, Macchiavelli'nin *Fortuna* dediği cinsten... Mete Tunçay'ın öğrencisi olmak, bu dünyada *Fortuna*'ya mazhar olmaaktır.

DİPNOTLAR

- 1 Ben Mete Tunçay'ın "uzamalı" öğrencisi oldum. İlk öğrenciliğim 1970 yılına rastlar. İki dönem boyunca Siyasal Düşünceler Tarihi dersini aldım ve sonunda geniş bir okuma uku açıldı. Aslında çok okumaya yabancı değildim, yabancı olduğum, zihin disipliniydi. Bu ilk Mete Tunçay "sarsılması"nda, esas öğrenmeye başladığım, bu oldu. Sonra 12 Mart geldi. Hoca istifa etti, ben öğrenciliği bırakmak zorunda kaldım. Aradan yıllar geçti, 1978'de Hoca Mülkiye'ye geri döndü, ben de "geri dönmüş" bir öğrenci olarak derslerini yeniden aldım.

Bu kez "Sosyalist Siyasal Düşünceler" ve doktora da "Tek Parti Yönetimi". Sonra 12 Eylül ve YÖK... Mete Hoca gene görevinden ayrılmak zorunda kaldı, baskılarıyla birlikte, ortalıkta danışmak istenecek hoca kalmadı; için tezi bıraktım. Ama bu, ne Mete Tunçay'ın hocalığı, ne de benim onun öğrencisi olmayı bıraktığım anlamına geldi. Doktora sınavından arkadaşım Aydın Uğur'un deyişyle "Mete Hoca'nın koleleri"nden biri olarak çeviriler yaptırılmak—ve kazara bir terim yanlışlığı vb. yaptırımsız usulüne azarlanmak—,

- sonra da Hoca Tarih ve Toplum'u okumaya başlayınca yazılar yazdırılmak suretiyle öğrenimim devam etti.
- 2 Mete Tunçay, *Bilinceği Bilmek* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983), s. 216.
- 3 Age, s. 204.
- 4 Age, s. 21.
- 5 Age, s. 76. Bu elbette sayısız örnek içinden sadece bir tanesi ama benim gençliğimin tartışmaları (Asya üretim tarzı, vb.) açısından çok çarpıcıydı.
- 6 O. Skinner, *Visions of Politics* (Cambridge UP, 2002), s. 89.

METE TUNÇAY'IN TÜRKİYE'DE POPÜLER TARİH DERGİCİLİĞİNE KATKILARI TARİH VE TOPLUM VE TOPLUMSAL TARİH DENEYİMLERİ

MURAT KORALTÜRK

1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'larda yetiştirmeye başlayan görece genç tarihçi kuşağının tarihçilik anlayışında Tarih ve Toplum ve Toplumsal Tarih dergilerinin ve bu iki dergiyi uzun süreler yöneten Mete Tunçay'ın rolünden söz ederken, bu kuşağın deyim yerindeyse "Mete Tunçay'ın paltosu"ndan çıktığı söylenebilir.

MİLLİYETÇİLİK VE POPÜLER TARİH DERGİCİLİĞİ

Türkiye'de 1950'lerden itibaren popüler tarih dergiciliğinin gelişimi hız kazandı. Dergilerin önemli bir kısmının milliyetçi ideolojinin kültürel-entelektüel mühendislik aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. İdeoloji savaşlarında cephane olarak kullanılan tarihin, popüler dergiler yoluyla daha geniş kitleleri etkilemek üzere kullanıldığı görülür. Bu bağlamda geniş kitlelerin ilgisini çekmenin yanı sıra, bu dergilerde işlenen konuların vulgarizasyonun ötesinde aşırı abartı, hatta sapıtma derecelerinde ele alındığına tanık olunur.

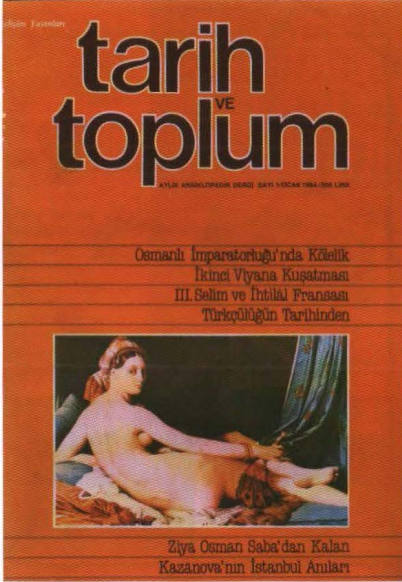
Bir manipülasyon ve dezenformasyon aracı olarak da kullanılan popüler tarih dergileri, zaman zaman akademiye de "bilimsel" destek aldı ve almaya devam etmektedir. Ancak söz konusu desteğin yine bu dergilerin milliyetçi-muhafazakâr eğilimlerine paralel gerçekleştiği gözlenir. Burada belki de en önemli örneklerden biri Halil İnalçık'tır. Bu bağlamda Halil Berktaş'ın, İnalçık ile ilgili şu değerlendirmesi dikkat çekicidir:

"...İnalçık'ın uluslararası dergiler için yazdıklarıyla Türkiye'de, milliyetçi muhafazakâr bir okuyucu veya dinleyici kitlesi önünde gösterdiği performans arasında çok büyük fark var. Örneğin ellisine merdiven dayamış, olgun bir tarihçi olarak 1964'te, *Türk Kültürü* dergisinde şaşırtıcı şovenlik

ve bağınazlıkta bir ordu-millet övgüsü kaleme alabiliyor ya da 1986'da Onuncu Tarih Kongresi'nde yaptığı gibi, uygun 'müşteri'yi bulduğunda, faraza Marksizmin 'ekonomi-dışı zor' kavramını (gerçekle hiçbir ilgisi olmadığını bildiği halde) 'Anlıyor musunuz, sipahiler ellerinde kırbaç,

Murat Koraltürk ve Mehmet Ö. Alkan, "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'nda.

Tarih ve Toplum dergisinin Ocak 1984 tarihli 1. sayısı.

reayayı köle gibi çalıştırıyorlarmış..' sözleriyle karikatürize ederek kolay alışı ve kahkahaların igvasına kendini kapatabiliyor."

Türkiye'de tarihçiliğin ve tarihçilerin siyasal rejim, milliyetçilik, muhafazakârlık ve Kemalizm ile verdiği imtihanın başka bir tartışmanın konusu olduğu aşîkârdır. Ancak burada popüler tarih dergiciliğinin uzun süre nasıl bu güçlerin güdümünde kaldığını ifade etmekle yetineceğiz.

12 EYLÜL DARBESİ VE TARİHİN VE TARİHÇİLİĞİN EĞİLİM BÜKÜLMESİ

12 Eylül 1980 askeri darbesinin üzerinden otuz beş yılı aşkın bir süre geçmiş olmakla birlikte, ne darbenin toplum üzerindeki yaraları tam manasıyla kapanmıştır ne de başta darbenin anayasası olan 1982 Anayasası ve getirdiği veya biçimlendirdiği kurumlar Türkiye'nin olağan-yaşanır bir ülke olmasına izin vermemektedir. 1839 Tanzimat Fermanı'ndan bu yana tesis edilmeye çalışılan hukuk devleti tam manasıyla kurulamamıştır. Toplum üzerinde sivil ve askeri vesayet zaman zaman hızını azaltsa da

her alanda, ama en çok entelektüel alanda gelişmeye engel oluşturmış ve oluşturmaya devam etmektedir.

12 Eylül darbesinin Türkiye'nin entelektüel birikimi üzerinde yaptığı tahribat YÖK ve 1402'likler uygulaması ile bazı öğretim üyelerinin üniversite dışına itilmesine, daha doğrusu üniversiteden atılmasına yol açarken, üniversite mensubu olan ve olmayan bazı entelektüellerin ise ülke dışına göç etmek zorunda kaldığı bilinir. Deyim yerindeyse 12 Eylül darbesi Türkiye'nin bitek arazide zorla yetişmiş cılız ama bir o kadar da değerli entelektüel birikimini bir tırpan gibi biçip atmıştır. Bu bağlamda yaşanan bazı yasal-idari düzenlemeleri hatırlatmakta yarar vardır:

* 12 Eylül'den tam on dört gün sonra, yani 26 Eylül 1980'de yayınlanarak yürürlüğe giren 2302 sayılı "Atatürk'ün Doğumunun 100üncü Yılı'nın Kutlanması ve 'Atatürk Kültür Merkezi Kurulması' Hakkında Kanun": Bu kanun çerçevesinde atılan adımlar ve yapılan işlerle 12 Eylül yönetimi, darbenin "Atatürkçü" kimliğini pekiştirerek, geniş halk kitleleri nezdinde meşrutiyetini sağlamak için kullanır. Deyim yerindeyse Atatürk'ün 100. doğum yılı kutlamaları darbe yönetiminin etkili bir halkla ilişkiler çalışması olur.

* 6 Kasım 1981'de yayınlanarak yürürlüğe giren 2547 sayılı "Yükseköğretim Kanunu": Bu kanunla üniversite bir kurum olarak görece var olan özerkliğini yitirir. Yükseköğretim sistemi 12 Eylül'ün dinamiklerine göre bu kanunla yeniden biçimlenmeye başlar. Bu bağlamda Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi dersleri ve "yeni" bir tarih yazılmaya ve okutulmaya başlanır. Anadolu'da açılan yeni üniversitelerde kurulan tarih bölümleri rejimin taleplerine uygun şekillenmeye başlar.

* 17 Ağustos 1983'de yayınlanarak yürürlüğe giren 2876 sayılı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu: Bu kanunla Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu görece var olan özerkliğini yitirirken yeni kurulan

Atatürk Araştırma Merkezi ve Atatürk Kültür Merkezi gibi kurumlar, 12 Eylül Atatürkçülüğünün ve milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin beslediği kaynaklar olarak var olurlar.

Bu düzenlemeler, 12 Eylül sonrası Türkiye tarihçiliğini şekillendirdi. Üniversite dışında kalan öğretim üyeleri ve 12 Eylül yönetimine anğaje olmayan bazı entelektüeller ise geçimlerini yine bildikleri işi yaparak yani araştırarak ve yazarak sağlamaya devam etti. Bu bağlamda Türkiye'nin entelektüel hayatına katkısı olan bazı yayınevleri ortaya çıktı. İletişim Yayınları da bunlardan biridir. İletişim Yayınları'nın Türkiye tarihçiliğine katkısı bağlamında anılabilecek yayın faaliyetlerinin başında özellikle iki ansiklopediyi hemen anmak gerekir. Bunlardan biri *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, diğeri *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'dir. Bu iki ansiklopedi, Türkiye'de "ansiklopedi" kavramının deyim yerindeyse erozyona uğradığı, kıymetsizleştiği bir dönemde, çoğu maddesi itibarıyla hâlâ değerini korumaktadır. İletişim Yayınları tarafından yayın hayatına kazandırılan ve Türkiye tarihçiliğine katkısı büyük olan bir diğer önemli yayın ise *Tarih ve Toplum* dergisidir.

TARİH VE TOPLUM ÇIKIYOR...

Mete Tunçay'ın İletişim Yayınları ile yolunun kesişmesinde, dolayısıyla *Tarih ve Toplum* dergisinin gündeme gelmesinde 1402'lik olup üniversite dışında kalmasının doğrudan ilgisi vardır. Bu süreci yıllar sonra kendisiyle yapılan bir söyleşide Mete Tunçay şöyle anlatır:⁴

"1983 yılının Şubat'ında, galiba 8 Şubat'ta '1402'lik' oldum. Daha önce araştırmaya görevlisi, yardımcı doçent falan konumunda olan insanların sözleşmelerini uzatmayarak tasfiye ettirler. Biz o zaman 'İstifa edelim' diye konuşmuştuk. Ben o zaman ona muhalefet ettim. Hayır, dedim, bizi atmak isteyen insanların işini kolaylaştırmanın manası yok. Ellerini kana bulasınlar, bizi atslınlar. Nitekim bir

süre sonra da o yazı geldi. Benim bakımından hayırlı olan tarafı, sekiz, on ay içinde Murat Belge'nin yönetimindeki İletişim Yayınları ile bir ilişki kurup, bir aylık tarih dergisi çıkarmaya başlaması oldu."

Mete Tunçay, yine aynı söyleşide *Tarih ve Toplum*'un yayımlanmaya başlamasını şu sözlerle dile getirir:³

"*Tarih ve Toplum, History and Society* diye Batı'da da yeni başlamış radikal, sol-liberal bir yayın organı vardı. Ben o zaman ne kadar farkındaydım bilmiyorum ama dünyada tarih anlayışında, *historiography* anlayışında bir kayma çoktan başlamıştı. Tam o sıralarda biz Tarih Vakfı'nı da kurarken, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adını tercih ettik. Klasik siyasi tarihten kaçma fikri, daha geniş bir tarih anlayışı. Giderek sosyal tarih ve iktisat tarihinin de *dépasser* olduğu [aşıldığı] söylenebilir. Bugün artık bir total tarihten bahsediliyor. Özellikle de kültür tarihi... Eskiden kültür tarihi deyince yüksek kültür kastediliyordu. Büyük kamu binaları, mimarlık eserleri, tablolar, klasik müzik falan; yüksek kültür kastediliyordu. Oysa yeni kültür tarihinde yüksek kültür hemen hemen dışlanıyor. Bundan kimsenin söz ettiği yok, tabii bunun politik bir tarafı da var. Demokrasinin ve sıradan halkın önem kazanması demek bu. Artık insanlar 'ulan padişah ne yiyor muş' değil, bilmem neredeki köylü, bilmem neredeki işçi ne yiyormuş, nasıl yaşıyormuş merak etmeye başladılar. Gastronomi tarihi belki daha eskiden vardı ama dediğim gibi yüksek kültür tarihi içindeydi. Sıradan insanın ne yaptığı, ne ettiği, ne yediği, ne içtiği, ne düşündüğü merak konusu değildi. Bu, 70'lerden 80'lerden bu yana müthiş değişti, belki sona bile erdi eski kültür tarihi denen şey. Öyle en akla gelmedik konularda monografiler yazılmış. Her şeyin tarihi var. Düşünce tarihinde bile; meselamatbaa tarihi... Neler çıkmış? Neler okunuyor? Dipnotunun tarihi falan gibi noktalara gidilmiş. Daha tuhaf şeyler de var... Penisin tarihi, cinselliğin tarihi, tuvaletin tarihi, her şey böyle gelişmiş vaziyette. Benim

tabii *Tarih ve Toplum*'u çıkartırken böyle bir bilincim yoktu. Ama dergi olunca ister istemez sadece böyle büyük adamların karışıkları büyük olaylar değil, daha sıradan şeyler de işin içine girdi."

Mete Tunçay'ın yukarıdaki açıklamalarından hareketle, Batı'da tarih

receğimiz cevap kesin değil. Tarih, insanın özgür düşünce ve araştırma bugüne ve yarına ilişkin gerçeklere erişmesine pekâlâ yardımcı olabilir; ama ondan kendi önyargılarını pekiştirmek için yararlanmak isteyenlere de ses çıkartmaz. Onun nasıl konuştuğu, neler dediği dinlemeye, incelemeye bağlıdır.

Mete Tunçay ve Orhan Siller, *Tarih Vakfı*'nın yayımladığı 20. Yüzyıl Dünyası ve Türkiye adlı kitabın basın toplantısında.

anlayışında çoktan beridir yaşanan devrim niteliğindeki değişiminin Türkiye'deki öncü yansımalarından birinin *Tarih ve Toplum* olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye için bu yeni tarih anlayışın daha dergi yayına başlarken bilinçli bir tercih olduğu yine Mete Tunçay'ın, bu kez Ocak 1984'te *Tarih ve Toplum*'un ilk sayısında okurlara hitaben kaleme aldığı ve "Çıkarken" başlığını taşıyan sunuş yazısındaki şu ifadelerden de anlaşılmaktadır:⁴

"Bugünü daha doğru anlayıp değerlendirebilmek ve yarın gözümüzün önünde daha iyi canlandırmak için, düne ait bilmediklerimizi öğrenmek ve unuttuklarımızı hatırlamak gerekir.

Tarihin şimdi ve gelecek için gerçekten böyle bir erdemi vardır? Bir tarih dergisi çıkarmayı bu türlü bir gerekçeyle haklı gösterebilir miyiz? Yoksa, tarihle salt merak doyurmak için mi ilgilenilir? Doğrusunu isterseniz, ve-

Tek tek yazarlarımızın, kendi dünya görüşleri uyarınca değişik tarih anlayışları vardır. Fakat *Tarih ve Toplum* dergisi, olguları kuramlara göre çekiştirip sündüren veya bastırıp çarpıtan herhangi bir ideolojiyi tutmayacak. Aslında, tarafsızlığın olamazlığını biliyoruz. Fakat nesnellik (objektiflik), yani incelenene tümüyle sadık kalmak, her zaman uygulayacağımız, yol gösterici ilkimiz olacak.

Namussu olacağız; olamayacağımız konularda ise yazmayacağız. Bu demek değildir ki *Tarih ve Toplum*'da hiç yanlış yazı çıkmayacak. Çıkabilir, ama doğrusunu öğrenirsek düzeltileriz.

Tarih ve Toplum akademik bir dergi olmayacaktır. Yıygın bir ilgi uyandırmak istiyoruz. Medefinüz akıcı olmadan, güvenilir olmak. Kullandığımız malzemelerin kaynaklarını belirtmeyi ihmal etmeyeceğiz. Böylece, isteyenler yazdıklarımızı asıllarıyla karşılaştırabilecek ya da daha derin

bir araştırmaya nereden başlayabileceklerini görecektir.

Yazar ve çevirmenlerimizi, ifrat ve tefrite gitmemeleri, yani bir yönde ya da tersine aşırılığa sapmamaları koşuluyla, diledikleri dili kullanmakta özgür bırakıyoruz. Ancak, eski yazıları aktarırken tutucu davranmak kararındayız. Metinleri sadeleştirme yoluna gitmeyeceğiz, genel okuyucunu anlamakta güçlük çekeceği söz-cük ve terkipleri ayrıca açık-lamakla yetineceğiz. Böylelikle, eski dilin zevkine varmak istiyoruz. Tarih-le ilgilenenler için, bunun öğretici ve faydalı olacağı da umulur.

Tarih ve Toplum, öncelikle Türkiye ve Türk tarihine yer verecek. Ama bizim konularımıza değin yabancı kaynaklardan başlayarak, zaman zaman bütünü başka ülkelerin tarih-lerine de gireceğiz. Heride, özellikle çağdaş tarih biliminde çıkar açan büyük tarihçilerin yapıtlarını ve yön-temlerini tanıtmak istiyoruz."

Bu sözlerle Mete Tunçay, *Tarih ve Toplum*'un deyim yerindeyse rota-sını belirlemiştir. Aslında bu sözlerin Türkiye'de popüler tarih dergiciliğın-de bir manifesto niteliğinde oldu-gunu söylememiz abartı olmayacaktır. Daha yolun başında, *Tarih ve Top-lum* dergisinin henüz yayımlanmaya başladığı sırada çizilen bir çerçeve ve belirlenen ilkelere ne kadar bağlı kalındığı sorusu akla gelebilir. Buna en sağlıklı yanıtı, bugün kütüphane raflarında yer almış olan *Tarih ve Toplum*'un yirmi yıllık birikimine dayanan bir analizle vermek müm-kündür. Ancak Türkiye gibi "zor" bir ülkede yirmi yıl boyunca yayın il-kelerinden ve çizgisinden taviz ver-meksizin aylık bir tarih dergisinin ya-yımlanmasının başlı başına bir başarı olduğu söylenebilir. Bu başarıyı ifade etmemizi sağlayan aslında derginin içeriğidir. Dergide işlenen konular ve tabii yazarlar bu başarının temel dayanağıdır. Hem yayınevi ve hem de dergiyi uzun süre yöneten Mete Tunçay, bütün bu süreci yönetme dirayetini ve becerisini göstermiştir. Günceli ve güncel takılan tarihsel tartışmaları bu çizgiden ödün ver-

meksizin takip etmişlerdir. Tam da bu noktada Mete Tunçay —hâlâ za-man zaman gündeme gelen bir konu olan— II. Abdülhamid üzerine tartış-maların yaşandığı bir sırada okurla-rına bu tartışmalarda derginin aldığı tutumu şöyle anlatır:⁵

"Dergimizin satışı az. Ama bunu ço-ğaltmak için, zaman zaman kamu-oyunda yaratılan sahte heyecan-lardan yararlanmak yanlışlı değildir. Örneğin, şu sıra II. Abdülhamid için bir 'Kızıl Sultan mı, Ulu Hakan mı' kavgası körüklendi... Her iki tarafın bağnazlarına cephane sağlayacak yayınlarla tiraj peşinde koşmayı ken-dimize yakıştıramıyoruz. Bizce, tarih sorunları ateşle değil, ışıkla çözü-lür, daha doğrusu, tam çözülmez de, çözülür; yargılanmaz, tartışılır. Siyasal tutumlar belirlenirken tarih-ten elbette faydalanılmalı, ama tarih siyasete alet edilmemelidir. Edilirse, tarih olmaktan çıkar."

Tarih ve Toplum hem ideolojik bağ-nazlıktan uzak çizgisiyle hem de daha önce Türkiye tarihçiliğının konu et-medığı başlıkları tarihçilik alanına taşıyarak Türkiye tarihçiliğine önem-li faydalar sağlamıştır.

Bu yazının konusu ve amacı *Tarih ve Toplum*'un içerik analizini yapmak değildir. Bununla birlikte *Tarih ve Toplum*'un hem konu çeşitliliği hem de geniş bir yazar portföyüne sahip olduğunu söylemek de zor değildir. Bu yazarlar arasında Türkiye'de tari-he katkısı olan önemli isimler de yer alır. Bu isimlerden yalnızca ikisini anmak bile derginin nasıl bir plat-form niteliği kazandığına işaret eder. Bu iki isimden biri Orhan Şaik Gökyay-dığı ise ve Kevork Pamukçyan'dır. *Tarih ve Toplum*'da yalnızca "yerli" veya "içeriden" değil —sayıları çok olmasa da— Türkiye tarihine katkı yapan yabancıların yazılarının çevirileri yer alır. Tam bu noktada dergide uzun süre devam eden bir köşeyi de anmak gerekir. "Yaşa-yan Türkologlar" başlıklı bu dizide önemli bilim insanlarıyla yapılmış söyleşiler tarihsel değere sahiptir. Söyleşi yapılan Türkologlar Hans Jo-achim Kissling, Roderic H. Davison,

Klaus Schwarz, Yuzo Nagata, Walter Andrews, Andreas Tietze, Robert Anhegger, Aldo Gallotta, Giacomo Carretto, Jean Paul Roux, François Georgeon, Jean-Louis Bacque-Giam-mont, Louis Bazin, Michel Balivet, Michele Nicolas, Paul Dumont, Remy Dor, Robert Mantran, Feroz Ahmad, Stanford Shaw, Avigdor Levy ve Do-nald Quataert'tir.⁶

Çok ana hatlarıyla ifade edilecek olursa, *Tarih ve Toplum*'un 19. ve 20. yüzyıllar Türkiye tarihine odak-lanmış bir yayın olduğu söylenebilir. Dergi, siyasal tarihin yanı sıra sosyal ve iktisadi tarih konularına da yer vermiş; tıp tarihi, bilim tarihi, müzik tarihi, sanat tarihi ve arkeoloji gibi alanlarda yazılar ve oldukça nitelikli kitabiyat yazıları yayımlamış; efeme-ra merakının ve koleksiyonculuğun gelişmesinde rol oynamıştır. Okurların mektuplarına yer ayrılmış, eleştiri-lerine yanıtlar verilmiştir. Bütün bu konu zenginliği ve okuru sıkmayacak düzeyde bilimsel-akademik, okurun ilgisini çekecek ama hamasete kesin-likle varmayacak düzeyde popüler bir kimliğin şekillenmesinde, *Tarih ve Toplum*'u uzunca bir süre yöne-ten Mete Tunçay'ın bir akademisyen ve entelektüel kimliğinin, bunlara ilave olarak deyim yerindeyse doymak bilmez bir merak duygusuna ve iştahına sahip olmasının büyük rolü vardır.

TARİH VAKFI VE TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ

1991 yılında bugün adı Tarih Vakfı olan Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı kurulur. Mete Tunçay, on iki kişiden oluşan ve başkanlığı-nı merhum Tarih Zafer Tunay'ın üstlendiği girişim kurulunun, yani vakfın çekirdek kurucularının ara-sında yer alır. Haldun Özen, İlhan Tekeli, Korkut Boratav, Orhan Silier, Sönmez Taner, Şükran Ketenci, Ülkü Özen, Yigit Gülöksüz, Zafer Toprak ve Zafer Üskül kurulun diğer üyeleri-dir. Tarih Vakfı'nın temsil ettiği tarih anlayışı ile *Tarih ve Toplum*'un ilk sayısında çerçevesi çizilen tarih an-layışı örtüşmektedir. Kuruluşunun ardından hızla yol almaya başlayan

Tarih Vakfı'nın aylık bir tarih dergisi yayımlaması gündeme gelir. Tam da bu noktada Mete Tunçay onuncu yaşını dolduran *Tarih ve Toplum*'ün yönetimini bırakır; dersler vermek üzere Berlin Özgür Üniversitesi'nde bulunduğu sırada, yani 41-52. sayılar dışında 120. sayıya kadar derginin sorumluluğunu üstlenmiştir. 120. sayıda yer alan veda niteliğindeki yazısında ise hem *Tarih ve Toplum*'la duygusal bağını hem de bir tarihçi olarak mesleğine karşı sorumluluğunu şu sözlerle ifade eder:⁷

"Yayın yönetmenliğinden ayrılıyorum. İletişim'deki arkadaşlarım, benden sonra da *Tarih ve Toplum*'u çıkarmaya devam edeceklerini söylediler. Onlara başarılar dilerim. Bense, bir başka yerde yeni bir tarih dergisi yayınlamaya çalışacağım. Bir iki değil, keşke yüz çizek açsa. Yeter ki çiçekler güzel olsa."

Mete Tunçay aynı yazıda 1958'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oluştundan başlayarak bütün akademik kariyerini andıktan sonra, *Tarih ve Toplum*'ün hem kendi tarihçiliği hem de Türkiye tarihçiliği ve tarih anlayışının gelişmesindeki yerini ise "Ama bu dergide 10 yıldır çalışmanın bütün onlardan daha yararlı olduğunu düşünüyorum. Eleştirel bir sosyal tarih anlayışının tanınmasında *Tarih ve Toplum*'ün önemli katkıları oldu" sözleriyle vurgular.⁸

Bir sonraki sayıda, *Tarih ve Toplum*'u yönetmeye başlayan Fahri Aral, daha önce Mete Tunçay'ın hitap ettiği köşeden okurlara derginin başarısı ve bunda büyük rol üstlenen Mete Tunçay ile ilgili olarak "Dergi Türkiye'de eleştirel tarih anlayışının yerleşmesine öncülük ederken, resmi tarihin dışında bir alan yarattı. Burada en önemli payın, aramızdan ayrılan, şahsen kendinden çok şey öğrendiğim dostum, hocam Mete Tunçay'a

ait olduğunu hemen belirtmek istiyorum" değerlendirmesinde bulunur.⁹

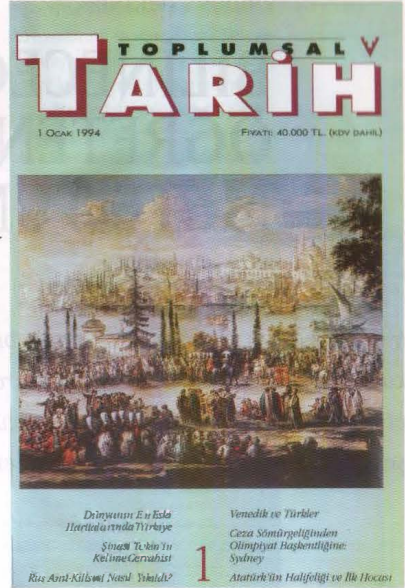
Ocak 1994'te Tarih Vakfı'nın yayımlamaya başladığı aylık tarih dergisi *Toplumsal Tarih*'in ilk sayısı okurlarıyla buluşur. Mete Tunçay, bu ilk sayıda kalem aldığı "Sunuş" yazısında *Toplumsal Tarih*'in, *Tarih ve Toplum*'ün amaç ve ilkelerini daha öteye taşıyacak bir dergi olacağı anlamına gelen şu sözleri söyler:¹⁰

"Amacımız ve ilkelerimiz değişmedi, ama gelişti. O zaman, adını örnek aldığımız *History and Society* gibi, yine sosyal tarih yapmak istiyoruz. Tarih deyince ağırlıklı siyasal tarihin anlaşıldığı ülkemizde, toplum tarihi çalışmalarının hem sayıca çoğalmasını hem de nitelikçe yükselmesini amaçlıyoruz.

Konumuz, kültür, sanat ve edebiyatta, dine, bilime, siyasete, iktisada, coğrafyaya ve uluslararası ilişkilere kadar yayılan geniş bir yelpazede geçmişin günümüze aktarımı. On yıllık deneyimimizle, Türkiye tarihiyle bir hayli sınırlı kaldık. Bu kere, *Toplumsal Tarih* dünyaya daha çok açılacak.

Türkiye'de tarihçilik, oldum olası milliyetçi veya mümin kişilerin tekelindeydi. *Tarih ve Toplum* deneyimimiz, toplumsal ve sayısal bakımlardan değişme ve ilerleme yanlısı kimselerin de geçmişle ilgilenmelerinin zorunlu olduğunu gösterdi, bu tekelin kırılmasında payı oldu.

İlkelerimizin başında çoğulluk ve çeşitlilik geliyordu. Yine öyle. Biz bir siyasal parti değiliz. Türlü türlü görüşlerdeki çalışmalar dergimizde yer alacak. Belli bir niteliksel düzeyde olacak, yazıların içeriğine ve diline karşımayacağız. Yalnız dürüst olarak yazılamayacak konulara giremeyeceğiz. Bugün on yıl öncesinin koşulla-

rına oranla, tabular oldukça azaldı; ama ne yazık ki, hâlâ büsbütün ortadan kalkmadı. Yakin bir gelecekte yeniden çoğalabilir de..."

Toplumsal Tarih, Haziran 2016'da yayımlanan 270. sayısıyla *Tarih ve Toplum*'u yayın süresi açısından aşmıştır. İçerik ve temsil ettiği tarih anlayışı bakımından da onun çizdiği grafiği daha da yukarı taşıdığı söylenebilir. Bütün bu olumlu gelişmelerde her iki derginin etrafında bir araya gelen yazarların, bu dergilerin yayın ve danışma kurullarının, editörlerin ve tabii bu editörlere öncülük etmiş Mete Tunçay'ın büyük payı vardır. 1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'larda yetişmeye başlayan görece genç tarihçi kuşağının tarihçilik anlayışında bu iki derginin ve bu iki dergiyi uzun süreler yöneten Mete Tunçay'ın rolünü bir kez daha andıktan sonra, bu kuşağın deyim yerindeyse Mete Tunçay'ın potansundan çıktığı söylenebilir.

Toplumsal Tarih dergisinin Ocak 1994 tarihli 1. sayısı.

DİPNOTLAR

- 1 Halil Berktaş, "Düri Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim* 54-55, (1991): 44.
- 2 Mehmet Ö. Alikan, Taml Bora, Murat Koraltürk, "Mete Tunçay'la Söyleşi" Yapmam gereken işler var... Bunun hüznüszüğüne duyuyorum", *Mete Tunçay'a Armağan*, der. M.Ö. Alikan, T. Bora ve M. Koraltürk (İstanbul:

- 3 İletişim Yayınları, 2007), s. 58.
- 4 Aynı yerde.
- 5 Mete Tunçay, "Çıkarken", *Tarih ve Toplum* 1 (Ocak 1984): 3.
- 6 Mete Tunçay, "Okuyuculara Mektup", *Tarih ve Toplum* 27 (Mart 1986): 4.
- 7 Bkz. *Tarih ve Toplum* 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 34, 35, 41, 46, 54, 64, 76,

- 109, 116 sayılar.
- 7 Mete Tunçay, "Okuyuculara Mektup", *Tarih ve Toplum* 120 (Aralık 1993): 3.
- 8 Aynı yerde.
- 9 Fahri Aral, "Okurlara Mektup", *Tarih ve Toplum* 141 (Ocak 1994): 3.
- 10 Mete Tunçay, "Sunuş", *Toplumsal Tarih* 1 (Ocak 1994): 9, 1.

BİLİNECEĞİ BİLMİYİ ÖĞRETEN BİLGE HOCAM METE TUNÇAY

MEHMET Ö. ALKAN

Mete Hoca, bir yandan "mektepli" bir yandan "alaylı" sayısız öğrenci yetiştirmekle kalmamış, eserleriyle de tarihle uğraşanlara örnek olmuş, yol göstermiş ve kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla bizim tarihçi kuşağın –ve hatta sonraki kuşağı da etkileyecek şekilde– Mete Tunçay'ın eserlerinden çıktığını söylemek asla mübalağa sayılmaz.

Mete Tunçay, 1981 yılında Şahin Alpay ile yaptığı bir söyleşide "Hani, Dostoyevski, Gogol için (çağdaş Rus edebiyatçılarını kast ederek) 'Biz hepimiz onun *Palto*'sundan çıktık" demiş. Benim akrabalarım ve daha genç araştırmacılar kuşağı (Sina Akşin, Selim İlkin, Zafer Toprak, Şükrü Hanoğlu ve daha birçokları) biz hep Tank Zafer Hoca'nın *Siyasal Partiler*'inden çıktık. Onun yöntemini örnek aldık. Ama ideolojik tutumlarımız, tabiatıyla başka başka oluyor" demişti (Şahin Alpay, "Mete Tunçay'la Sohbet", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1982).

Gerçekten de, 1809'da doğan ünlü Rus edebiyatçısı Nikolay Vasıleviç Gogol'ün 1841 yılında bitirdiği ve 1842 yılında yayımlanan *Palto* adlı kısa hikâyesi hem kendi kuşağı üzerinde

hem de Rus edebiyatında ciddi bir etki yaratmıştır. Ünlü Rus edebiyatçıları "Biz hepimiz Gogol'ün *Palto*'sundan çıktık" derken, bu yapının kendi kuşakları üzerindeki derin etkisini dile getirir. Bu sözü kimin söylediği tam olarak belli değil; Turgenev (1818-1883), Dostoyevski (1821-1881) ya da Gorki'ye (1868-1936) mal edilir. En azından hepsinin aynı düşünceyi paylaştığını ve bu sözü tekrarladığını biliyoruz.

Aslında Mete Hoca'nın akademik çalışmalarında da benzer bir etki söz konusudur. Mete Hoca, bir yandan "mektepli" bir yandan "alaylı" sayısız öğrenci yetiştirmekle kalmamış, eserleriyle de tarihle uğraşanlara örnek olmuş, yol göstermiş ve kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla bizim tarihçi

kuşağın –ve hatta sonraki kuşağı da etkileyecek şekilde– Mete Tunçay'ın eserlerinden çıktığını söylemek asla mübalağa sayılmaz. "Eserleriyle Mete Tunçay" toplantımıza konu olan eserlerinin her biri özellikle birer *magnum opus* olan *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1936)* ve *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* adlı eserlerinin yanı sıra *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi*, *Bilineceği Bilmek* (ve elbette diğerleri) akademik etik, disiplin, yöntem ve ortak üretim konusunda da hem bir "ders" hem de örnek niteliğinde başucu kitaplarıdır.

Mete Hoca'nın öncülüğünde ve yayın yönetmenliğinde İletişim Yayınları tarafından 1984'te yayımlanmaya başlayan *Tarih ve Toplum* dergisi ve sonra 1994'te vakfımız tarafından yine Mete Hoca'nın öncülüğünde ve yayın yönetmenliğinde yayımlanmaya başlayan ve yayını hâlâ devam etmekte olan Türkiye'nin en uzun süreli popüler tarih dergisi *Toplumsal Tarih* "mefâhir-i millîye" yerine hem yeni bir –eleştirel– tarihçilik anlayışının yerleşmesine katkı yapmış hem de yeni tarih meraklılarının ve tarihçilerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Şu anda tarihçi olup da yolu *Tarih ve Toplum* veya *Toplumsal Tarih*'ten geçmemiş bir kişi sanırım

Mete Tunçay ve Mehmet Ö. Alkan, "80. Yaşında Mete Tunçay'a Saygı" toplantısında Tarih Vakfı'nda.

az bulunur. Üstelik ilk kez solun tarih-
he yöneldiği bir yayın olmakla birlikte
İslamcı, milliyetçi ve muhafazakâr
sağın değerli isimleri de bu dergide
her zaman yazdılar, yazmaya da de-
vam ediyorlar.

Tarih Vakfı olarak, vakfımızın da ku-
ruluşuna öncülük eden Mete Hoca-
mızın 80. yaşını, her biri kendi ala-
nında ilk ve hâlâ birer temel kaynak
olma niteliğini sürdüren eserleri üze-
rine yapılacak bir toplantıyla kutla-
dık. Ben hem genel olarak kendisine
dair anı ve değerlendirmelerde bulu-
nacak hem de *Bilineceği Bilmek* adlı
derleme eserindeki bazı makalelere
değineceğim.

HEM "MEKTEPLİ" HEM DE "ALAYLI" BİR ÖĞRENCİSİ OLARAK METE HOCA'YA DAİR...

Ben Mete Hoca'nın Ankara Siya-
sal'daki, Mülkiye'deki son öğrencile-
rindenim. 1983 Şubat'ında bizim sını-
fa ders verirken 1402'lik olup atıldı.
Mete Hoca'yı 1981 yılında Mülkiye'ye
girdiğim yıl tanıdım. Hiç değişmedi
desem yeri var, sanki saçları daha
siyah! İkinci sınıfta-Siyasal Düşün-
celer Tarihi dersimize geldi. *Batı'da
Siyasal Düşünceler Tarihi Seçme
Parçalar* adlı eserini o sırada aldık
ve okumaya başladık. Okudukları-
mızı anlamaya çalışıyorduk. İlk an-
ladığımız, bir düşünürü birinci elden
okumanın —kişinin kendi eserini
doğrudan ve başkasının anlatım de-
formasyonuna uğramadığı şekilde
okumanın— önemi oldu. Üstelik se-
çilen parçalar birçok siyasal düşün-
celer tarihi kitabında özetlenen, atıf
yapılan temel metinlerdi. Marx'ın
Kapital'ini de Mete Hoca'nın verdiği
bu birinci elden okuma cesaretinin
bir sonucu olarak okumaya başla-
mıştım.

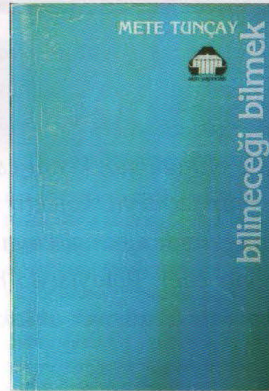
Mete Hoca dersi heyecanla anlatırdı.
Yalnızca siyasal düşünceler tarihini
anlatması değil, dersi eğlenceli kıla-
cak misalleri de çok çarpıcı olurdu.
Mesela Eski Yunan toplumunda siya-
set felsefesini anlatırken, Yunanlı-
ların balıklan küpüre doldurup çürü-
terek yaptıkları sosu anlatması bana
çok ilginç gelmişti. Ama o arada Ati-

na ile Sparta arasındaki farkı da çok-
tan anlamıştık ve aklımızda kalmıştı.

Derslerinde söz hakkı verir, değişik
fikirlerin ifadesine zemin hazırlar,
ortam yaratırdı. Fikirlerin ifade edil-
mesine değer verdiği gibi tahammül
edilmesini önemser, hakaret edilmeye
de müsaade etmezdi. Bilgimizle
ukalalık etmemize kızar, ama hava
atmamıza da izin verirdi. Edindiği
bir bilginin havasını atmak, buna izin
verilmesi bir öğrenci için çok hoş bir
duygudur. Ders arasında, teneffüs-
lerde sınıftan ayrılmaz, sınıfın kapı-
sında bazılarla sohbet ederek cigara
içer, biz de onun etrafını kuşatarak
sorular sorardık. Hocalığı teneffüste
de sürerdi. Sınıfta herkesin içinde
soramayacağımız soruyu orada sora-
cağımızı bilirdik. Kendisi buna zemin
hazırlardı. Ham gençlik sorularına
bile, incitmeden, esprile yanıt ve-
rirdi. Adam yerine konduğumuzu his-
setmek özgüvenimizi artırır. Benim
gibi liseyi dört ayrı şehirde okumuş,
taşralı mahcubiyete sahip birinin
kendine güveninin gelmesinde çok
büyük katkısı olmuştur. Karşınızda
sizi azarlamayan, küçümsemeyen,
tepeden bakmayan, sorduğunuz so-
ruya değer veren hocayı bulunca siz
de kendinize çeki düzen verirsiniz
ve soru sorma cesareti edirsiniz.
Hakaret olmadığı sürece, kendisi
hakkındakiler dahil her türlü eleştiri-
ye açıktı. Bir kez derse gelmedi. İyi
ki gelmemiş, zira onun yokluğunda
Alaaddin Şenel geldi ve bu sayede
ondan da tek ve keyifli dersimizi
alma fırsatı bulduk. Alaaddin Şenel
de, 1402 uygulamasına yani üniver-
siteden atılmalara tepki göstererek
istifa etme erdemini gösterecek bir-
kaç kişiden biriydi. İlber Ortaylı da o
sıralarda ayrıldı.

İlber Hoca demişken, aynı dönem-
de arada onun bir üst sınıfta verdiği
derslere de girerdik. İlber Hoca'nın
dersleri çok bilgilendiricidir, çok şey
öğrenirsiniz. İspanya'daki saraylar-
dan St. Peterburg'daki saraylara ka-
dar örnekler verir, ufuk açar, Ancak
onunla göz göze gelmek istemezsiniz,
sizi bilgisiyle hem hayrın bırakır hem
de her an ezebilir. Latince bir cümle
kurar, Arapçadaki karşılığını söyler,

Farsça bir beyit okur, Rusça soyluluk
kavramlarını sıralar. Rusçadan Al-
mancaya geçtiğinde, 18-19 yaşınızda
kendini kendinize şöyle düşünürsünüz:
'Ben bu âlemden yalnızca zavallı bir
dinleyici olabilirim. Dinlediklerimin
de ancak bir kısmını anlayabilirim.
'Adam olma' fırsatı çoktan geçmiş,
benden bir halt olmaz, iyisi mi ben

Mete Tunçay,
Bilineceği Bilmek,
Bilmeç, İstanbul:
Alan Yayıncılık,
1983.

bununla yetineyim." Şimdi burada
anlatmakta zorlanacağım satış-
maları da olurdu öğrencilere İlber
Hoca'nın. Örneğin, "Tuvalet kapıla-
rının arkasına slogan yazmak için
harcadığınız çabayı ecnebi lisanı öğ-
renmek için harcasanız..." diye söze
başlar, gerisini de getirirdi. Dedim
ya, dersinden çıkınca "Bizden adam
olmaz, fırsat çoktan kaçmış" diye
düşünerek, çay cigara içip efkâr da-
ğıtmayakantine gider, adeta kantine
sığınardık.

Oysa Mete Hoca'nın derste ki tu-
tumu, anlatımı ve verdiği örnekler
çoğumuzda birecessüz, bir merak
uyandırır. Anlatılan konu üzerine
uyan merakımızla sınıf arkadaşla-
rıyla ders sonrasında kütüphanede
o gün anlağı konusunda kitap alırken
karşılaşırdık. Akşamın da Sıydan'ın
arkasındaki Cumhuriyet Yayınevi'nde
okuma salonlarında bu kitapları
okurken birbirimizi görünlük. Öğren-
diğimiz Yunanca, Latince deyimlerle
birbirimize hava atardık.

Mete Hoca'nın derslerindeki lezzeri
başkaydı. Bilmek için araştırmak,
öğrenileni teyit etmek gereğini onun

derslerinde ve o sıralarda öğrendim. 1983 yılının Şubat ayında bir gün Mete Hoca kendisi derse gelmedi, ama 1402'lik olduğu haberi hemen geldi, "Atıldı" dediler. En sevdiği meslekten zorla koparılmıştı. Gerçekten üzüldük. "Atılmak" şimdi olumsuz bir anlam ifade de o dönemdeki olumlu bir "paye" olduğunu hatırlamak la-

mayı sürdüren Mete Hoca'nın okula girişinin ve kütüphaneden yararlanmasının da yasaklanması oldu.

O sırada 12 Eylül döneminin ilk boykotunu yapmıştık. Sanırım —şimdiki Imge Yayınları'nın sahibi Refik Tabakçı dahil— tam elli kişilik bir liste okul kapısına asılmış, boykot bahane

metinler olmakla birlikte kafamdaki dağınıklık, toplamama çok yardımcı olmuştur. O sayede kafamda oluşan bir kronoloji ve şablon yeni okumalarımı yerli yerine oturtmamı sağladı. O dönemde CBS dedikleri, Çizgisiz Belirsiz Sosyalistlikti benimkisi. Aktif siyaseti beceremediğim gibi, kendimi ifade etmek konusunda da acizdim, taşa utangaçlığını ve mahcubiyetini öğrendiğçe, bilgilendikçe üzerimden attım.

Mete Hoca ortak/kolektif çalışmaya çok önem verir. Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi ve Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi derlemeleri bunun en güzel örneklerindendir. Ayrıca derlemelerinde olduğu gibi kendi eserlerinde de bilginin kişisel sır ve marifet değil, kolektif bir eylem olduğunu kanıtlarcasına, kimden hangi kaynağı almışsa muhakkak belirtir, teşekkür eder. Dolayısıyla hem araştırma titizliği ve yöntemi hem de akademik ahlak konusunda çok şey öğrendik ondan.

zım. Ertesi hafta derse Ömür Sezgin geldi. Tek tesellimiz ve sevincimiz, final imtihanını Mete Hoca'nın yapmayacak olmasıydı. Yapsa acayip kazık bir soru soracağından hiç kuşumuz yoktu. Finaller geldiğinde Ömür Sezgin Hoca, en az Mete Hoca'nın sorabileceği kadar kazık bir soru sordu. Şaşırdık. Hobbes, Montesquieu ve Rousseau'daki egemenlik kuramlarının karşılaştırılması ile ilgili bir soruydu. Sevincimiz kursağımızda kaldı. Sonradan öğrendik ki kazık soruyu soran bizzat Mete Hoca'nın kendisiymiş; akademik ahlak örneği sergileyip, soruyu kendi sormuş, ama kağıtları da kendisi okumuştur, verdiği notlar ise kendisinin beklemeyecek kadar cömertti, adeta bir veda armağanıydı.

Mete Hoca 1402'lik olduktan sonra da okula gelip gitmeye devam ediyor, kütüphaneden yararlanıyordu. Onu gördükçe yanına yaklaşıp, gözüne görünüp selam vermek bize gurur veriyordu. Dedikodu da yapardık, derste anlatıklarından, çapkınlıklarından söz ederdik. Ama itiraf edeyim ben ve arkadaşlarım en çok yaralayan olay, kütüphaneyi kullan-

edilerek atılmıştı. Refik önce Mülkiyeliler Birliği'nin önünde tezgâh açmaya, sonra da bodrum kata iniş merdivenlerini kullanmaya başladı. Bir müddet önce kurulmuş olan ve halen vakfımızın yayını olarak devam eden Yurt Yayınları'nın sanırım on iki kitabı yayımlanmıştı ki hepsini senet karşılığında Refik'ten almıştım: Boykotumuzun hayırlı yanlarından biri, Refik'i önce kitapçı, sonra yayıncı yapmasıydı. Yurt Yayınları'nın 1 no'lu kitabı Mete Hoca'nın kitabıydı. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması* bizim Mülkiye'ye girdiğimiz yıl yayımlanmış ve ciddi ses getirmişti. Ama *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)* adlı eserini *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* kitabından önce okudum. Liseden girdiğim solculuğum, Mülkiye'de kendi halinde mahcup bir sosyalistliğe dönüşmüştü. Şimdilerde birçok kişinin küçümseyeceği, George Politzer'in *Felsefenin Temel İlkeleri* ve *Felsefenin Başlangıç İlkeleri* adlı kitapları ile Zubritski, Mitropolski, Kerov'un Sol Yayınları'ndan çıkan *İlkel Topluluk*, *Köleci Toplum*, *Feodal Toplum* isimli kitapları doktriner

Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925) kitabının —Bilgi Yayınevi'nden çıkan 3. baskısının— metnini, çerçeveyazılarını, dipnotlarını, hatta dipnotların dipnotlarını, dipnotların çerçeves yazılarını ve ekler-belgelerini atlamadan büyük bir sorumlulukla ve sabırla o genç yaşında okudum. Bu vesile ile Mete Hoca'ya bu kitabı okuyanlara, dolayısıyla bana, imzalı bir okuma sertifikası borçlu olduğumu zaman zaman hatırlatırım, gülüşürüz. (O sıralardaydı ki *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* Belge Yayınları'ndan çıktı. Yayımlandığı gibi olay olmuş, hemen hakkında dava açılmıştı. Kitabı Mülkiyeliler Birliği'nin karşısındaki Dost Kitabevi'nden tezgâh altından almıştım.)

Mete Hoca'nın eseri birçok bakımdan farklı ve değerlidir. İlk soldan yazılan, solun objektif tarihidir... O zamana kadar sağcıların aşağılamak ve hedef göstermek için yazdıklarından çok farklı bir sol tarihi kitabıdır. Kitaptan çok etkilendim, çünkü ilkin bu kadare eskiye giden bir Türkiye solculuğu beni etkilemişti ve şaşırtmıştı. İkinci olarak araştırma yapmanın ciddiyeti, namusu, ahlakı ve yöntemi de etkilemişti. Zira *Türkiye'de Sol Akımlar* aynı zamanda bilimsel bir yöntem kitabı gibidir. "Dipnot"un ne iş yaradığı sorusunun bütün cevaplarını bulabilirsiniz. Kullandığı kaynağın kitaplık kaydını dahi görebilirsiniz. Zira tehlikeli bir alandır sol, ona dair kaynakların imha edilmesi bile mümkündür ve bu görülmüştür. Mesela Yunus Nadi kendi yayımladığı *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinin, Türkiye Komünist Fırkası'nın naşir-i efkârı olarak yayımlandığı dönem TBMM'deki nüshalarını yırtıyor. Ama

bir yerde var, Fethiyeli olduğu için Fethiye Çocuk Kütüphanesi'ne gönderilmiş düzenli olarak, unutulmuş. Mete Hoca orada buluyor koleksiyonunu. Kitabında dipnotta kayıt ve yer numarasını veriyor.

Hele kitabı okurken, II. Meşrutiyet'in sosyalistlerinden olduğunu öğrendiğim Mülkiyeli —yani okuldaşım— Baha Tevfik'ten çok etkilendim. Ateşin zekâlı bir delikanlı, sormaktan korkmayan bir üniversiteli ve ilk materyalistlerdendi. Benim ilk akademik çalışmam Baha Tevfik üzerinedir. O sırada Mete Hoca okuldan atılmış, bir süre sonra *Tarih ve Toplum*'u çıkarmaya başlamıştı. Büyük bir heyecanla Baha Tevfik üzerine çalışıp bir makale hazırladım. Bulunabilecek bütün Türkçe kaynaklara baktım. Sonra da cesaret edip Hoca'ya götürdüm. "Okuyup görüşlerini söylerim" dedi. Sonra beni çağırdı. Sanırım o vakit İletişim'in yeri Karanfil Sokak'taydı. Önce verdiğim emek ve çalışmada kullandığım tüketici kaynakça için beni tebrik etti, sevindim, ama yayımlayamayacağını söyleyince de üzüldüm. Nedenini sorduğumda, "Çünkü" başkalarının söylediklerini, belki de yalanlarını tekrarlarmışsın" dedi ve ekledi: "Git Osmanlıca öğren, birincil elden kaynakları kullan, basayım." Dediği gibi yaptım, Osmanlıca'yı o yaz Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bastığı *Kalem Güzeli* adlı kitaptan çalışarak öğrendim. O sırada 1985'te Mülkiye bitti ve ben İstanbul'a gelip 1986'da yüksek lisansa başladım. İlk akademik göz ağırm olan yüksek lisans tezimin başlığı "İlimden Bilime Geçişin Kritik Evreleri, Osmanlı Materyalizmi ve Baha Tevfik" oldu. Hocamın sözünü tutmuş, Osmanlıca öğrenmiş ve Baha Tevfik üzerine çalışmıştım. Ayrıca ilk makaleme de onun istediklerini yerine getirerek —Osmanlıca öğrenmek nedeniyle biraz gecikmeli de olsa— *Tarih ve Toplum* dergisinin 52. sayısında (Nisan 1988) "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik" adıyla yayımlandı.

Tarih ve Toplum bir okul oldu bizler için: alaylı öğrencilerin yetiştiği bir okul. Mete Hoca'nın *Tarih ve*

Mete Tunçay,
12 Mart
döneminde
mahkeme
salonunda.

Toplum'u benim matbuat âlemine ilk arz-ı endam ettiğim dergiydi. Şimdi onun kardeşi ve 2. sayısından itibaren yazdığım *Toplumsal Tarih*'in yıllardır yayın kurulunda da yer alıyor. Hâlâ da en sevdiğim makaleleri buraya veririm. Hakemli dergilere yazı vermiyorum. Önemli biri olduğum için değil, onları önemli bulmadığım için... Gerçekten de önce *Tarih ve Toplum*, sonra da *Toplumsal Tarih* bizim yetiştiğimiz, adeta akademik staj yaptığımız birer ortam oldu. O nedenle ki iki elimiz kanda bile olsa, her ay yayımlanması için hepimiz elimizden geleni yaptık, yapıyoruz.

Mete Hoca ortak/kolektif çalışmaya çok önem verir. *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi ve Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi* derlemeleri bunun en güzel örneklerindendir. Ayrıca derlemelerinde olduğu gibi kendi eserlerinde de bilginin kişisel sır ve marifet değil, kolektif bir eylem olduğunu kanıtlarcasına, kimden hangi kaynağı almışsa muhakkak belirtir, teşekkür eder. Dolayısıyla hem araştırma titizliği ve yöntemi hem de akademik ahlak konusunda çok şey öğrendik ondan. Başkalarının hatalarına iğne batırırken, kendisinden çuvaldızı eksik etmez. Osmanlıca "Hortlak" sözcüğünü "hür talak" diye okuduğu için kendisi ile dalga geçip güler mesela.

Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) nispeten kolay okuduğum bir kitaptı. Hem tar-

zına almıştım hem de "Türk Siyasal Hayatı" dersi almış olmanın getirdiği bir altyapım vardı. Ama Atatürk'ü olduğu kadar Cumhuriyet tarihini ve kurucu kadroyu bildiğimden, —daha doğrusu bilmediğimden— farklı anlatımlarla merakı ve ilgiyi daha da artırmıştı. Bir devlet memuru olan babam da kitabı okudu ve çok etkilendi. Mete Hoca'nın daha önce çeşitli vesilelerle dokunduğu Atatürk ve Kuruluş tabusu üzerine bir kitaptı. Kendisi sol akımların içinde yeşerdiği ortamı anlamak için bu işe giriştiğini söylese de, çalışması Türkiye tarihçiliğinde bir dönüm noktasıydı. Üstelik darbe dönemi Atatürk kutsamalarının ve tabuların çok güçlü olduğu ve "Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı" ilan edilen 1981 yılında yayımlanmıştı. "Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan" gibi!

BİLİNECEĞİ BİLMEK

Benim değerim ve kısaca değerlendirmek istediğim eseri *Bilineceği Bilmek*. Mete Hoca'nın 1983'te üniversiteden atıldıktan sonra o güne kadar çeşitli dergilerde yer almış ve önem verdiği konulardaki yazılarının bir kısmını — biri hariç— bir araya getirdiği eseri (İstanbul Alan Yayınları, Kasım 1983). Kitap, Sunuş dışında 36 makale ve o güne kadar yaptığı yayınlarının listesinden meydana geliyor.

Yayımlanan makaleleri/yazıları üçe ayırmak mümkün. Metinlerin bir kısmı siyaset felsefesi, bir kısmı Türkiye tarihi ve son kısmı da daha önce

yayımladığı ve önem verdiği bilimsel yönteme dair iki çevirisinden oluşuyor.

Bu yazılar aslında Mete Hoca'nın hayata, felsefeye, bilime ve tarihe bakışını da özetliyor. Her zamanki gibi, bu bakışı son derece yalın ve dolayimsız bir biçimde ifade ediyor. Üstelik 12 Eylül faşizminin hüküm sürdüğü dönemde özgürlükten söz etmek daha da değerli bir hale gelmişken...

AYDIN OLMAK

Mete Hoca kitapta "Aydınlanma Sorumluluğu" adlı makalesinde "aydın" olmanın, bilmenin, öğrenmenin bir kibre vesile olmadığını, tersine insana aydın sorumluluğu yüklediğini düşünür. Halka tepeden bakıp onu gütmeye çalışanları, toplum sorunlarıyla ilgilenmenin ve yan tutmanın kendi işleri olmadığını söyleyenleri eleştirir (s. 9). Yan tutmazlığın/yan-sızlığın mümkün olmadığını, "Yaşamak yargılamaktır" gibi fiyakalı bir cümleyle ifade eder (s. 11). "Aydın düşünmekle ve doğru düşünmekle yükümlüdür" cümlesiyle insanı sorumlu tutar (s. 12). Bir anlamda aydına ödev ahlakıyla bakar.

BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK

"Okumak Yazmakla İlgili Düşünce-

ler" adlı makalesinde araştırmak, okumak ve öğrenmek konusundaki hükümünü, "Kitaplardan ancak bildiklerinizi öğrenebilirsiniz" şeklinde paradoksal bir şekilde ifade eder. Bu aslında, kendisinden, yakın Türkiye tarihi konusunda kaynakça isteyen bir öğrencisine verdiği yanıtıdır. Anlatmak istediği şudur:

"Bir şey okurken, kafamızdaki sorunsal yaklaşımın gelişmesi ya da değişmesi çok yavaş oluyor. Dolayısıyla daha önce kurulmuş olan ilişki çerçevesimizin dışında kalan noktaları algılayamıyoruz, göremiyoruz. Bir kitabı, aradan bir süre geçince kafamızdaki sorunsal geliştikten ya da değiştikten sonra bir daha okuyunca, ilk okuyuşumuzda dikkatimizi çekmeyen birçok şey buluyoruz onda. (...)

Bilmediklerimizden değil, bildiklerimizden (yani bildiğimiz sandığımız şeylerden) şüphe edelim. Bilmediklerimizi –gerekiyorsa– nasıl olsa inceleyip öğrenmeye çalışırız." (s. 14)

Onun derslerinde de kullandığı Descartes'ten aktardığı, "İşe, edinilmiş bilgilerinizden, özellikle de en doğru bildiğinizden kuşkulananarak başlayın" önerisi, benim *Toplumsal Tarih*'te devam etmekte olan ilgi çekici bir dizi makaleme de ilham kaynağı ve üst başlık oldu.

ORTAK ÇIKMAZ: DOGMATİZM

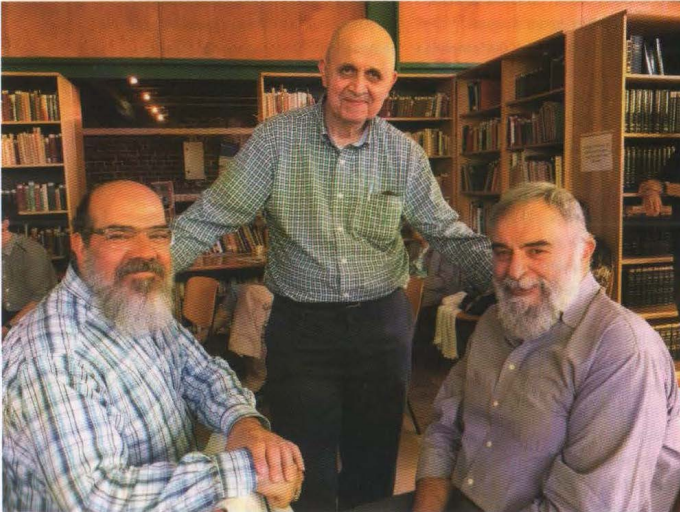
Mete Hoca'nın en belirgin özelliklerinden biri, dogmalara ve tabulara yönelik tepkisidir. "Türk Siyasal Düşüncesinin Son Yüzylında Üç Ana Yönelimin Ortak Çıkmaızı: Dogmatizm" başlıklı makalesinde "Türkiye yüz yıldır, sırasıyla İslamcı, Pozitivist-Batıcı ve Sosyalist olmak üzere üç düşünce ikliminde yaşamıştır" dedikten sonra ekler:

"...[Çağdaş Türk düşüncesindeki üç ana akım içinde, dogmatizm ortak bir parantez meydana getirmektedir. Düşünürlerimizin benimsedikleri görüşlere dogmatikçe bağlanmaları, eleştirici ve dolayısıyla yaratıcı olmamalarına yol açmıştır. (...) Dogmatizm, kuşkuculuğun karşı kutbudur. (...) Dogmatizm kavramının herhangi bir alanda herhangi bir kuram üstünde inatla direnme anlamına geldiğini görüyoruz. (...) Bilim alanında akıl, din alanında duygu egemen olduğu için, inanılan gerçekler yanılmaz, sarsılmaz gerçeklerdir; bilinen gerçekler ise, ancak yanlışlıkları ortaya çıkarılınca değin öyle imişler gibi kabul edilirler. (...) "

Mete Hoca'ya göre "Türk batıcılığı pozitivisttir ve pozitivizm de dogmatiktir" (s. 17); "din yerine bilime inanılmıştır." Hatta Mete Hoca terminolojinin bile değişmesine gerek kalmadığına, yalnızca bazı kavramlara yeni anlamlar verildiğine işaret eder. "Ha yatta en hakiki mürşit ilimdir" sözünü bu bağlamda örnek verir (s. 18) (İlim de mürşit de aslında dini kavramlardır ve pozitivizm de zaten bir din haline gelir). Kendini de içinde saydığı sosyalizmde de aynı sorunu görür ve 1970'li yıllarda sosyalist düşüncüyü benimseyenlerin büyük bir bölümünün dogmatik tutumu seçtiğine işaret eder. Bizdeki batıcılığın laik bir İslamcılık olması gibi, dogmatik sosyalizmin de aslında bir tür Batıcılık olabileceğine işaret eder: "Bir kurama ne yapılırsa yapılsın yanlışlığının kanıtlanamayacağı bir esneklik vermek elbet yine dogmatizm olur." (s. 20)

"Dogmatik olmak için, çoğu kez, uslu bir çocuk gibi söz dinlemek yeter;

Mehmet Ö. Alkan, Zafer Toprak ve Mete Tunçay, 17 Mayıs 2015 günü Tarih Vakfı Genel Kurulu sonrası bir arada.

dogmatik olmamak için ise, deneye yanıla düşünmeyi öğrenmek gerekir. Buysa, özgür bir siyasal toplumsal ortamın varlığına bağlıdır. Türkiye'de özgürlük sürekli olmamış, kısa dönemler halinde parlayıp sönmüştür. Öte yandan bağımsız bir düşüncecinin bir öngereği olan topluma başkaldırma eğilimi bile, bizde yine başkalarına öykünmeden ibaret kalmış, bir türlü kendimize özgü biçimler kazanamamıştır. Sırtı par-kalı, ayağı postallı genç, nerede var diskotek düşkünü akraları kadar özgünlükten yoksundur, adeta onun kadar kolayına kaçmaktadır."

Mete Hoca doğru olanın dogmatiz-min zincirlerini kırmak ve özgün yol-lar aramak olduğu vurgular. (s. 21)

DÜŞÜNCE, DÜŞÜNME VE ANLATIM ÖZGÜRLÜĞÜ

FİKİR, TEFEKKÜR VE İFADE

"Düşünce ve Anlatım özgürlüğü" adlı makalesi benim en sevdiğim makalelerinden biridir. Bu makalede özgürlüğün değeri ve önemi üzerinde durur. Hegel'in izi açtırır; Mete Hoca "Tarih, özgürlüğün tarihidir" ifadesi-ni eleştirerek benimsir. Özgürlüğü geçici kullanılan bir araç değil, temel insan değerlerinin gerçekleştirilme-siyle ilgili sürekli bir araç olarak ka-bul eder.

Makaledeki şu satırlar Mete Hoca'nın özgürlüğe bakışını ifade eder.

"[Kişi açısından] Düşünmek, yani düşünce üretmek, kişinin özünü, benliğini tanımlaması, oluşturmaması, gerçekleştirilmesi —adına ne derse-niz deyin— kendi olması sürecinin önemli bir parçasıdır. Yalnız başka-larına öykünerek, onların düşünce-lelerini papağan gibi tekrarlayarak, kendisi bir yeni düşünce ortaya ko-yamadan yaşayan bir kimseye kişi demek bile güçtür. O daha çok, bir robottur... 'Yeni' yani 'başka' ya da 'ayrı' düşünmeye, iyi-kötünün, hat-ta doğru-yanlışın ötesinde değer verdiğimi belirtmek isterim. Toplum açısından ise, özgürce yeni düşünce üretimi ve bu düşüncelerin yayılma

olanağı bulması daha bile önemli-dir." (s. 26).

"Bir toplumda var olanı eleştirmek ve olmayanı önermek özgürlüğü hem o topluma yeni yönelişler getirmeye hem de amaçlarla araçlar arasında işlemsel bir tutarlılık sağlamaya ya-rar." (s. 27)

Mete Hoca her zaman adil olmaya çalışır, emeğin hakkını teslim eder. Teşekkür etmeyi de özür dilemeyi de bilir. Ayaklı musahhihtir, anonsları dinlerken bile yapılan yanlışları kendi kendine döylenerek düzelttiğini yakaladığım çok olmuştur. Hatalarını kabul etmek konusunda hiç tereddüt etmez. İnandığı değerler konusunda da ikiyüzlü değildir.

"Tarih boyunca, düşünce özgürlüğü-nün en büyük düşmanı olan toplum-sal kuruma, yani dine dokunmadan geçemeyeceğim. Hemen belirtiyim ki, özgürlüğe aykırılık, yalnızca dinin örgütünden, din örgütünün bağnazca uygulamalarından ileri gelmemekte-dir. (Ben deistler gibi düşünmüyö-rüm.) Tanrı fikri, kendi başına, özgürlüğü olanaksız kılan bir tasarımıdır. Teslim etmek gerekir ki, insan to-plumu dinsiz herhalde zor kurulurdu. Fakat dinler, insan toplumuna bir düzen verebilmek için insanları en zayıf yanlarından yakalamışlardır. Din denilen ortaklaşa aldatmaca, ilk başlangıcından beri her zaman birta-kım ayrıcalıklı sınıfların işine gelmiş-tir. (...)

Kanımcı, eskisinin yerine yenisini koymaya kalkmadan dinin özgürlük-leri boğucu etkilerine karşı savaşı-mak, Aydınlanma Çağı'ndan bugüne önemini korumakta." (s. 27-28)

"Özgürlük engellerinin ana kaynağı kapitalist özel mülkiyettir..." (s. 28)

Bu noktada düşünce özgürlüğünü ko-rumanın ve geliştirmenin yolu olarak kitle iletişim araçlarının özerk ku-ruluşların elinde olması gerektiğini önerir:

"Kanımcı, ülkemizde gitgide daha etkili ve gelişkin teknolojik araçlara sahip olan tekeli özel mülkiyet, dü-şünme, düşünce ve anlatım özgürlük-lelerinin başlıca sınırlayıcısıdır... Tarih nasıl, olan değil, yazılanı değil, yay-gın anlatım olanağı bulandır... Bence düşünce özgürlüğünü geliştirmenin

en doğru yolu, bütün kitle anlatım ve sunu araçlarının özerk kamu kuru-luşlarının eline verilmesidir." (s. 29)

"Bence bir insana özgürlüğü, ancak başka özgür insanlar öğretebilir." (s. 30)

"Öteki insanlardan daha akıllı, daha bilgili, daha yürekli kişiler varsa —ki, bu çoğucası daha elverişli ortamlar-da doğup büyümüş olmandan ileri ge-lir— ben bu ayrıcalıklı durumlarının, onlara —mänen— öteki insanların üstündüz birtakım haklar sağlamadı-ğına, olsa olsa onları öteki insanlara borçlu kıldığına inanıyorum. Oysa bizim seçkinlerimiz, en başta ekono-mik çıkarları nedeniyle, bu ahlak yü-kümlülüklerine ihanet halindedirler. Toplumun yeni ve değişik düşünce-lere karşı direnmesinde, seçkinlerin olumsuz tutumlarının, hatta iki-yüz-lü kıskırtıcılarının sorumluluk payı azımsanamaz, sanırım. Ne var ki, tam özgür olamayan bir toplumda, seç-kinlerin de yaşayabilecekleri ancak sahte bir özgürlüktür, bunalımlardan baş alamayacak birer kendilerini aldatmadır.

Özgür olmanın, özgür düşünmeyle baş-lar; özgür düşünmeyse, ancak eşitlikçi bir özgür toplumda olanaklıdır." (s. 31)

BİLİNECEĞİ BİLMEK, İNANILACAĞA İNANMAK

"Bilineceği Bilmek, İnanılacağı İnanmak" adlı makalesi bir tür uyarı niteliğindedir:

"Soylu değerlere, ileri inançlara ve bilimsel çözümlere dayanan toplumsal ideolojileri benimseyen kişilerin, bilinecek şeyleri bilmek, inanılacak şeylere inanmak ve düşüncesizlikleriyle düşmanlarına fırsat vermek boyunlarına borçtur." (s. 35)

BÜYÜYEN ÖZGÜRLÜK

"Büyüyen Özgürlük" de benim çok sevdiğim makalelerden biri. Yazımı/konuşmamı bu makaleden alıntılarla bitirmek istiyorum. Günümüze de uygun düşünüyor:

"Bugün dünden iyi, ama yarın bugünden kötü olabilir; ne var ki, öbür günün iyisi, bugünün iyisinden daha iyi olacaktır.

Hegel, 'Tarih, özgürlüğün tarihidir' demişti." (s. 32)

"Özgürlük büyüyor. Bu gidişi durdurmaya hiç kimsenin gücü yetmemiş tarihte. Ne despotlar, ne kurnaz siyasetçiler gelmiş geçmiş. Hiçbiri gelişmeyi göğüsleyememiş. (...)

Özgürlüğün gelişmesinde önemli bir nokta var. Zorbalık, kişisel başına buyrukluğuna yerine, çoğunluklara da dayanabilir. Biz bugün hâlâ, ilkel azınlık zorbalıktan çekiyoruz, çektiklerimizi. Ama zorbalık çoğunluklara da dayansa, yine özgürlüğü boğucu olur. Kendileri azınlıkta-yken zorbalığın her türlüünü eleştirenler, çoğunluk oldukları zaman da özgürlükçü kalabilmeli. Çünkü büyüyen özgürlüğün sonu yoktur. Bugünün en ileri özgürlükçüsü, yarın mutlaka aşılacaktır. Gerçekten özgürlüğe inanmak, bunu bilmekle olur." (s. 33)

ŞÜKRAN VE MİNNETARLIK

Mete Hoca, Türkiye'de tarihin günümüzdeki anlamıyla kurumlaşmasında çok önemli bir işlev üstlendi. Derslerinde akademik unvanı olan olmayan çok sayıda "mektepli" öğrenci yetiştirdi. Unutmamak gerekir ki 1984'te *Tarih ve Toplum* ile başlayıp şimdi *Toplumsal Tarih* ile devam eden dergiden de sayısız "alaylı" öğrenci yetişti. Mete Hoca için düzenlediğimiz toplantıya gelmeden önce değişik mesajlar aldım. Bunlardan biri "Alaylı" öğrencilerinden, Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Serdar Kaya'ya ait. Aşağıya Mete Hoca ile ilgili kısmı olduğu gibi alıntılادم:

"...Bu mesajı yazmaktaki amacım, bugün Tarih Vakfı'nda, Mete Tunçay Hoca'nın 80. yaşı dolayısıyla yapılan program. Maalesef burada gerçekleşen finallerden dolayı programa katılamıyorum. Ama sizden ricam, bizim selamımızı ve iyi dilekelerimizi Mete Hoca'ya iletmeniz. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde haberi olmasa bile hocamızı kendisine örnek alan birçok genç tarihçi adayının olduğunu bilmesini istedim. Mete Hoca'nın da

maalesef doğrudan öğrencisi olmadım ama iki sefer çeşitli vesilelerle bir araya gelebilmiştik. Bunun dışında nasıl anlatsam, yazdıkları, söyledikleri ve yaşadıkları hep ufuk açıcı oldu. Eserlerini okudukça kafamızda şimşekler çaktı. Klasik tarih eğitiminin dışına ilk onun yazdıklarını okuduğumda çıkabildim. Bunun dışında çeşitli konularda söylediklerini yazdıklarını okuduğumda 'Yahu ben bunu düşündüm, ama kelimelere dökemedim, ne güzel söylüyor hoca' dedim, birçok sefer. Aslında Mete Hoca ile ilgili olarak ne söylesek az ama sizi de fazla meşgul etmek istemiyorum. Dedğim gibi, hocamıza ben ve benim gibi nice hiç tanımadığı ve kendisini seven, kendisine örnek alan tarihçi olduğunun söyleyerek, —bu arada oğlumun adı da Mete, kendisi oğlumun isim babası— tüm kalbimle iyi dilekelerimizi iletirseniz çok sevinirim. Selamlar, saygılar."

ÖMRÜNE BEREKET HOCAM!

Mete Hoca her zaman adil olmaya çalışır, emeğin hakkını teslim eder. Teşekkür etmeyi de özer dilemeyi de bilir. Ayaklı musahhihtir, anonsları dinlerken bile yapılan yanlışları kendine söylenerek düzelttiğini yakaladığım çok olmuştur. Hatalarını kabul etmek konusunda hiç tereddüt etmez. İnandığı değerler konusunda da ikizlül değildir.

Huysuzdur, herkese karşı yaklaşık "2" saatlik sınırı vardır, sonrasatına bakmaya başlar. Telefonda uzun konuşmayı sevmez.

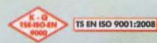
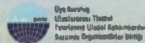
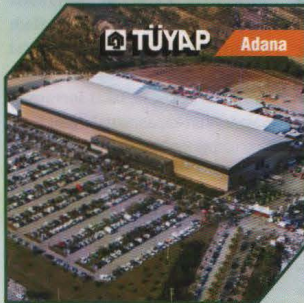
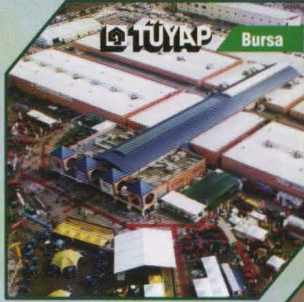
Yıllardır kendisinden rica ettiğim, eleştirel bir Türkiye tarihi kitabını en kısa sürede bize armağan etmesi dileği ile...

Verdiği emeğe ne kadar layık olmuştur bilmiyorum, ama kendimi, Mete Tunçay gibi bir hocanın öğrencisi olduğum için şanslı sayarım. Ayrıca bu vesileyle kendisine minnettarlığımı ifade etme fırsatı bulduğum için de mutluyum.

Ömrüne bereket hocam!

Tüyap Altı Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor.

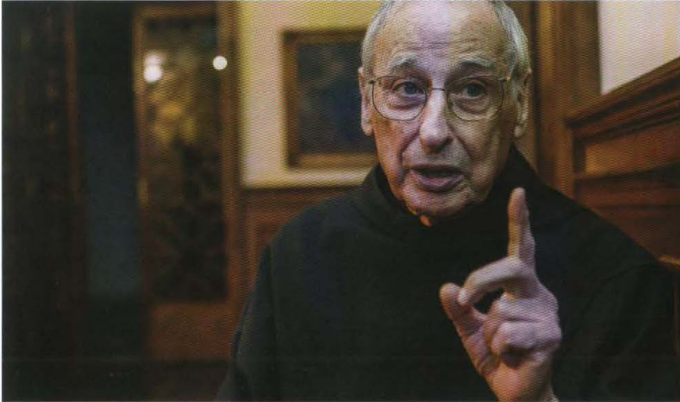
TÜYAP TİM FUARCILIK YAPIM A.Ş. Fuar Alanı - Merkez Ofis

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükdere, İSTANBUL - TÜRKİYE / TURKEY
Tel : +90 212 867 11 00 - 867 12 00 Faks : +90 212 886 66 98

BİR PAPAZIN TANIKLIĞI FRANCO'NUN SAVAŞI BİR HAÇLI SEFERİ MİYDİ?

FERİT BURAK AYDAR

17-18 Temmuz 1936'da başlayıp 1 Nisan 1939'da sona eren ve geride yarım milyondan fazla ölü bırakan İspanya İç Savaşı pronunciamiento'lar (darbe ya da muhtıra) ülkesinde bir askeri darbeye başladı ve Almanya ile İtalya örneklerinden farklı olarak, faşizm iktidara bir paramiliter kitle örgütüyle değil, General Francisco Franco'nun şahsında orduyla taşındı. Darbenin başındaki general olarak Franco'nun da savaş sırasında ve sonrasında başlıca silahı Katoliklik olmuştur.

Franco karşıtı din adamı ve akademisyen Hilari Raguer.

<http://www.feriansala.com>

İspanya İç Savaşı, üzerine 20 binden fazla kitap yazılmış, muazzam bir çalışma alanı teşkil eder; bu açıdan Fransız Devrimi ve II. Dünya Savaşı ile boy ölçüşebilir. Üstelik Franco'nun zaferinden sonra tarih-yazımında uzun yıllar görece bir sessizlik hâkim olduğundan, bu rakam daha da büyüleyicidir. Her halükârda İç Savaş bu ilgiyi hak eder, zira daha ilk anından itibaren sanatçıların bilimcilere kadar hemen her aydını girdabına çekmiş, açıktan ve aktif şekilde taraf olmaya itmiş ve hem genele dair içerimleri hem de giriftliğiyle muazzam bir tartışma konusu olmuştur. Sonrasında, tarihçiler de

bundan payını almıştır. İspanya İç Savaşı güvenilir tarihçilerin tarafsızlık iddiasında bulunmamak konusunda zımnî bir mutabakata sahip olduğu az sayıda olaydan biridir.

Fakat bu konular içinde en azından bir tanesi artık tartışma konusu olmaktan çıktı. 1936-1939 arasında darbecilerin proaktif davranarak Katolikliğin kalesini savunup, ateistlere karşı bir Haçlı Seferi yürüttükleri iddiası, bugün sadece ucuz propaganda malzemesi olabilir ve bu tabuta son çivinin çakılmasında, bir papazın (ve tarihçinin) katkısı paha biçilemez niteliktedir.

Hilari Raguer 1928 doğumlu bir din adamı ve akademisyendir. Barcelona Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alan Raguer, 1950'lerin ortalarından itibaren yükselmeye başlayan Franco karşıtı muhalefetin içinde yer almış, 1951'deki tramvay grevinde tutuklanıp Montjuïc kalesinde yedi buçuk ay hapis yatmıştı. 1954'te Montserrat manastırına girip altı yıl sonra papaz olmuştu; nitekim profesörlüğünü de çağdaş Kilise tarihi ve Kitabı Mukaddes üzerine çalışmalarıyla almıştı. Raguer konumuzla alakalı ilk eserini *La Espada y la Cruz (La Iglesia 1936-1939)* ("Kılıç ve Haç: Kilise 1936-1939") adıyla 1977'de yayımladı. İspanya tarihçilerinin duayeni Paul Preston kitabın hemen 15 bin satış rakamına ulaştığını, fakat sonrasında yayınevinin kapanmasıyla yeni baskı yapmadığını aktarır ve şöyle devam eder: "O dönemden beri epey iktibas edilmiştir, ama sahalarda bulmak zordur. Hem koleksiyoncuların hem de uzmanların kitabın bu denli peşine düşmüş olmalarının sebebi çok basit: Elinizdeki kitap, *The Catholic Church and the Spanish Civil War: Gunpowder and Incense* ["Katolik Kilisesi ve İspanya İç Savaşı: Barut ve Tütüsü"] yayımlanana kadar İspanya İç Savaşı'nın mayalanması, seyri ve akabinde Katolik Kilisesi'nin rolüne dair

İspanya İç Savaşı'nda halk işgalcilerin önünden dağılmış halde kaçıyor.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu.

en içgörülü ve dengeli izahı sunmuş-
tur." Raguer 2002'de ise bahsi geçen
devam niteliğindeki *Gunpowder and
Incense*'i yayımladı ve bu eserleriyle
İspanya tarihçiliğinde çığır açtı.

DARBENİN DAĞINIKLILIĞI VE ÇELİŞKİLERİ

17-18 Temmuz 1936'da başlayıp 1
Nisan 1939'da sona eren ve geride yarım
milyondan fazla ölü bırakan İspanya
İç Savaşı *pronunciamento*'lar (dar-
be ya da muhtıra) ülkesinde bir as-
keri darbeyle başladı ve Almanya ile
İtalya örneklerinden farklı olarak,
faşizm iktidara bir paramiliter kitle
örgütüyle değil, General Francisco
Franco'nun şahsında orduyla taşın-
dı. Darbenin başındaki general ola-
rak Franco'nun da savaş sırasında ve
sonrasında başlıca silahı Katoliklik
oldu.

Darbecilerin kendilerine layık gör-
dükleri ad Milliyetçiler (*Nacionales*)
idi. Bizdeki ulusalcı-milliyetçi ayrı-
mını anımsatır şekilde, *Nacionales*
"yegâne gerçek İspanyol" yan anlamı
taşıyordu. 'Faşist güçler' 'İspanya düş-
manları' (*Antiespaña*) diye nitelen-
dirdikleri düşman cepheye karşı yal-
nızca kendilerinin gerçek İspanya'yı
temsil ettiğini iddia ediyordu. Fakat
Franco cephesi milliyetçilikten çok
Katoliklikle iş görmüş, İç Savaşı bir
tür haclı savaşına dönüştürmüştü.

Peki, ne zaman? Dahası, bu hamle bir
gerçeklik payına sahip miydi, yoksa
tipik bir sağıcı istismar mıydı?

Ne zaman? Savaş başladıktan göre-
ce uzun süre sonra. Bunun birkaç
sebebinin olduğunu söyleyebiliriz.
Her şeyden önce, darbeciler erken
harekete geçmişti. İdeolojik hattın
oluşturulması bir tarafa, kimin başa
gececeği bile belirsizdi. Darbenin
neyi devirmek istediği açık olması-
na karşın, onu tam olarak neyle ve
nasıl ikame etmek istediği muğlaktı.
Darbenin yeterince iyi örgütleneme-
diğinin bir göstergesi, sağcılar için
akıl almaz bir eksikliğe işaret eder:
Darbecilerin bir bayrağı bile yoktu!
Yine de, İspanya'da siyasetçilerden
bir şey beklenemeyeceği anlaşılmış
olduğundan, devleti ve milleti kur-
tarmak bir kez daha orduya kalmış
ve bu yüzden de düğmeye basılmıştı;
darbeci generallerin tanıdık muha-
kemesi bu yöndeydi.

Bu kurguya göre, her şey İkinci
Cumhuriyet'le (1931'de) başlamıştı.
İspanya'da sofu Katoliklik güçlü ol-
makla birlikte, herhangi bir gruba
(hele hele anarşistlere) hamledile-
meyecek şekilde köklü bir ruhban
karşıtlığı ve kilise kundaklama ge-
lenegi de vardı. "İmansız cumhuri-
yetçiler" iktidara geldikten sonra
kundaklamalar iyice artmıştı. Dahası
sosyalistler ile sol cumhuriyetçile-

rin koalisyon hükümeti (1931-1933.
"bienio reformador", iki reform
yılı) ruhban karşıtı eylemlere fazla
müdahale etmiyordu. Bu bağlamda,
İkinci Cumhuriyet halkın bir kesimi-
nin gözünde kilise yakmalarla özdeş-
leşmişken, Cumhuriyetçi başbakan
Manuel Azaña'nın 1931'de sarf ettiği
meşhur (meşum?) "İspanya artık Ka-
tolik değildir" sözü sağcılar ve bilhas-
sa kralcı-faşistler için bulunmaz bir
nimet olmuştu. Komünizm, anarşizm
bir yana, Cumhuriyet bile Katolik
aleyhtarı, Mason, Yahudi, ateist-Sov-
yet vb. komplosuyla anılırken "Din
elden gidiyor" yaygarasını koparmak
için şartlar iyice olgunlaşmıştı.

**Cumhuriyetçi
Başbakan
Manuel Azaña,
siyasetçi ve
hukukçu Niceto
Alcala-Zamora
ile birlikte.**

[https://commons.
wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org)

İspanya İç Savaşı'nın
simgelerinden.
Pablo
Picasso'nun
"Guernica"
adlı eseri.

http://www.
museoreinasofia.es

Yine de, gerek sağın dağınıklığı ve iç çatışmaları gerek darbeci generallerin bile Katolik Kilisesi'yle ve genel olarak dinle arasının çok iyi olması, "Haçlı Seferi" kozunun en baştan sahaya sürülmesini engellemiştir. Örneğin General Mola monarşiye karşı açıktan tavır alıyordu, bir diğer üst düzey general olan Quiépo de Llano "Yaşasın Cumhuriyet" derken, monarşist-faşist akımlardan Karlosçular bu eğilime tepki gösteriyor, diğer faşist örgüt Falange ise dine epey mesafeli yaklaşıyordu. İşte bu yüzden, bir Haçlı Seferi olarak yürütülecek olan İç Savaş'ın başlangıcında dinden bahseden pek yoktu. Papaz Hilari Raguer bu hususta çok nettir:

"Askeri hareket niteliğini çarçabuk değiştirdi ve böylece sonraki tarihçilik ordudaki subayların özgün niyetlerini açıklamaya çalışırken yanlış yönlendirildi. Ayaklanmanın gerisindeki esas saikler tahlil etmek isteyen kim varsa, acıp bizzatlı *pronunciamiento*'nun maddelerini okumalıdır. Pekâlâ, buyurun işte: Gruplardan hiçbirisi, bir kez bile, darbenin gerekçesi olarak dini savunmaktan bahsetmemiştir. İleri sürülen nedenler başkaydı."

Raguer şöyle devam eder:

"[Generall Mola'nın] Kısa süre sonra, faşistlerin ana karargâhı olan Burgos'ta yayınladığı resmi bildiri [...] ayakta kalmanın yabaniğine karşı yeniden inşa, intizam ve disiplinlen

bahseder, ama din hakkında tek bir kelime bile etmez. Keza ertesi gün, [faşistlerin müstakbel hükümetli Savunma Cuntası'nın kendi programını ortaya koyan beyanında da tek kelime edilmez, çünkü bu beyan, düzeni savunma amacı taşıyan komünizm aleyhtarı, karşıdevrimci ve ayrılıkçılık karşıtı bir manifestoydu. Dolayısıyla *Movimiento* [faşist hareket] çarçabuk Haçlı Seferi esvabına bürünmüş olmasına karşın, dinin savunulmasının darbeciler arasında birleştirici bir güç rolü oynamadığı gözüküyor. Zaten Savunma Cuntası'nın başındaki General Cabanellas bilindik bir masondu ve o dönemde mason olmak müteaddiyin bir Katolik olmakla bağdaşan bir şey olarak görülüyordu."¹

Peki, bildiride din yoksa ne vardı? Milliyetçilik vardı, Sovyet pazarının ülkeyi karıştırmak istediği iddiaları vardı, "dürüst işçileri aldatanlara" inat reform vaatleri vardı, bilgisizlikten ya da şaşkınlıktan sırası yanlış verilmiş "kardeşlik, özgürlük ve eşitlik" söylemi² bile vardı, ama din yoktu!

BAYRAK BULUNDU: DİNİN KULLANIŞILILIĞI

Ne var ki Franco ilk başta aklında olmasına karşın, Katolikliğin kullanışlılığını gördüğü için, darbeden birkaç ay sonra dincilik esas koz haline geldi ve Franco savaşını her şeyden önce bir Haçlı Seferi olarak yürüttü. Bunda cephenin diğer tarafındaki din

karşıtlığının aşırıya kaçmasının da etkisi olmuş olabilir. Mary Vincent'in verdiği rakamlara göre, İç Savaş'ta 3.400'ü ilk iki ayda olmak üzere toplam 6.832 (283'ü kadın) din görevlisi öldürülmüştü.³ Madrid'e kıyasla Barcelona'da ruhban karşıtlığı daha ileri boyuttaydı ve neredeyse bütün kiliseler yakılmıştı;⁴ öldürülenlerin üçte birinden fazlası Katalunya'daydı. Bu manzara darbeci generaller için önemli bir istismar alanı sunuyordu.

Bu açıdan, darbe çok iyi hazırlanmamış olmasına karşın, İç Savaş başladıktan sonra faşist cephe "Halk Cephesi"nden çok daha iyi örgütlendi, yönelimini çok daha net bir şekilde çizdi. Darbeciler veya daha da genellemek gerekirse sağcılar İç Savaş'a giden süreçte ve sonrasında meseleyi sınıf ekseninden uzaklaştırıp din eksenine, Katolik müminlere karşı ateist kızılıların savaşına dönüştürmeyi başardı. "Din elden gidiyor" temalı ajitasyon başta Kilise olmak üzere geniş bir mağdurlar listesi çıkardı ve darbeyi daha fazla katliamın önüne geçen zorunlu bir hamle olarak pazarladı. Nitekim Franco da birkaç ay kalmadan savaşını keskinces bir haçlı seferi olarak takdim eder olmuştu. Bu ideolojik kılıfın ne derece başarılı olduğunun kanıtı, darbeye giden süreçteki suikast uzumalında din adamlarının hiç bulunmaması ve yakılan kiliselerin sayısının yıllar boyunca söylenegelecek rakamların bir hayli altında olmasıdır.⁵ İç Savaş'ın başlarında haçlı seferi, din sava-

İSTANBUL'UN İMARİ VE YANGINLAR-2 19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA MODERN İMAR UYGULAMALARI: YANGIN YERİ DÜZENLEMELERİ*

SİBEL GÜRSER SÖĞÜT

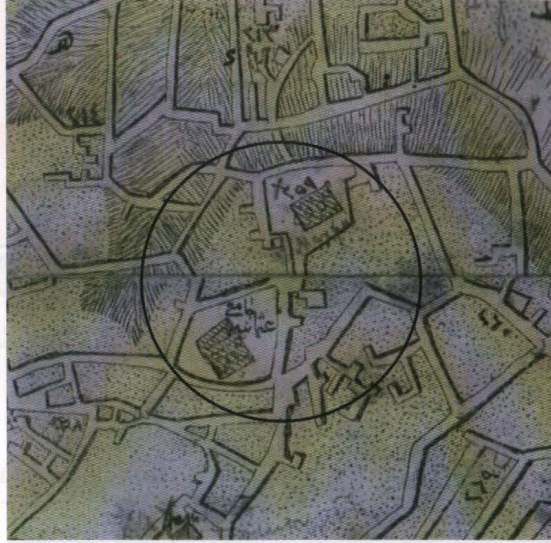
Yangın haritalarında sadece yangın yerlerinin düzenlendiği, düzenlemenin yanmayan bölümü içermediği görülür. Ne var ki bu haritalarda yangından önceki doku üzerinde kırmızı kalemle çizilen düzenleme önerisi, yanmayan bölüme doğru ucu açık olarak bırakılarak adeta ileri bir tarihe ertelenmiş gibidir. Şehir tanzimi maliyet gerektiren bir iştir. Ayrıca bu türden düzenleme mantığında vakıf mülklerinin hukuki gerekçeleri, yanmayan yerleri o dönemde dışarıda bırakmayı zorunlu kılmış olmalıdır.

Resim 1
Sultan Mahmut
Türbesi,
Divanyolu.

İAR (AİB) 10/10/17-
10/11/17

Yangınların İstanbul'un modern imar uygulamalarına elverişli ortamı hazırladığına kuşku yoktur. Şehrin imarında büyük yangınlardan sonra öncelik oluşturan sokak dokusu ve ona bağlı olarak geliştirilen geometrik düzenli yapı adalarında, yeni parsellemeye birlikte yapısal değişime gidilmiştir. Küçük yangınlardan sonra her zaman yapısal bir değişim önerilmeyip, kimi zaman mevcut sokağın genişletilmesi ya da yeni bir yol açılmasıyla yetinildi. Ne var ki mekânlar arasında sağlanan yeni geçişler, üzerindeki tüm parsellerin ölçü ve değerlerini değişime uğrattı. Yangın yerlerinde yapılan düzenlemeler arasındaki bağlantı, çoğunlukla bir "istikamet düzenlemesi" aracılığıyla gerçekleştirildi. Ancak Suriçi'nin bütününe bakıldığında yangın yerleri çevrelerinden tecrit edilmiş düzenli parçalar halinde görünüyordu.¹ Osmanlı'nın modernleşme süreci öncesinde herhangi bir koruyucu ya da yıkıcı tavrı almayan yapılaşma anlayışına göre yapı, işlevini sürdürdüğü sürece varlığını devam ettirir ve tamir edilirdi. İşlevini kaybettiğinde zamanın tahriline bırakılırdı.² Yangın haritalarında sadece yangın yerlerinin düzenlendiği, düzenlemenin yanmayan bölümü içermediği görülür. Ne var ki yangın haritalarında yangından önceki doku üzerinde kırmızı kalemle çizilen düzenleme önerisi, yanmayan bölüme

Harita 1
1264 (1848)
tarihli haritadu
(Darü'l-
Sultanî-Plan of
Constantinople)
Mahmutpaşa
Camii avlusu
dışında yanan
dükkanlar.

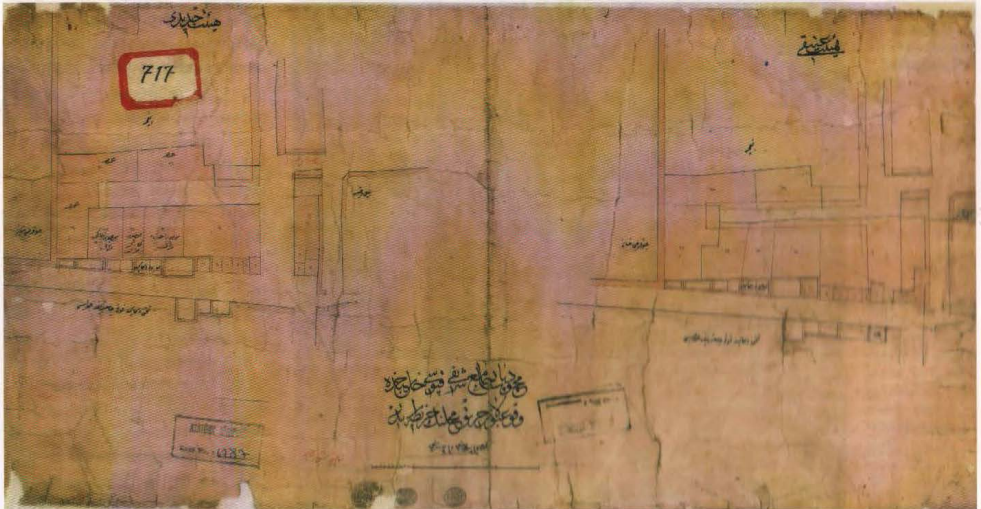
doğru ucu açık olarak bırakılarak adeta ileri bir tarihe ertelenmiş gibidir. Şehir tanzimi maliyet gerektiren bir iştir. Bu nedenle henüz yanmamış yerlerin düzenleme dışında bırakılması, Osmanlı'nın klasik dönem yapılaşma düşüncesinin benzeri biçimde anlaşılır bir durumdur. Bunda vakıf mülklerin hukuki gerekçelerinin payı da oldukça yüksektir.³ Buna rağmen dönemin Osmanlı yöneticileri şehirde sadece yanan yerlerin düzenlemesinden dolayı rahatsızlıklarını dile

getirmiş ve şehrin bütünsel bir haritasının çizilmesi gerektiği üzerinde durmuştu. Bununla birlikte haritalar ve belgeler birlikte incelendiğinde mevcut bütünsel bir plan olmadan da adeta zihinde mevcut bir taslak doğrultusunda uygulamalar yaptırıldığı görülür.

"İstanbul'un İmarı ve Yangınlar"⁴ başlıklı üç bölümlük bir serinin ikinci bölümü olarak kurgulanan bu yazıda, yangın yeri düzenlemelerinden

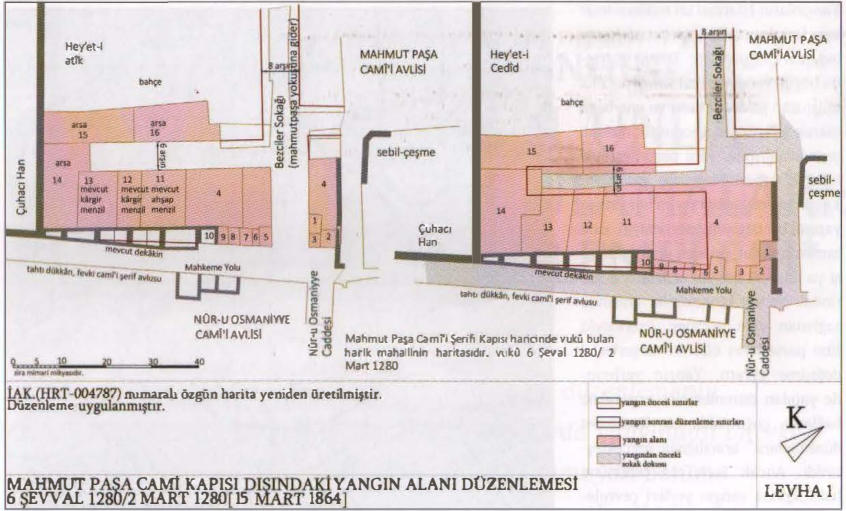
Harita 2
Mahmutpaşa
Camii avlusu
dışındaki
yangın yeri
düzenlemesi.

[AK 004787]

Levha 1
Mahmutpaşa
Camii avlusu
dışındaki
yangın yeri
düzenlemesi.

I.A.K. (104787) numaralı özgün harita yeniden üretilmiştir.
#29ün haritadan yazartaralından üretilmiştir.

seçilmiş farklı örnekler verilmiştir. Bunlardan Mahmutpaşa Camii avlusu dışı ve Hacı Küçük yangın yeri, küçük ölçekli yangın yerlerine örnek oluşturmaktadır. Bir diğeri birinci Mercan yangını yeridir. Fincancılar Yokuşu düzenlemesi istikamet düzenlemesine karşılık gelir ki Hocaapaşa yangın yeri düzenlemeleri yanında yangından

bağımsız bir uygulamadır. Yazıda dönemin modernleşme örneklerinden Ayasofya Soğukçeşme düzenlemesi de yer almaktadır. Burada seçilen düzenlemelerle amaçlanan şey --elbette örneklerin Suriçi'nin merkezinde yer almasının durumu özel kıldığının bilinciyle-- tekil örneklerin birlikte meydana getirdikleri büyük

resme ve dönemin yöneticilerinin öngörüsüne dikkati çekmektedir (Levha-8). Ayrıca yazıdaki uygulamaların dönemin yoğun inşai etkinliklerinin sadece birkaçı olduğunu da belirtmek gerekir,

Şehir imarında genişletilen cadde-ler içinde tarihsel bir geçit olan Divanyolu kuşkusuz birinci sırayı alır. Divanyolu'nda bulunan II. Mahmud Külliyesi, İstanbul'un ileride gerçekleşecek modern imar uygulamalarının habercisi niteliğindedir. Tanzimat'ın ilanından yaklaşık bir yıl sonra açılışı yapılan külliye'nin ayrıcalıklı konumunu belirleyen etmenlerden biri inşa edildiği yer, diğeri de külliye'nin doğu ucunda mimari anlatımında taşıdığı simgesel anlam nedeniyle günümüzde Babıali Caddesi'nin Divanyolu'yla kestiği köşede yer alan çeşmedir. Çeşme ileride açılacak yeni yolların Divanyolu'na kavuştuğu köşede yer alır. Bu dönemde ahşap dokunun içinde kalan türbe ve ona bağlı bina grubu, üzerinde yer aldığı Divanyolu hızasından geriye çekilerek inşa edilmiştir. Külliye 1848'de açıklanacak olan Ebriye nizamnamelerine sekiz yıl öncesinden uyum sağlamıştır.⁵ Özetle il. Mahmud Türbesi ve ona bağlı binalar şehre yenilikler vaat eden kuralların öncü bir uygulamasıdır. Benzer bir durum Nuruosmaniye

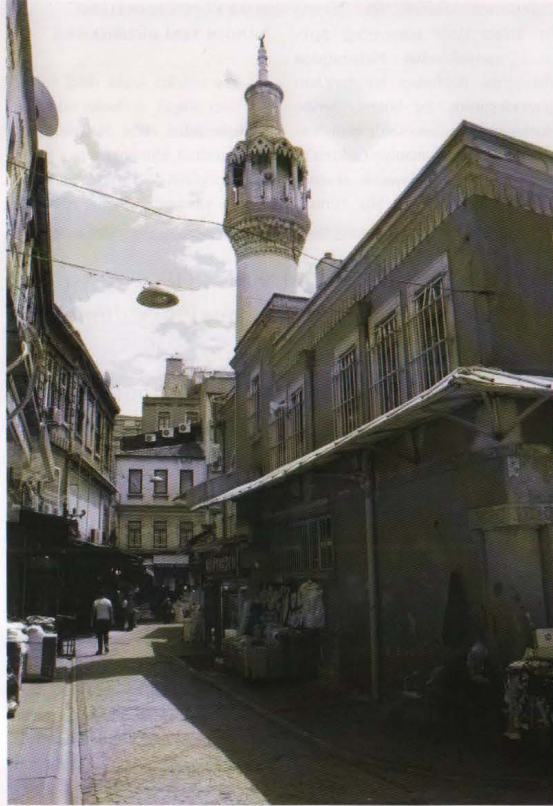
Harita 3
#264 [1847]
tarihli haritada
Hacı Küçük
Mahallesi
yangın yeri.
204 numarada
Hacı Küçük
Ahmet Çelebi
Mescidi
görülmektedir.

Caddesi için de geçerlidir. 1865 Hoca-paşa yangınının⁸ önce 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren hükümet ko-nasının Babâli'de yer almasıyla bir-likte bu bölge ve çarşı arasında ge-rişir. Divanyolu yerine yangın sonrası yapılan düzenlemede Nuruosmaniye Camii'yle Babâli arasında açılan yeni caddayla sağlanmıştır. Ne var ki bu bağlantı 18. yüzyıl ortalarında inşa edilirken caminin dış avlusu arasın-daki geçişlerle çoktan tasarlanmış-benzer.⁹ Her iki inşaat da adeta ileri-de şehir merkezinin önemli bir bölü-münde yapısal değişim gerektirecek olan Hoca-paşa yangını yeri düzenle-meleri için hazırlanmış oldukları izle-nimini verir.

MAHMUTPAŞA CAMİİ DIŞINDAKİ YANGIN YERİ DÜZENLEMESİ

Hocapaşa yangınından yaklaşık bir buçuk yıl önce, 6 Şevval 1280/2 Mart 1280 liş Mart 1864) tarihinde Nuruosmaniye Camii'nin kuzeyinde ve Mahmutpaşa Camii'nin batısında kalan alan yanmış ve söz konusu alanın haritası çizilmişti (Harita-2/ Levha-1).Tarla kuralına göre yapılabilecek düzenlemede, Çuhacı Han bitişindeki, harem kisedarı Fehmi Efendi Konağı arasından bir miktar yer istimlak edilerek yeniden bir yol açılması düşünülmüşse de, bu yeterli değildi. Konağın yanında çıkmaz sokak bulunduğuundan, Mahmutpaşa Camii avlu kapıları geceleri kapandıktan sonra buradan geçiş imkânsızdı. Yeni bir sokak açılması

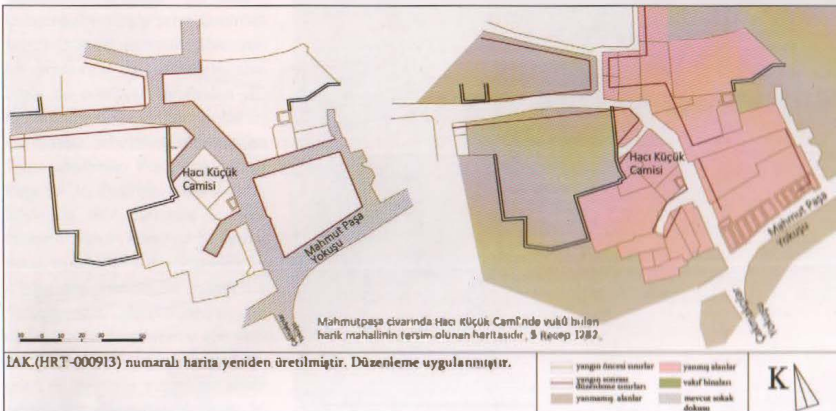

Resim 2
Hacı Küçük
Cami, 2016.

Fotoğraf: Sibel Gürses

gerekmekteydi.⁸ Buna göre Nuruosmaniye Caddesi'nden Mahmutpaşa Yokuşu'na geçiş mümkün değildi. Yangın yerinde birkaç dükkân istinlak edilerek sekiz arşın genişlikte yeni bir sokak açıldı. Mahmutpaşa'ya

inen Bezçiler Sokağı sekiz arşın, cami avlusunun kapısı karşısındaki çıkmaz sokak altı arşın ölçüsünde genişletildi, böylelikle 1864 tarihli Tarik ve Ebniye Nizamnamesi'nin⁹ birinci maddesi gereği yerine getirildi.

Levha 2
Hacı Kâzım
Mahallelerinde
büyük Hocaşapaya
yangınından
sonra, 24 Kasım
1865 tarihinde
yangın yeri
düzenlenmiştir.

İLK İLİM OKULU)
mimarlığında
harikaları yazar
tarafından
Özetlenmiştir

Düzenlenen alanın tek başına bir anlam ifade etmeyeceği açıktır. Divanyolu'ndan Mahmutpaşa Yokuşu'na doğrudan bir bağlantı gerçekleştirildi. Bu bölüm, ileride Hocapaşa düzenlemesinde genişletilecek olan Nuruosmaniye Caddesi'ni Bahçekapısı'na bağlayacak eksenin parçalarından biriydi. Söz konusu

HACI KÜÇÜK MAHALLESİ YANGIN YERİ DÜZENLEMESİ

3 Şaban 1282 [22 Aralık 1865] tarihinde Hacı Küçük mahallesinde dava çavuşlarından Hafız Mehmet Efendi hanesinin altındaki kiracı bakkal Hacı Yorgi'nin dükkânında bir yangın çıkmış, yangında 9 hane, 15 dükkân

düzenlemeye yönlendirmeyi tercih ediyoruz.

Hacı Küçük mahallesindeki yangın, Bahçekapısı ve Seraskeri Kapısı arasındaki güzergâhın bir parçasıydı. Mahmutpaşa Yokuşu başındaki Hacı Küçük Mahallesi'nde Hocapaşa yangınından yaklaşık iki ay sonra burada 26 bina yandı. Görece küçük olan bu yangın çarşısı sahile bağlayan eksenin düzenleme fırsatı yaratmış olmalıdır." (Levha-2)

ISLAHAT-I TURUK KOMİSYONU

İstanbul'da inşaat işlerinin görülmesi amacıyla 1247'de 1832 Ebnîye İdaresi kurulmuştu. Tanzimat Fermanı'ndan önce 1839 tarihli bir ilmhâber İstanbul için yeni öneriler sunuyordu.⁴ Bu öneriler doğrultusunda geliştirilerek yayımlanan 1848 tarihli birinci Ebnîye Nizamnamesi⁵ açıkça yangınla ilgili mahallere ve bu mahallerde yapılacak uygulamalara ilişkin kararları içeriyordu. Nizamnamenin sadece İstanbul için geçerli olduğu belirtilse de⁶ İstanbul dışında da uygulanabilir olduğunu, Halep ve Rakka Valisi Halil Kamil Bey'in yeni nizamnamenin

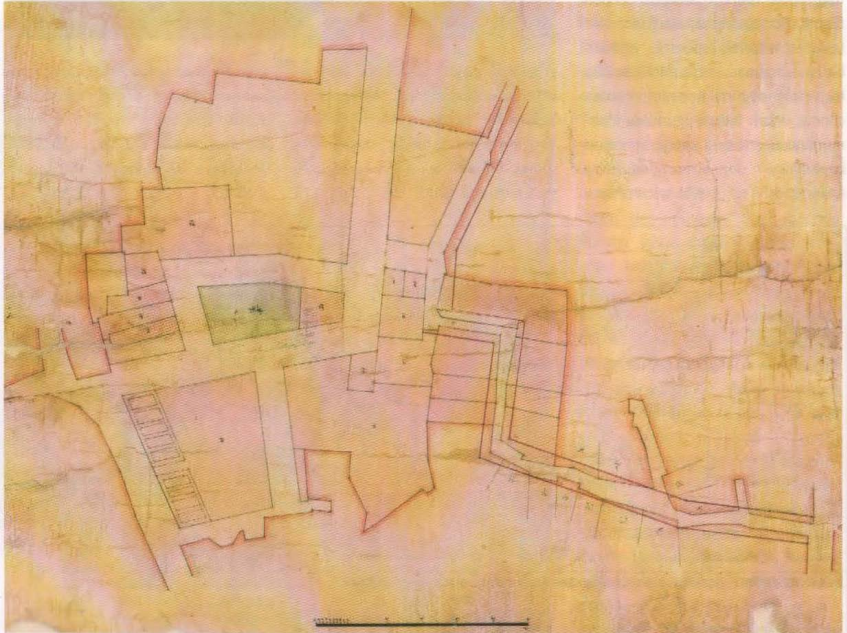
1848 tarihli birinci Ebnîye Nizamnamesi açıkça yangınla ilgili mahallere ve bu mahallerde yapılacak uygulamalara ilişkin kararları içeriyordu. Nizamnamenin sadece İstanbul için geçerli olduğu belirtilse de İstanbul dışında da uygulanabilir olduğunu. Halep ve Rakka Valisi Halil Kamil Bey'in yeni nizamnamenin kendilerine gönderilmesi isteğinden ve 1848 Selanik yangınından sonra mevcut nizamnamenin bu şehre gönderildiğinden anlıyoruz.

küçük düzenleme esasen Sultanahmet Meydanı, Peykhane, Gedikpaşa, Mahmutpaşa ve Bahçekapısı güzergâhları arasında daha büyük bir alanda geçişi engelleyen düğümün çözümüydü.

ve mahalle camisi de yanmış, bunlara ek olarak iki dükkân da yıkıldıktan sonra yangın söndürülmüştü.¹⁰ Bura ya ait düzenleme haritasındaki tarih, gazete haberinden önceki bir tarihe işaret eder. Ancak biz dikkatimizi

Harita 4
Hacı Küçük mahallesinde yangın yeri düzenlemesi.

IAK (HRT-001427)

Resim 3
Beyazıt Yangını
Kulesi'nden
İstanbul (tarih
mevcut değil,
tahminen 1890
civarı).

IAK (ALB-00087-02-
004)

kendilerine gönderilmesi isteğinden⁵ ve 1848 Selanik yangınının sonra mevcut nizamnamenin bu şehre gönderildiğinden⁶ anlıyoruz.

1865 tarihli Hocapaşa yangınının şehir merkezinde yarattığı tahribat nedeniyle, imparatorluğu temsil eden başkentin özellikle idari ve ticari bölgesinde düşünülen imarın örnek teşkil etmesi önemliydi. Bu nedenle İstanbul özelinde şehir tanzimini gerçekleştirmek üzere bir komisyon kurulması ve inşaat işlerinin bundan böyle bu komisyon tarafından yürütülmesine karar verildi. Bu kararda Avrupa şehirlerini gözlemleyen Tanzimatçılardan Reşid Paşa, Fuad Paşa ve Ali Paşa'nın etkisi açıktır. Böylelikle 1866 tarihinde kurulan Islahat-ı Turuk Komisyonu, şehrin sokak ve arsalarını düzenleyecek ve o güne dek tasavvur edilen inşaatın yürütülmesini gerçekleştirecek bir üst kurumdur. Komisyonun görevleri on beş maddeyle tanımlanmıştır.⁷ Yapılan ilk iş, büyük yangından sonra tahrip olan alanın düzenlenmesiyle,

Hocapaşa'dan Divanyolu, Kumkapı ve Beyazıt'a kadar yanan arsaların sahiplerine en uygun şekilde da-

ğıtımının gerçekleştirilmesi oldu. Bu düzenlemeye Bâb-ı Seraskeri ve Mercan civarının dâhil edilmesi ya-

Harita 5
1264 h[1848]
tarihli haritada
Mercan yangının
yeri (yangından
önceki doku).

long meşhur
merkezinde
gibi meşhur
doku öncesi doku

Harita 6
Mercan yangın
yeri.

IAK (HRT-006201-02)

IAK (HRT-006201-02) numaralı özgün harita.

İbadehanelerin çevreleriyle, mümkün olduğu kadar geniş bir alana içermesini arzulayan bir iktidarın görüşünü ortaya koyuyordu.

İslahat-ı Turuk Komisyonu'nun hazırladığı birinci rapora⁸ (1866) göre, beş milyon zira yer kaplayan yangın yerlerinde düzenleme yapmak ve düzenlenen arsaları sahiplerine dağıtmak oldukça zordu. Boş bir arazide planlama yapmak nispeten kolaydı; ne var ki mevcut dokuda yer alan

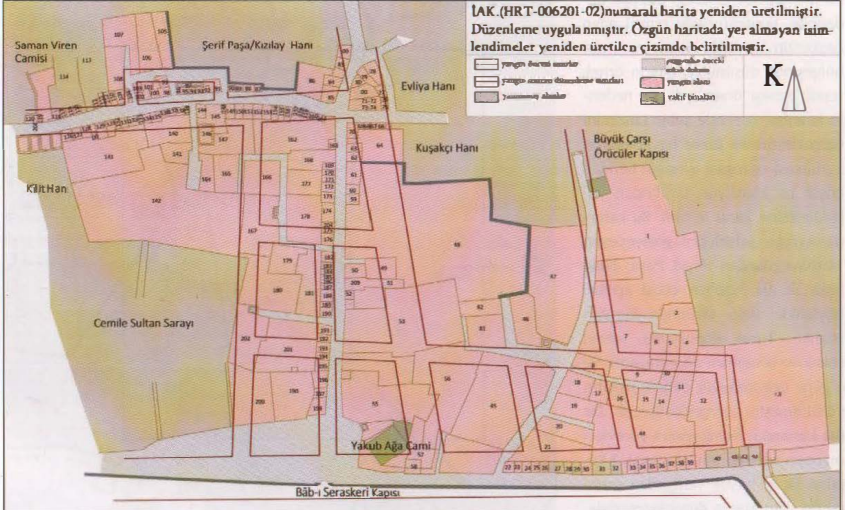
ibadehaneler ve sağlam kâgır binalar gibi korunması gerekenler nedeniyle çağa uygun imar düşüncesini uygulamaya koymak öyle değildi. Ek olarak genişletilen sokaklar etrafında ya da yapısal değişiklik geçiren alanlarda yeni parselasyona göre dağıtım yapmak, örneğin iki ya da üç yol birleşiminde köşede yer alan değerli bir arsanın düzenleme sonrasında da önceki değerini korumaya çalışmak, komisyonun düzenlemelerdeki başarısına bağlıydı. Düzenle-

melerden sonra bir arsanın %25 yer kaybına rağmen kazanç getireceği sahibi tarafından da kabul gördü. Demirkapı sahilinde eğim az olduğundan orada yollar istenen şekilde açıldı ve genişletildi. Bu nedenle burada kayıp %30'a vardı.

Kâgır bina inşaatı pahalı olduğundan bu tip inşaatı teşvik etmek amacıyla, komisyon tarafından tuğla imal ettirilip kireç yakıtıldı ve bu malzemeler yarı fiyatına ihtiyaç sa-

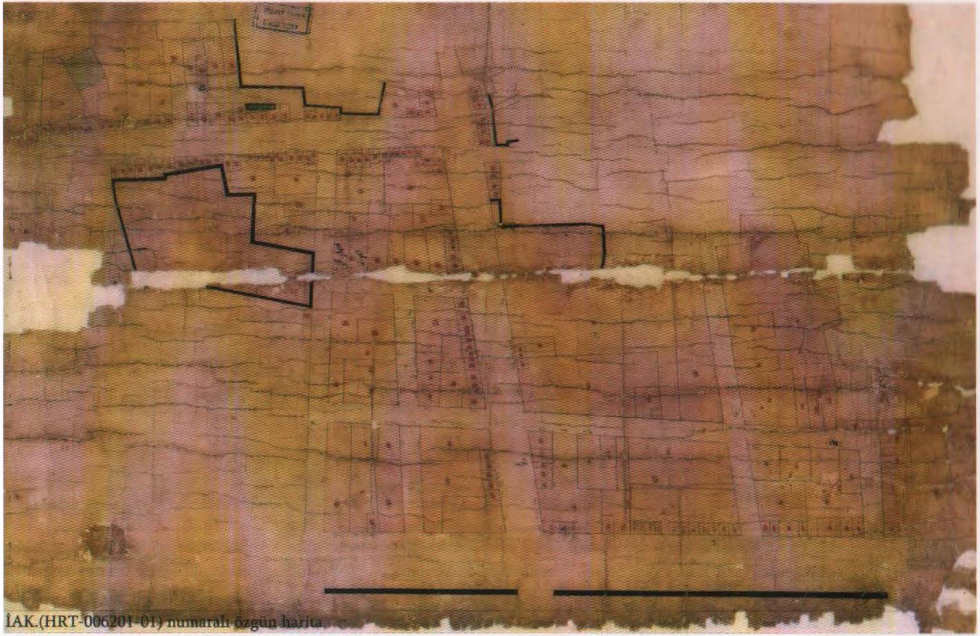
Levha 3
Mercan
yangın yeri
düzenlemesi.
29 Safer 1284
(2 Temmuz 1867).

IAK (HRT-006201-02) numaralı özgün haritadan yazar tarafından üretilmiştir.

IAK (HRT-006201-02) numaralı harita yeniden üretilmiştir. Düzenleme uygulanmıştır. Özgün haritada yer almayan isimlendirmeler yeniden üretilen çizimde belirtilmiştir.

Bab-ı Seraskeri Kapısı

İAK (HRT-006201-01) numaralı özgün harita

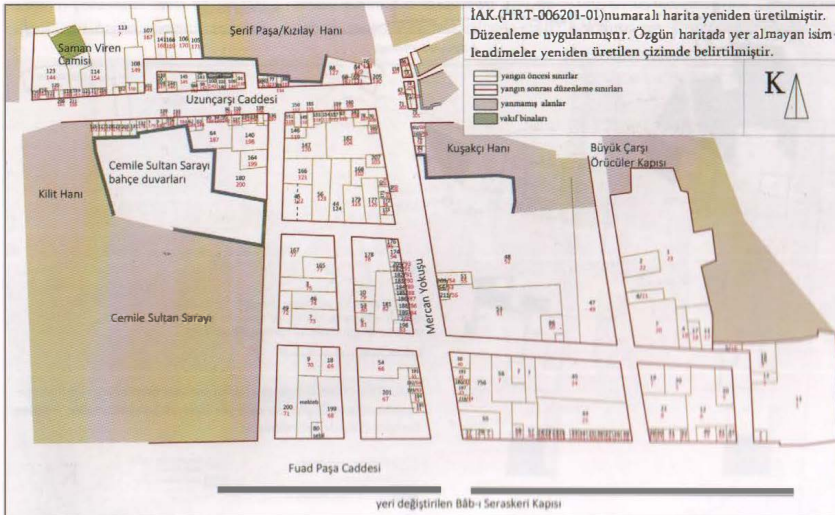
hiplerine satıldı. Dönemin gazetelerinde Ahırkapı ve Bahçekapı iskelelerinden alınan fiyat ve Makriköy ocaklarında yakılan kirecin ocaktan alınacak fiyat tarifesini ilan edilmişti.¹⁹ Belirlenen fiyat dışında satış yapanlara ceza uygulanacak, bundan imam ve muhtarlar da sorumlu tutulacaktı.²⁰ Üç gün sonra yangın

yerlerindeki inşaat işini yüklenecek ustalar açıklandı. Bu ustalar, marangoz kalfalarından Hacı Nureddin ve Sivacıbaşı Ohannes, Hacı Dimitri, Mösyö Bayurini, Muammer oğlu Dimitri, Panayot, Petro, yeni dünya Dimitri, Hacı Artin, Hacı Tanas, karanfil oğlu Anastas ve Boyacıköylü Yorgı'ydı.²¹ Dokuz ay sonra yangın

yerlerinde yapılacak kâğır binalar için gereken taş, tuğla, kum ve kirecin ucuz fiyata satılmaktayken Karaağaç harmanlarında²² mevcut olan tuğlanın mahallinde bin adedi 115 kuruşa satılıyordu.²³ Ayrıca İstanbul iskelelerinde çalı kirecinin kantarı 5,5 ve kömür kirecinin²⁴ kantarı 4,5 kumun ambarı 5, taşın çekisi, yani iki

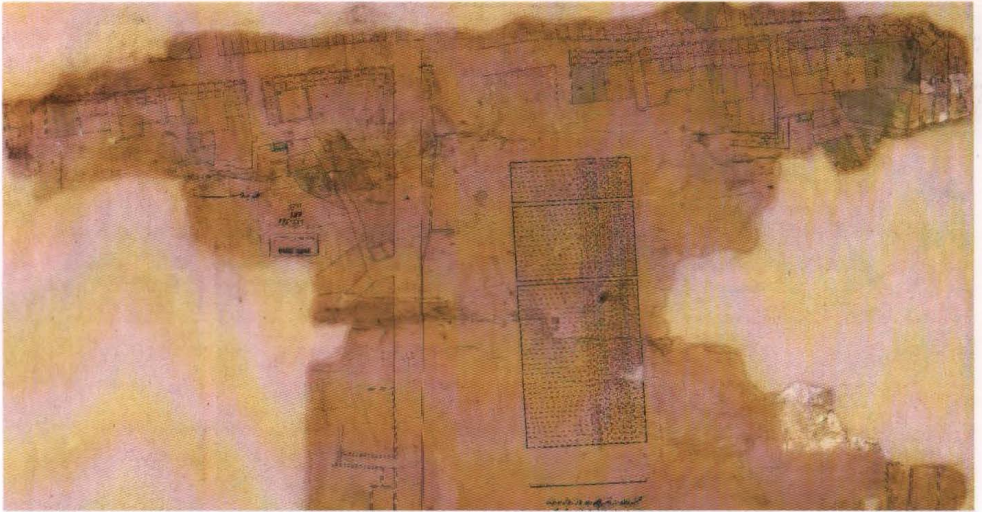
Harita 7
Mühendis Ebu Hüsnü Efendi tarafından hazırlanmış yangın yeri düzenlemesi, 29 Safer 1284 12 Temmuz 1867).

İAK (HRT-006201-01)

Levha 4
Merkez
yangın yeri düzenlemesi.

İAK (HRT-006201-01) numaralı özgün haritadan yazar tarafından üretilmiştir

Harita 8
Islahat-ı Turuk Komisyonu'na hazırlanan Fincancılar Yokuşu düzenleme haritası. Haritada yokuşun düzenlenmeden önce (solda) ve sonraki (sağda) durumu birlikte gösterilmiştir. Komisyon tarafından onaylanan düzenleme tarihi, 17 Cemaziyülevvel 1285 [5 Eylül 1868] dir.

IAK (HRT-001953).

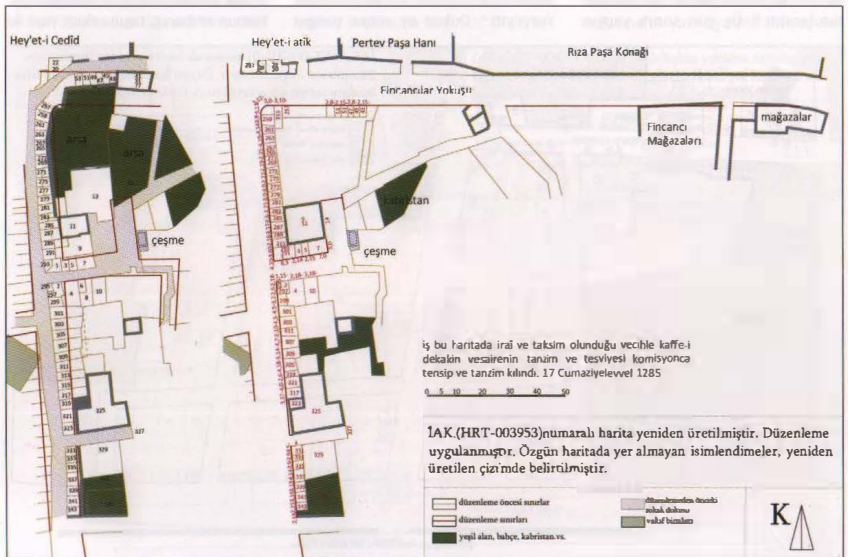
Levha 5
Uzunçarşı Caddesi ve Fincancılar Yokuşu istikamet düzenlemesi.

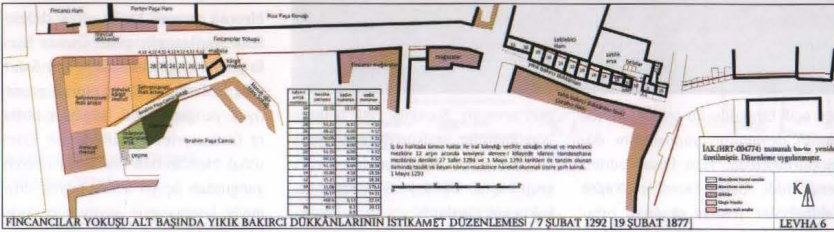
IAK (HRT-001953) numaralı Özgen haritaların yazarı tarafından üretilmiştir.

kantarı 15 kuruştan aşağı satılacağı belirtilmişti.²⁵ Söz konusu malzemeler Sirkeci iskelesinde satılmakta olup, tuğlanın talipleri çıkınca Kumbakı, Samatya, Kapanıdakik ve Balat iskelelerinde de satılacaktı. Ek olarak malzeme naklini kolaylaştırmak ve masrafı azaltmak amacıyla Vezir iskelesine doğru yirmi hane altı yüz otuz iki bin kuruşa istimlak edilerek yıkıldı. Bu durum Babıâli memurlarının da işine yaradı.²⁶

Islahat-ı Turuk Komisyonu'nun düzenlediği ikinci rapora²⁷ (1868) göre, Bahçekapı'dan Mahmutpaşa'ya doğru mevcut güzergâhın genişletilmesiyle bu eksen araç trafiğine açılacak, böylelikle ticaret merkezinin sahille bağlantısı gerçekleşecekti. Divanyolu'nun on dokuz metre (yirmi beş arşın) ölçüsünde genişletilmesi için, Çemberlitaş Hamamı'nın cephesi yıkılacak ve bu yıkımlar sırasında Elçi Hanı'nın bir tarafı ortadan

kaldırılacaktı. Köprülüler Kabristanı korunacak şekilde oradan Süleyman Paşa Hanı kenarında yeni açılan, Şehremaneti önünden Kadırga'ya giden Şerifiye Caddesi'ne kadar olan sıra dükkânlar yıkılacaktı. Atık Ali Paşa Medresesi'nin iki odası da yerini yola terk edecekti. Müller Wiener, Atık Ali Paşa Medresesi ve Elçi Hanı yıkımlarının 1880 yılında yapıldığını bildirir de²⁸ bu yıkımlar komisyonun 1866-1869 yılları arasında gerçek-

Harita 9
Fincancılar
Yokuşu alt
başında Bakırcı
dükkanları
düzenlemesi.

IAK (HRT-004774).

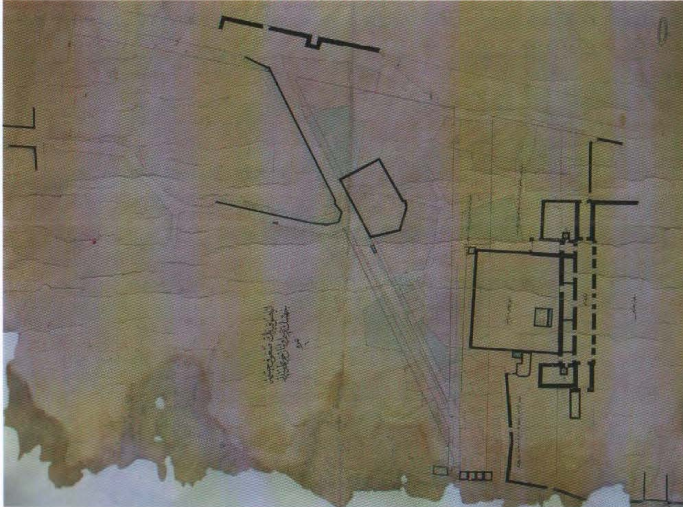

Resim 4
Fincancılar
Yokuşu'nda
Amerikan
misyonerlerin
inşa ettiği bina.

SALT Araştırma arşivi.

Harita 11
Ayasofya
Soğukçeşme
düzenlemesi.

IAK (HRT-
GEC-009965).

ucu açık bırakıldı. Bu teknik, ileride planın devamının yapılacağını düşündürmektedir. Fuat Paşa Caddesi genişletildi, Bab-ı Seraskeri Kapısı Çakmakçılar yokuşu eksenini ortalayacak şekilde yeniden inşa edildi. Eski dokudan tamamen farklı bir düzenleme önerisiyle oluşturulan parseller, ortogonal yapı adalarının içine yerleştirildi. Çıkma sokakta yer alan dükkânlar ana caddeye nakledildiğinde alanları küçülmüştü. Konumu ve alan ölçüsü değişmeyen dükkânlar küçük olanlardı. Burada yeni düzenlemeyle birlikte kâğır olarak inşa edilecek dükkânın de-

ğeri artmıştı. Bununla ilgili belgeye göre kayıplar, mülkün değer artışıyla karşılanacaktı. Bu durumda en kârlı grup küçük dükkânlar ve çıkmaz sokakta yer alanlardı.

1865 büyük Hoca paşa yangınından yaklaşık iki yıl sonra Mercan'da çıkan yangın eski sarayın duvarına dayandı. Bu yangında Osman Nuri Ergin'in verdiği bilgiye göre 220 adet bina yanmıştı.²⁹ Yangın haritası da bu bilgiyi doğrular. Dönemin belgelerinden birine göre,³⁰ düzenlemeyle birlikte "yer'in kazanacağı" itibara oranla kaybedilecek miktar söz konusu

edilemeyecek kadar küçüktü. Düzenlemede Bab-ı Seraskeri'nin Mercan kapısının yeri, Bahçekapısı'nı Bayezid Meydanı'na bağlayan eksenini karşılayacak şekilde değiştirildi. Kazancılar Caddesi 20-22 metre, Mercan Caddesi 15 metre, diğer caddeler sekiz-on metre genişlikte olacak şekilde, arsalar 19 arşın yer kaybedecekti. Yangın yerinde açılan ve genişletilen sokaklar nedeniyle bazı arsalar yüksek kotlarda kaldı. Bu nedenle kaldırım işleri 355.784 kuruşa Hacı Dimitri Kalfa'ya eksiltilme usulüyle ihale edildi.³¹

Mercan yangını tarihi gerek düzenleme haritasında, gerek Osman Nuri Ergin'in yangın listesinde³² 29 Safer 1284 [2 Temmuz 1867] olarak geçer; oysa yangınla ilgili belgenin tarihi 17 Cemazıyelevvel 1284'dır [18 Ekim 1864]. Mercan düzenleme haritasının yangından üç yıl sonra büyük ihtimalle komisyonun görev süresinde hazırlandığı düşünülmektedir.

FİNCANCILAR YOKUŞU VE UZUNÇARŞI CADDESİ İSTİKAMET DÜZENLEMESİ

İstikamet düzenlemesi, yangın yerlerinde önerilen yapısal düzenlemeden farklıdır; ne var ki sokağın genişliğini, doğrultusunu, sokak üzerindeki yapı adasının ya da parselin yüzölçümünü, geometrisini ve yönünü, parsel üzerindeki bina cinsini de değiştirir. Ek olarak düzenlemeler arasındaki bağlantıyı gerçekleştirebilir.

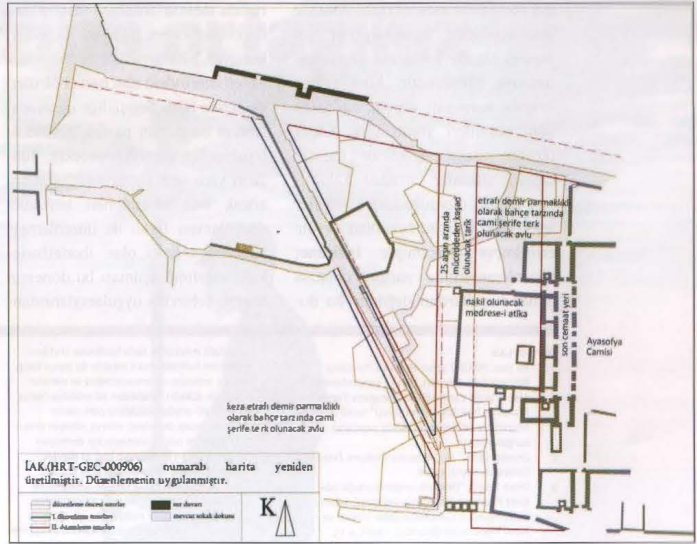
Fincancılar Yokuşu istikamet düzenlemesi İslahat-ı Turuk Komisyonu'nun görev süresinde yapılan düzenlemelerdendi. Düzenlemenin özgün haritası IAK (HRT-003953), eski durumu ve yeni düzenlemeyi birlikte gösterir. Buna göre Uzunçarşı eksenini Mercan yangınından sonra genişletilen ölçüde devam edecek biçimde, yol üzerindeki dükkânlar geri çekilecekti. Fincancılar Yokuşu genişletilerek Uzunçarşı Caddesi'yle yaklaşık 90 derecelik açıyla keşitirildi. Uzunçarşı Caddesi'ndeki küçük dükkânlar bu tip düzenlemede sahip olduğu metrekareyi korumuş, Mercan'a yakın

olan bölümündeki büyük dükkânlar ise yer kaybetmişti. Bu düzenlemede Uzunçarşı ekseninden Merdivenli Hamam'a, Bab-ı Serasker'iye giden cadde de genişletilecekti.

1877'de Fincancılar Yokuşu'nun devamında Bakırcı dükkânlarının bulunduğu Bakırcılar sokağıyla birlikte, Uzunçarşı Caddesi'nin Mahmutpaşa Yokuşu ve Hacı Küçük Mahallesi'ne bağlantısını gerçekleştiren sokakların tümü düzenlenmişti. Buna göre, yıkılan Bakırcı dükkânları Fincancılar Yokuşu'nun üst başında şehremane-i arsasına nakledilecekti (Harita-9/ Levha-6). 20. yüzyıl başında Fincancılar Yokuşu'nun alt başında yer alan fincancı mağazalarının yerine Amerikan misyonerlere ait bir binanın inşa edildiği görülür (Harita 10).

AYASOFYA SOĞUKÇEŞME DÜZENLEMESİ

Komisyonun ikinci raporunda, Ayasofya'ya bitişik bazı binaların yıkılmasından söz edilir.³¹ Atatürk Kitablığı'nda yer alan düzenleme haritalarından biri Ayasofya'ya bitişik medresenin yıkılmasını öngörür. Haritanın üzerinde tarih mevcut değildir. Ne var ki dönemin çizim tekniği ve bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, komisyonun görev süresinde hazırlanmış olma ihtimali de

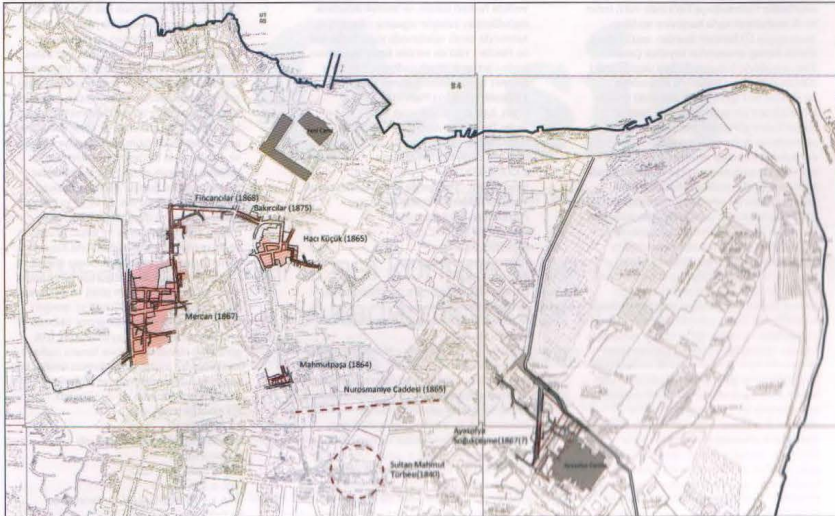

kuvvetlidir. Bu görüşü destekleyen belge (1873)³² medresenin yıkımından sonra yapılacak parmaklıkların ve düzenlemenin masrafına ilişkin bilgi verir. Ayasofya Camii'nin avlusundaki medresenin yıkılmasıyla birlikte batı cephesi de meydana çıkarılmıştır (Harita-8/Levha-6). Darülfünun'un inşaatı sırasında (1846-1854) mabedin etrafında istimalak yoluyla düzenleme yapılmış, medresenin yıkımı büyük olasılıkla yangından sonra gerçekleştirilmiştir.

SONUÇ

19. yüzyıl haritasında temsil edildiği gibi (levha 8) birbirinden uzak yangın yerlerinde önerilen ve uygulanan düzenlemeler büyük ölçekli bir ağız küçük ölçekli bileşenleridir. Şehirde büyük bir yangından sonra yapılan düzenlemeler, yerin sahip olduğu koşullara göre çeşitli tipler sergiler. Belirleyici koşullardan birincisi topografyadır. Yapısal değişim gerektirecek büyüklükteki yan-

Levha 7
Ayasofya
Soğukçeşme
düzenlemesi
(tarih mevcut
değil).

Levha 8
19. yüzyıl
haritası
üzerinde bu
yazı için seçilen
düzenlemeler
ve ilişkileri
haritasıdır.

gın yerlerinde mevcut doku tümüyle yok sayılarak, topografyanın izin verdiği ölçüde ortogonal yapı oluşturmaya çalışılmıştır. Kimi zaman önemli kamusal yapılar, açılacak yeni eksenleri yönlendirir. Küçük ölçekli yangın yerlerinde mevcut çıkamaz sokaklar ortadan kaldırılmış, mümkün olduğu kadar bölgeler arasındaki geçişler kesintisiz devam ettirilmeye çalışılmıştır. İstikamet düzenlemelerinde yangın olmazsa olmaz koşullardan değildir. Bu du-

rumda mevcut dokunun vazgeçilmez derecede önem taşıyan eksenleri korunur, sınırları düzleştirilir, ancak eksen üzerindeki tüm parsel ölçüleri ve cephe hattı değişikliğe uğrayacağından bu durum parsel üzerindeki binanın değerini etkileyecektir. Bunun yanı sıra yangından bağımsız, ancak ona eklenen istikamet düzenlemesi farklı iki düzenlemeyi bağlamaya aracı olur. İbadethane-lerin etrafının açılması bu dönem- in önemli şehircilik uygulamalarından-

dır. Tüm bunlarla birlikte yukarıda verilen örnekler, büyük Hocaapaşa yangın yeri düzenlemesiyle birlikte Divanyolu, Babâî, Demirkapı sahilı ve o dönemde mevcut olmayan, sonradan Cemil Topuzlu'nun şehremini olduğu dönemde bir mahallenin istikamlet edilmesi meydana dönüş-cek olan Ayasofya civarını bağlayıcı nitelikte oldukları için seçilmiştir.

SİBEL GÜRSER

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
ŞEHİRCİLİK BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

Bu yazı, MİSĞÖ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde, Haziran, 2015'te tamamlanmış olan "Tarihi Yarımadada Hocaapaşa Yangını Alanı'nın Mekânsal Dönüşümü" isimli doktora tezinin bir bölümünden alıntı yapılarak kurgulanmıştır.

- 1 Zeynep Çelik, 19. Yüzyıldaki Değişim İstisnaları (İstanbul, 1996), s. 128.
- 2 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi", İslam Gelenekçileri Günümüzde Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler (İstanbul, 1996), s. 55.
- 3 Sibel Gürses Söğüt, "Osmanlı Şehir Yönetiminin Modernleşme Sürecinde Yangınların Rolü", *Toplumsal Tarih* 270 (Haziran 2016), 64-66.
- 4 Gürses Söğüt, "İstanbul'un İmarı ve Yangınlar", Osmanlı Şehir Yönetiminin Modernleşme Sürecinde Yangınların Rolü' *Toplumsal Tarih*, sayı:270, s. 60-69.
- 5 Güntürk Akın, "Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi", *Özaman Hamdi Bey ve Dönemi*, 1992, s. 123-131.
- 6 Sibel Gürses Söğüt, "Yeni Belgelerle 1865 Hocaapaşa Yangınına Sınırları *Toplumsal Tarih* 263, İstanbul, s. 74-80.
- 7 Maurice Cerasi, *Divanyolu* (İstanbul, 2006), s. 77.
- 8 BOA.MVL.d.86/75 "Dersaadet Mahmutpaşa Cami Şerifi haricinde vukû bulan harik mahallinin tarla kadesine tevkiyle tesviyesine ve bir yıl acımasızna dair Nafîa Nezaret-i Celîlesi'nin 24 Zilkade 1280/9 Nisan 1280-13 Mayıs 1864 tarihli Meclis-i Valâ'ya buyrululan bir kâğıt tekeresi (8 Zilkade 1280) meallinden Mahmutpaşa haricinde vukû bulan harik mahallinin tarla kadesine tevkiyle tesviyesile (?) harinin kisedarı azatı. Fehm Efendi konoğu arasından veyahut Çuhacı Hanı ittisaline bulunan iki bâb sağır (küçük) dükkânın kıymet-i hususiyeli mumaileh tarafından bir-1 iştirâ (satın alınarak) oradan müceddeden bir tarîk kütâdına hasb-elevki lüzum gürlükçe mumaileh teklif olunmuş ise de bu işi suret dahi muvaffak etmedigi ve mahalli mezkûrın yalnız tevki tarîk nizam vece tanzimi halinde dahi camî şerife mezkûrın harik tarafında olan işi adet kapısının bütün bütün imhasıyla beyrinde (arasında) olan muhafaza duvarının gerise çekilmesi lâzım gelecek işi halde camî-i şerifin avlusuna nazar gayri muhterik bulunan iş bu dükkân ile kapı üzerinde fevkalâ mektep maydanda kalacağı beyanıyla icra-i icabı isabetten olmuştur. Ebniye İdaresi'nin mü talatı meşruhası efendi mumailehin arası yanında çıkamaz sokak olduğundan ve camî-i şerif mezkûr avlusunun kapıları önden beri geçeler. Kapanmakta olması cihetile oradan geçecek olanları bir hayli dolarsak gelp gitmekle olduklarından bunun tarla kadesine tevkiyle tesviyesile müceddeden bir tarîk küşâb lüzum-u mübteni (kurulmuş) olup bunun dahi efendi mumaileh arasından veyahut mezkûr dükkânların mahallinden yürütülmesi lâzım geleceğinden kendisi ve harik muhendisi Meclis-i Valâ'ya celb ile haritası dahi ortaya konularak soruşturma dairesinde tesviye yeri azhar (açık) zâta eylemesi beyan olidkta

- 9 mahalli mezkûrın tarla kadesine tevkiyle tanzimi halinde arsa-i mezkûr işi parça kelâp hane inşasına elvermeyeceğini ve mezkûr işi bîb dükkân tarafından bil-mubâyâ (satın alınarak) oradan küşâbına dahi taktil olamayacağı dermian ederek nihayet arsa-i mezkûreye taktil olamayacağı dermian ederek arsa-i mezkûreye bad-el tesviye satmağa söz vermiş olmasına ve mahalli mezkûrın tarla usulü vecihle tesviyesine ve lüzum görünen tarîkleri dahi müceddeden küşâb münasib ve muhsenat olacağına binaen mahalli mezkûrın ol suretile bil-tanzim açılacak yollar iktiza mevzu ise arasından yürütülmesi zımnında ifâ-i muktesasın nezaret müşar-ûn ileyle tezkir kilindi ise de..."
- 10 Ergin, Mecllet-i Umîr-i Beledîyye, c. 4, s. 163.
- 11 Rûzname-i Ceride-i Havadis, sayı: 308, 3 Şaban 1282 / 22 Aralık 1865.
- 12 BOA.MKT.MHM.d.376/58. "Ticaret Nezareti Celîlesi'ne Mahmutpaşa başında vukû bulan harik mahalli işlek cemiyetli bir cadde bulunduğ gibi hasb-el havale yapılacak hane ve dükkân kârgir olmak üzere inşası iktiza edeceğinden ileride tekrar tevsi hacet kalmaması için İslah-ı Turuk Komisyonu nezareti altında olarak mirlay azatılı Haliz Bey manfiyle lüzum olunan haritasına tabrikten mahalli mezkûr uç da ibar olunup yapılacak dükkânların arka tarafında olan tacikîn B zirave Mahmut Paşa Caddesi'nin 12 arsına İlağı ve bu halin birinci ada 322 ve ikinci adaya 315 ve üçüncüye 321 arşın... altı parmak ziyat isabet eyleyeceğinden haritası vecihle hemen taksim ve tesviye aşabına mahallerinin irasıyle inşasına ruhsat itası zımnında tarafı valalarında vukû bulan işar ve Meclis-i Valâ'da vcrilen karar mucibince irade-i seniyeye ceneb padişahı... icrasına himmeti buyrulması babinde tezkir."
- 13 Zilkade 1283(h)/13 Mart 1867(m)"
- 14 Ergin, oge, c. 3, s. 1240-1243.
- 15 Serin Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstisnalar* (İstanbul, 2006), s. 84.
- 16 Meclînlarda Değişim ve Nedenleri (Ankara, 1982), Ekler, s. XXXIV-XXXIX.
- 17 İlhan Tekeli, "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri", *Türkiye'de İmar Planlaması* (Ankara, 1980), s. 41.
- 18 BOA.MKT.MHM.d.175/15.
- 19 BOA.MVL.d.64/39.
- 20 Ergin, oge, c. 2, s. 947-952.
- 21 Aye, s. 944-946.
- 22 TAVİR-İ ÇİKİR, sayı: 387, 20 Zilhicce 1282 [15 Mayıs 1866].
- 23 TAVİR-İ ÇİKİR, sayı: 413, 2 Rebîyulâhır 1283 [14 Ağustos 1866].
- 24 TAVİR-İ ÇİKİR, sayı: 388, 2 Muharrem 1283 [17 Mayıs 1866].
- 25 Eyyup Sütlüce sahilinde köylülerin denizden çıkardıkları çamuru sahildeki harmanlarda işleyip fırınlarda pisirdikleri bölge. Kömürçyan, E. İstanbul Tarihi XVII. Asır, Tefhik (Cavdar, *Osmanlılar'ın Yarı Şimşirge Ölüğü* (İstanbul, 1970), s. 42-43. İstanbul'da 1870'lerde bazı meslek dallarında çalışanların aldığı ücretlere dair bilgi verilecek olursa; duvarcı ve marangoz 15-20 kuruş; her iş yapan gerginçi işçiler 10-20 kuruş; ustabaşı

- (genellikle Levant) 30 kuruş haftalık kazanmaktadı. Buna göre sıra işçinin aylığı 100 kuruş civarındadır. Bu dönemde bir kişi ekmek 1 kuruş, bir okka tekeresi 14 kuruş, bir okkapeyni 4 kuruş, bir tavuk 4 kuruş, on yumurtu 1 kuruş, bir okka et 2 kuruş, bir okka süt 1 kuruş, pirinç 4-5 kuruş, şekerin okkası 7 kuruş, sebzelerin okkası 4 kuruş, bir at yükü odun 3-5 kuruştur. Bu fiyatlarla birlikte aile aileleri 80 kuruşluk harcama yapan bir ortamın geçim sıkıntısı içinde yaşadığı anlaşılmaktadır. (Kaynak: İngiltere Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk Raporları)
- 24 Kireçtaşı uzun zaman 1400 °C civarında pıstırılır kömür kireci ediliir. Bu nedenle, halk arasında, kâğıt kireci kömür kirecinin nazaran tercih ediliyor. Kömür kireçleri geçiciliği ve dağılımı için ulaşım yolu uzun olan şyerlerin için elverişlidir.
- 25 TAVİR-İ ÇİKİR, sayı: 482, 9 Muharrem 1284 [13 Mayıs 1867].
- 26 Ergin, oge, c. 2, s. 950.
- 27 Aye, s. 952-960.
- 28 Mülfer Wiener, İstanbul'un Tarihi Topografyası (İstanbul, 2001), s. 373.
- 29 Ergin, oge, c. 3, s. 1229.
- 30 BOA.MVL.d.866/36. "Geçende Mercan Çarşısı'nda vukû bulan harikte muhterik olan ebniye arsaslarının sureti tanzim ve sokaklarını tesviyesine dair Nafîa Nezareti Celîlesi'nden Meclis-i Valâ'ya havale edilen bir kâğıt tekeresi kiroat ve mütalaa ve haritası dahi tektik ve muayene olundu. Tâkî olunan harik mahalli Dairehâlef-el-alye'nin en şerhî yerlerinden olduğu halde Mercan Caddesi'nin münasabetsizliğıyle beraber Çakmakçılar Yokuşu'nun hali hazır iktizasınca Bahçekapı'nın Bayezid Meydanı'na Araba bîl şuhule işlemediginden ve sanyien mukadderetave hazret mükâdâne Dab-i Valâ-i Seraskeri'nin müceddeden inşasına tegebüs kilnalar dahi tesviyesile ve diger münasib mahallerine müceddeden caddeler küşâbıyla beraber büyük caddenin Uzunçarşı başı ciheti tesviye oluncak ve harik mahallinin aşğıda dahi bade (sonranda) tesviye kilnacak ve arsarlar tarla kadesine tabrikten tahdid edilmek münasib görünerék bu mütalaa üzerine yapılan mezkûr haritası nazaran Kazançkarı Caddesi'nin 20 ve 22 ve Mercan Caddesi'nin 15 ve diger caddelerinin 10 ve 8 arşın vusâidinde tanzim ve küşâb olunacağı ve bu tesviye edebniye arsarlarına 319 arşın ziyat isabet eyleyeceğî anlaşılmış idigine ve şu yolda vaki olanca tanzimat ile zikr olunan caddeler Dersaadet'in en güzeli ve vasi arabı yollarından olacağı müsliabul-ed tesviye eyleyecek olarâ ve mamuriyetine nisbetle arsarlar teritib edecek ziyat istisak (çok görüme) olunamayacağına binaen mezkûr bir mezkûr bir mezkûr harita hemen tanzim ve tesviyes hususunda Nezaret müşarınıleyle havalesi tezkir kilindi ise de ol babda 17 Cemazeyile 1281 [18 Ekim 1864].
- 31 BOA.MVL.d.871/23, 8 Zilhicce 1281 [14 Mayıs 1866].
- 32 Ergin, oge, c. 3, s. 1220.
- 33 Aye, c. 3, s. 953.
- 34 BOA.A.MKT.MHM.464/8, 22 Receb 1290 [15 Eylül 1873].

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA İLK MUSTAFA KEMAL FOTOĞRAFLARI

İDİL ÇETİN

1919-1922 yılları arasında devam eden Anadolu hareketi, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde hak iddia eden yabancı kuvvetlere karşı koymanın yanı sıra İstanbul Hükümeti ve saltanatla da fikir ayrılıkları ve restleşmeler içeren bir çatışmaya girdi. Ancak bu çatışma sürekli aynı yoğunlukta devam etmedi ve ilişkiler zaman zaman daha ılımlı bir havada seyretti. Hem ilişkilerin değişen seyri hem de Milli Mücadele'nin sonlarına doğru kazanılan askeri başarılar bu harekete ve önderlerine, bilhassa Mustafa Kemal'e yönelik olumlu bir yaklaşımın doğmasına sebep oldu.

Şubat 1921'de, o zamanlar 25 yaşında olan Clarence K. Streit adında bir gazeteci, Amerika'da yayımlanan *Philadelphia Public Ledger* gazetesinin muhabiri sıfatıyla Milli Mücadele liderleriyle görüşmek üzere Ankara'ya gitmesine olanak sağlayacak izni alır.¹ Önce İstanbul'a, İstanbul'dan deniz yoluyla Samsun'a, Samsun'dan da Ankara'ya gelen ve Şubat-Mart boyunca kendisine verilen özel izinle Meclis oturumlarına katılan Streit, hem hareketin liderleriyle görüşme hem de yerinde gözlemler yapma fırsatını bulur ve Anadolu'da geçirdiği zamanlara dair şöyle bir gözlemini paylaşır:

"Büyük şehirlerde Ankara'dan ve diğer yerlerden gelen yerel gazetelerin bulunduğu ve insanların milliyetçi broşürleri okuyabildiği propaganda okuma odaları vardır. Bu odaların duvarları, bazıları milliyetçi ordunun, diğerleri milliyetçi hareketi başlatan şairler ve yazarların ve bundan başka Yunan ve İngiliz mezalimlerinin fotoğraflarıyla donatılmıştır. Milliyetçi liderlerin fotoğraflarıysa yokluklarıyla dikkat çeker; bu, mil-

liyetçilerin, kendilerinininkinin tek bir adamın değil halkın egemenliği olduğuna yaptıkları vurguya diğer bir kanıttır."²

Streit bu dönemde yaptığı gözlemler sonucunda, Mustafa Kemal'in Batılı güçler tarafından bir diktatör ve demagog olarak nitelendirilmesini gerçekçi bulmadığını belirtir ve şöyle der:

"Yunanistan'da her yerde Kral Konstantin'in fotoğraflarını gördüm. İzmir ve İstanbul'da da Venizelos'un bir o kadar çok fotoğrafı vardı. Milliyetçi Türkiye'de ise kamusal alanlarda bir defa bile Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmine rastlamadım. Bunun sebebi Türklerde fotoğrafçıların olmaması ya da fotoğrafların sergilenmesine karşı çıkmaları değildi. Anadolu'da pek çok yerde merhum sultanın portrelerine ve şimdiki sultanın birkaç resmine rastladım. (...) Türk milliyetçi şair ve yazarlarının fotoğrafları olsa da, Türk hükümetinin şimdiki başının tek bir fotoğrafı, propaganda odaları da dâhil olmak üzere hiçbir yerde karşıma çıkmadı."³

Milli Mücadele sona erdikten, savaş kazanıldıktan sonra, Lozan görüşmeleri henüz başlamamışken başka bir gazeteci, bu kez İngiliz bir kadın Ankara'ya, mücadelenin liderleriyle görüşmeye gelir. Grace Ellison, Ankara hakkında izlenimlerini anlatırken şöyle bir gözlemine yer verir:

"Gazi Paşa'nın fotoğrafları şehrin her yerine yayılmıştı ve bir ya da iki kitapçıdan göz alıcı renklerde hazırlanmış başlıca çalışma arkadaşlarının kartpostallarını ve diğer 'milliyetçi' fotoğrafları satın almak mümkündü."⁴

Henüz Cumhuriyet'in ilanından önce kaleme alınmış yazı ve kitaplarda Milli Mücadele önderlerinin fotoğraflarına değinildiğine çok sık rastlanmadığından, yalnızca bu iki yabancı gazetecinin verdiği bilgilerle kendimizi sınırlayacak olursak, aslında çizilen resim bir yanıla akla yatkın görünmektedir. Milli Mücadele sırasında gerek maddi ve teknik yetersizliklerden gerekse meşruiyet konusundaki çekincelerden dolayı hareketin önderleri kendilerini geri planda tutmak istemiş olabilir. İlerleyen zamanlarda

nihai zaferin kazanılmasının sağladığı meşruiyet ise Milli Mücadele önderlerinin, bilhassa Mustafa Kemal'in fotoğraflarının her yerde görülebilir olmasını sağlamıştır.

Ancak *Güleryüz* dergisinin 26 Mayıs 1921 sayılı nüshasının birinci sayfasında yayımlanan bir karikatür bize Mustafa Kemal'in kartpostallarının nihai zaferin kazanılmasından çok daha önce dolaşımda olduğu hakkında fikir verir. Karikatürde, üzerinde Mustafa Kemal'in görüntüsünün yer aldığı anlaşılan kartpostalları satan bir kişi köprüde bir işgal subayıyla karşılaşmıştır. Karikatürün sol altında şunlar yazılıdır:

"Köprü üzerinde Mustafa Kemal Paşa'nın kartpostalları.

— Çok bakma hemşeri rüyana girer."

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk fotomuhabir vesikasının sahibi Ferit İbrahim, 1938'de Münir Süleyman Çapanoğlu'yla yaptığı bir röportajda, Milli Mücadele önderlerinin fotoğraftan nasıl yararlandığından bahseder ve bu karikature de değinir:

"Kemalist Anadolu diye tanınan miliyetçilerin egemen olduğu bölgede ise fotoğrafçılık daha çok askeri makamların ve Büyük Millet Meclisi riyaasetinin kontrolü altındaydı. Birçok askeri fotoğrafçı ve bu arada Etem Tem ve Arif Hikmet Koyunoğlu gibi kimseler milli ordunun lideri Mustafa Kemal'i ilk plana alan çalışanlar yapıyorlardı. Bunlar el altından hem İstanbul'a hem de Avrupa'ya ve bütün İslam dünyasına yayılıyordu. Beyrut'ta gazetelerin bunları bastıklarını, Mısır ve Hindistan'da kartpostalların elden ele dolaştığını, hatta çoğaltılarak bayram kartı yerine gönderildiğini şahsen saptadım. Bu kartpostalların İstanbul'da elden ele dolaştığını gösteren karikatür, işgal döneminde İstanbul'da çıkan Sedat Simavi'nin *Güleryüz* dergisinde yayımlanmıştır."⁵

Gerçekten de Atatürk'ün bugün bildiğimiz fotoğraflarından Milli Mücadele günlerine ait olanların büyük

Güleryüz,
26 Mayıs 1921.

bir kısmı, Anadolu hareketi safında yer alan asker fotoğraflar tarafından çekilmişti. Diğer bir deyişle, Anadolu'da yürütülen mücadelenin görselleştirilmesi Milli Mücadele önderlerinin önem verdiği konulardan biriydi. Ancak bu fotoğraflar yalnızca asker fotoğraflar tarafından çekilmemiş ya da sadece Anadolu hareketinin yayınlarında kendilerine yer bulmamıştı. Milli Mücadele önderlerinin, bilhassa Mustafa Kemal'in fotoğrafları İstanbul gazetelerinde, üstelik Anadolu hareketi lehine yazılan yazılara eşlik etmek üzere de yayımlandı.

Mustafa Kemal'in fotoğraflarına gazete ve dergilerde daha önceleri de rastlamak mümkün olsa da, Milli Mücadeleyle sonradan bağlantılı hule gelecek bir haberde fotoğrafının İstanbul gazetelerinde ynyunlanışına ilk olarak 9. Ordu Müfettişliği görevine atanmasıyla başlanır. Bu görevlendirmenin 5 Mayıs 1919'da resmî gazete *Takvim-i Vekayi*'de haber

olmasının ardından *Zaman* gazetesi Mustafa Kemal'in Samsun'a doğru yola çıktığı 16 Mayıs 1919 günü bir fotoğrafı eşliğinde bu yeni görevlendirmenin haberini verdi.⁶ İlerleyen zamanlarda Mustafa Kemal'in bu görevinden istifası, buna karşılık Meclis

Zaman,
16 Mayıs 1919.

kararıyla askerlik görevinden ihracı, daha sonralarıysa kendisinden alınan nişan ve rütbelerin iadesine karar verilmesi de gazetelerde kendine yer bulacak, bu haberlerin yanına da Mustafa Kemal'in birer fotoğrafı ilâştirilecekti.⁷ Bu fotoğraflar, klişesi mevcut birkaç portrenin tekrar tekrar basılmasından ibaretti. Mustafa Kemal'in askerlik görevini bırakması ve İstanbul hükûmetinin kararlarından bağımsız hareket etmesi, hükümet yanlısı gazetelerde kendisine ve Anadolu'da teşekkül eden harekete karşı yazılar yazılmasına neden olacaksa da, henüz diğer görüşteki gazeteler üzerinde çok katı bir sansür işlememekteydi.

Tasvir-i Eşkâr,
23 Kasım 1919.

30 Eylül 1919'da Damat Ferit Paşa hükûmetinin istifa etmesi, 2 Ekim 1919'da ise daha ilımlı olan Ali Rıza Paşa'nın yeni bir kabine kurması üzerine İstanbul basınında Mustafa Kemal'i ve Kuvayı Milliye'yi öven yazılara ve hareketin önderleriyle yapılan mülakatlara artık sık sık rastlanmaya başlandı. Örneğin *Alemdar* gazetesi işi, "Meclisin Nigehbânları (Koruyucuları)" başlıklı bir yazıda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın milletin ve meclisin koruyucusu olduğunu söylemeye kadar götürcekti.⁸ Bu dönemde gazeteler Sivas Kongresi'nden haberlere de yer veriyordu. Hatta *Tasvir-i Eşkâr* gazetesi, kongreyi takip etmek üzere Ruşen Eşref'i (Ünaydın) ve bir foto muhabirini Sivas'a gönderip 23-25 Kasım 1919 tarihleri boyunca kongreden haberleri ve fotoğrafları sayfalarına taşımıştı. Bu fotoğraflar, sürekli basılan stüdyoda çekilmiş Mustafa Kemal portrelerinin yanına güncellerini ekliyordu.

İstanbul basınındaki bu olumlu yaklaşım, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'ye kadar devam etti. İşgalle birlikte Meclis-i Mebusan dağıtıldıktan, aralarında gazetecilerin de bulunduğu pek çok kişi Malta'ya sürgüne gönderildikten ve sansürün şiddeti arttıktan sonra gazetelerde Anadolu hareketini öven yazılar yazmak artık mümkün değildi ve gazeteler hükûmetin verdiği tebliğleri aynen yayımlamaya mecburdu.

Asım Us anılarında, bu dönemde Anadolu hareketinden "Kuvayı Bâğiye" (İsyancı Kuvvetler) olarak bahsetmeye mecbur bırakıldıklarından ve Kuvayı Milliyecilerin rütbelerinin alınıp idam edilmeleri yönündeki fetvanın ardından gazetelerde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının isimleri yazılacağı zaman "Paşa" kelimesinin kullanılmasının yasaklandığından bahseder. Hatta 4 Temmuz 1920'de *Vakit* gazetesinde yayımladıkları bir Mustafa Kemal fotoğrafı yüzünden, her ne kadar gazeteleri basılmadan önce inceleyen sansür heyeti fotoğrafın neşri ni engellemiş olmasa da, bir sonraki gün gazetenin yazı işleri müdürü ve sorumlu müdürüyle birlikte Divan-ı

Harp'te sorguya çekildiğini, en nihayetinde gazetenin on beş günlüğüne tatil edilip gazetenin yazı işleri müdürüyle sorumlu müdürünün de on beş gün hapis cezası aldığını anlatır.⁹

İşin rengi Ocak 1921'de Birinci İnönü zaferinin kazanılmasıyla değişti. Anadolu hareketinin kazandığı başarı, mücadelelerine meşruiyet sağladı ve İstanbul gazetelerinde hem Kuvayı Milliye hem de Mustafa Kemal'e ilgili haber ve fotoğraflar yayımlanmaya başlandı. Mustafa Kemal artık hem kendileri adına hem de ülkenin geleceği hakkında söz söyleyenlerden ve bu sözü gazetelerde kendine yer bulanlardandı. Örneğin *Akşam* gazetesinde 3 Şubat 1921'de "Mustafa Kemal Paşa: Biz Sulh İstiyoruz" başlıklı bir haberde, Mustafa Kemal'in Anadolu halkına hitaben neşrettiği bir beyanname yayımlanıyor ve Harekât-ı Milliye'nin kan dökmeyle istemediği, egemenliğin temin edileceği ve yeni bir barış talep edildiği yazılıyordu.¹⁰ Bir diğer örnek, *Vakit* gazetesinde 14 Şubat 1921'de çıkan bir haberde Mustafa Kemal'in kendilerine yöneltilen "Bolşevizm savunucuları" yakıştırmalarını değerlendirme fırsatı bulmasıydı.¹¹

Mart 1921'de İkinci İnönü zaferinin de kazanılmasıyla İstanbul gazetelerinde Ankara'daki meclisten artık Millet Meclisi diye bahsetmeye başlayacak, mecliste alınan kararları sayfalarına taşıyacaktı. Elbette bu dönemde Anadolu hareketinin karşısında olmayı sürdüren gazeteler hâlâ vardı. Örneğin Ali Kemal'in başyazarı olduğu *Peyam-ı Sabah*, ordunun İzmir'e gireceği 9 Eylül 1922 tarihine kadar Anadolu hareketi ve önderleri karşısında yazılar yazmayı sürdürecekti. Ama diğer İstanbul gazetelerinin Anadolu hareketini destekleyen haberler yapmamasının ölümlü engel Birinci İnönü zaferinden itibaren kalkmıştı. Mesela *Vakit* gazetesi 26 Şubat 1921'de birinci sayfasının büyük bir kısmını "Konferanstan Murahhaslarımızın İstedikleri Hudud ve Hukuk" başlıklı bir habere ayırıyor. Anadolu hareketinin Londra Konferansı'ndan taleplerini sıralıyor ve habere ilâştırdığı Halide Edip ve Kral Konstantin fo-

toğraflarının yanında yer alan Mustafa Kemal fotoğrafının altına "Türk hukukunun müdafaasını temsil eden Mustafa Kemal Paşa" yazıyordu.

Bu son haberlerin yayımlandıkları zaman, tam da yazının en başında alıntılanan Clarence K. Streit'in Ankara'ya gittiği ve Anadolu'daki yolculuğu sırasında kamusal alanlarda milliyetçi hareketin önderlerinin hiçbir fotoğrafına rastlamadığını anlattığı zamana denk düşüyordu. Streit aynı kitabında şöyle bir anısına daha yer verir:

KİLİSE "PORTRERLERİ"

Hollandalı sanatçı Pieter Jansz. Saenredam hakkında okunabilecek neredeyse her yayında yazarların, araştırmacıların birleştiği en can alıcı tanımlama

"kilise portrecisi" ibaresidir. Mimariyi resmin tek başına bir motifi haline getiren sanatçı, 17. yüzyıl Hollanda Altın Çağı'nın dini mekânlarının karakterini, iç dünyasını ifade eden "portreler" sunar izleyiciye.

Bartholomeus van Bassen, *Hayali Bir Kilisede Sessiz William'ın Mezarı*, 1620, tuval üzerine yağlıboya, 112x151 cm, Szépmüvészeti Múzeum, Budapeşte.

Hollanda'nın bağımsızlığını kazandığı Seksen Yıl Savaşlarında lider konumundaki Prens Sessiz William'ın (Oranj Prens I. William) (1533-1584) mezarı, Bartholomeus van Bassen tarafından hayali bir kilisede gösterilmiş.

Dirck van Delen, *Hayali Bir Kilise İçinde*, 1640'lar, ahşap üzerine yağlıboya, 40x59 cm, Özel Koleksiyon.

Saenredam'ın çağdaşı Dirck van Delen'in Gotik mimariye ait sivri kemer ve çapraz tonozları, Rönesans mimarisinin yuvarlak kemerlerini, Barok mimarisinin S ve C kıvrımlı motifleriyle oval formlarını bir arada kullandığı illüstrasyon.

Maniyerist dönem gravür sanatçısı ve haritacı Jan Saenredam'ın oğlu olan Hollandalı Pieter Jansz. Saenredam (1597-1665), Assendelft şehrinde dünyaya gelmiştir. Frans Pietersz de Grebber'in (1573-1649) atölyesinde aldığı eğitim sonrasında özellikle mimari konularda üretim yapan sanatçı, ağırlıklı olarak Utrecht'te çalış-

mış ve kiliselerin "portrecisi" olarak tanınmıştır. Mimari kompozisyonları tercih etmesinde çağdaşı, ressam ve mimar Jacob van Campen'in (1596-1657) ve eğitim yılları sırasında tanıştığı matematikçi ve topograf Pieter Wils'in etkisi olduğu düşünülür.¹ Saenredam, eğitiminin ardından Haarlem Ressamlar Loncası'na

giriş olur. İlk önceleri kent topografyaları çizer. Roma yapılarının görüldüğü birkaç resminin dışında Hollanda'nın Assendelft, Amsterdam, 's-Hertogenbosch, Haarlem ve Utrecht kentlerinin belediye binalarını ve kiliselerini resmetmiş, bir süre sonra da sadece kiliselerin iç mimarisini görebildiğimiz kompozisyonlar üzerine yoğunlaşmıştır. Sanatçının bugün elde kalan elliye yakın resminin yaklaşık yarısı Haarlem'deki St. Bavo (GroteKerk) ve Utrecht'teki St. Maria (Mariakerk) kiliselerinin içini gösterir.

Saenredam'ın kilise içlerini oldukça yalın, ferah ve beyaza boyanmış duvarlarıyla her türlü bezemeden neredeyse arındırılmış olarak resmetmesini anlamlandırabilmek için dönem inanç dünyasını anımsamak gerekir. Sanatçının eser ürettiği 17. yüzyıl Hollanda'sı, 16. yüzyıl sonunda başlayan Altın Çağı'nı yaşıyordu. Artık Protestanlığın yaygın kabul gördüğü ve özellikle de Kuzey Hollanda'da Kalvenciliğin hâkim olduğu bir dönem söz konusuydu. O zamana dek Hollanda'da sanatın en büyük alıcısı konumundaki kiliseler Kalvencilerin dinsel imge karşıtlığının da etkisiyle sanatın koruyucusu görevinden uzaklaştı. İkon karşıtı saldırıların hedefi olan kiliselerden resim ve heykeller kaldırıldı ve duvarlar beyaza boyandı. İç mekânda kalan yegâne bezeme ögesi, kilise orglarının ve sütun başlıkları gibi mimari öğelerin süslemeleriydi.

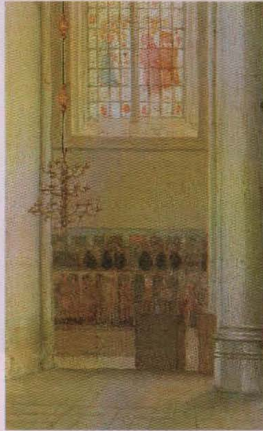
Bununla birlikte ekonomide, dünyanın neredeyse ulaşılabilen her ül-

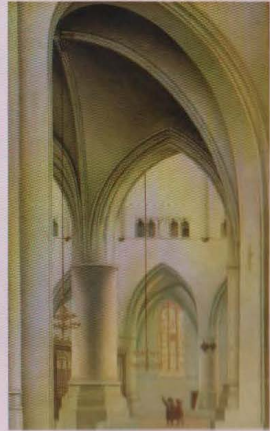
Pieter Jansz. Saenredam, Haarlem, St. Bavo Kilsesi'nin içi, 1628, ahşap üzerine yağlıboya, 38.7x47.6 cm, The J.P. Getty Museum, Los Angeles.

kesiyle olan ticarî ilişkiler ve Kuzey Amerika ve Asya'da kurulan koloniler üzerinden kazanılan refah düzeyi, orta sınıf sanat alıcısının hızla piyasa koşullarını belirleyen bir konuma gelmesine neden oldu. Sanatın yeni alıcılarının beğenileri dinî konulardan natürmort, portre, manzara ya da ev içlerinin görüldüğü sahneler üzerinde ağırlık kazandı. Hollanda'da o yıllara dek görülmemiş sayıda sanatçı ve sanat üretimi boy gösterdi. Bu yoğunluk sanatçıların belirli temalar üzerinde uzmanlaşmasını gerektirdi. Uzmanlaşma alanlarından biri de konusu mimari olan kompozisyonlardı. Bu resimlerde mimari artık seçilen konuya mekân olacak bir öge değil, betimlemenin ana unsuruydu.

Hollanda resminde Saenredam öncesinde de mimari konulara ilgi gösteren sanatçılar oldu. İlk kez 16. yüzyılın ikinci yarısında Vredeman de Vries (1527-1607) mimari konulu resimler yapmış, 17. yüzyıl başlarında Hendrick Aerts (1565/1575-1603);

Saenredam'la hemen hemen aynı dönemlerde Bartholomeus van Bassen (1590-1652) ve Dirck van Delen (1605-1671) perspektif bilgilerinin de yardımıyla pek çok mimari kompozisyon resmetmişlerdi. Bu sanatçıların ortak noktası, gerçek değil hayalî mekânlar yaratmış olmalarıydı. 'Kimi zaman gerçek mekânları konu etse-

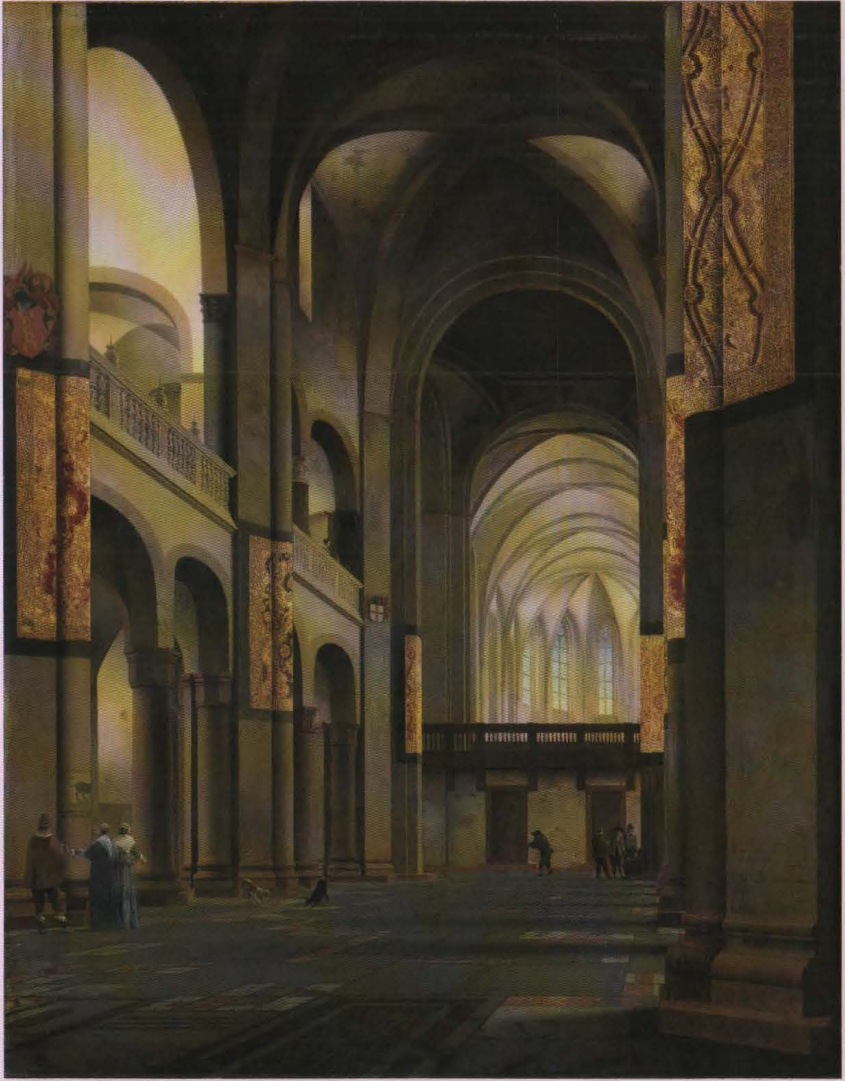
Saenredam'ın 1628 tarihli Haarlem, St. Bavo Kilsesi resminde Protestan bir kilisede olması pek de mümkün olmayan altar partisinin betimlenmesi dikkat çekicidir (noted).

St. Bavo Kilsesi'nin üstü kısımları, (aşağıda) aynı gün farklı mimari detayları gösteren resimlerde de diğer kısımları da farklı yapıların boyutu hakkında fikir vermektedir.

ler de yapının mimari öğeleri üzerine de durmak yerine yapıları yapan ya da yapılmamak hayalî emeller, sahneler resmettiler. Saenredam ise kompozisyonlarında hayalî değil gerçek kilise içlerini gösterir. Tablolarını oluşturmadan önce çoğunlukla yapıları yerinde göreyek (Roma'da ki yapılar hariç) ayrıntılı eskizlerini

Pieter Jansz. Saenredam,
Utrecht
Mariakerk'in
Ana Neği ve
Koro Yeri, 1641.
ahşap üzerine
yağlıboya,
121,5x95 cm,
Rijksmuseum,
Amsterdam.

Hollanda'da
Romanesk
mimarının en iyi
örneklerinden
biri olarak
kabul edilen,
11. yüzyılda
inşa edilen
Utrecht'teki
St. Maria
Kilisesi'nin
(Mariakerk)
hemen hemen
tüm mimari
detayları
Saenredam
tarafından
resmedilmiştir.
Sütunlar üzerine
boyanmış
halı taklidi
bezemeler
altın varakla
boyanmıştır.
Resmin
sağındaki
sütünun
üzerindeki
çocuk
çizimlerine
benzeyen
karamaların
arasında
Saenredam'ın
imzası vardır.

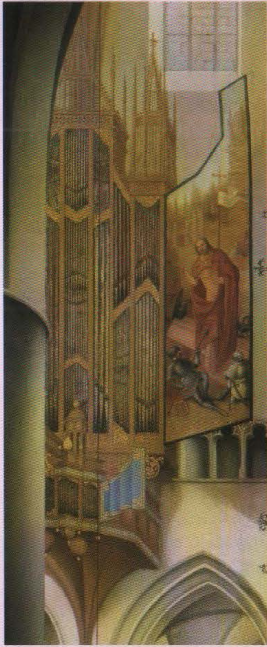
yapmış, özellikle tonoz, sütun ve kemer gibi mimari detaylar üzerinde çalışmış ve sonra bu öğeleri perspektif kurallarıyla da birleştirerek bire bir kompozisyonlarına aktarmıştır. Hemen hemen tüm çizimlerinde ve yağlıboya çalışmalarında, çoğunlukla da sütun veya benzeri bir mimari öğenin üzerine imzasını attığı ve tarih belirttiği dikkat çeker.

Saenredam'ın en fazla ilgi gösterdiği ve defnılırca resimlediği yapılardan

biri, daha sonra kendisinin de mezarının yer alacağı Haarlem'deki St. Bavo Kilisesi olmuştur. Büyük Kilise (GroteKerk) olarak da anılan ve Haarlem'in koruyucu azizi St. Bavo adına inşa edilen kentin en önemli kilisesinin kuruluşu 14. yüzyıla uzanır. Kilise geç dönem Gotik mimari üslubundadır. Protestanlığın kabulüyle yapıda Katolik döneme ait her türlü iz yok edilmiş, resimler kaldırılmış, değerli litürjik nesneler tahrip edilmiştir. Saenredam'ın çok sa-

yıdaki taslak çiziminde ve yağlıboya tablosunda, bu kilisenin çeşitli bakış açılarından görünüşleri bulunur. Sanatçı diğer kilise iç mekânlarını gösteren çalışmalarında olduğu gibi St. Bavo resimlerinde de az sayıda figüre yer vermiştir. Söz konusu figürler, günlük yaşamlarının bir parçası olarak kilise içlerinde oturan, tek başına ya da birkaç kişilik gruplar halinde görülen insanlar ve kimi zaman da başıboş gibi görünen köpeklerdir. Saenredam'ın kompozisyonlarında

Amsterdam Rijksmuseum koleksiyonundaki 1636 tarihli St. Bavo Kilisesi betimlemesinde belki de en şaşırtıcı şey, kilisenin büyük orgunun kapağının iç kısmında yer alan, İncil'deki "İsa'nın Dirilişi" sahnesidir. Bu tür ikonografik bir sahne, sanatçının resmi yaptığı dönemde bir Protestan kilisesinde bulunma ihtimali düşük olan bir betimlemedir.

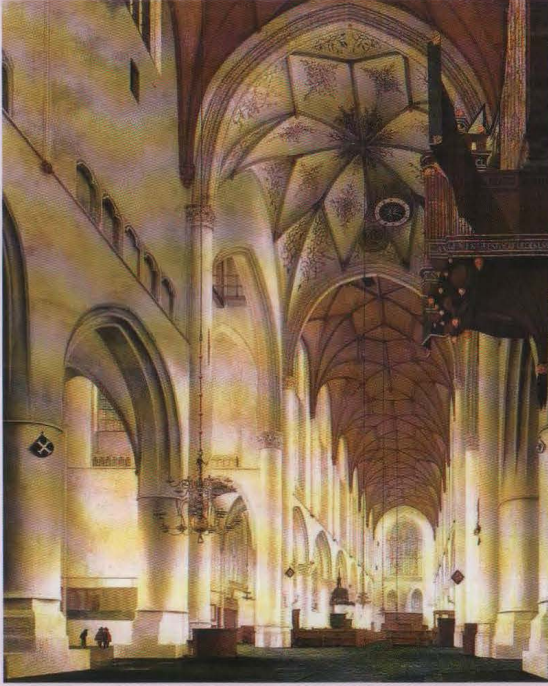
**St. Bavo
Kilisesi'nin
büyük orgundaki
İsa'nın Doğuşu
sahnesi. Orgun
süslemeleriyle
Gotik detaylar
göze çarpar.**

neden bu figürlere yer verdiği konusundaki genel görüş, bunları yalnızca yapının ölçeği hakkında bir fikir vermesi için kullanmış olabileceği yönündedir. Bu figürlere rağmen resimlere bakan izleyicide mekân, büyük bir boşluk hissi uyandırır.

Pieter Jansz. Saenredam, Haarlem, St. Bavo Kilisesi'nin İçi, 1648, ahşap üzerine yağlıboya, 200x140 cm, National Gallery of Scotland, Edinburgh.

Kilisenin orta nefindeki yıldız tonoz örtüsünün transept kollarının kesişme noktasındaki bölümü bitkisel motifle bezemeli olarak resmedilmiş. Yapının günümüzdeki fotoğraflarında da bu bölümün benzer şekilde bezemeli olduğu görülür.

St. Bavo Kilisesi'nde orta nefte vaaz kürsüsü. Nefin iki tarafındaki sütunlara asılmış "yas kalkanları" (sağda).

kilisesinde bulunma ihtimali düşük olan bir betimlemedir. Saenredam'ın gerçekçi üslupla çalışan bir sanatçı olarak resimlerinde bu tür kronolojik bir hata yapması pek de mümkün görünmez. Gerçeklikten bir nebze uzaklaşsa da ancak Katolik bir işveren için bu tür detaylarda daha özgür davranmış olmalıdır. Kilise içinde dikkat çeken diğer nesneler, üzerinde Haarlem kentinin armasında da bulunan aslan figürünün olduğu kalkanlardır.⁴ Figürlerden biri adeta hayranlıkla büyük orga³ bakmaktadır. Yan nefte küçük boyutlu bir org

daha vardır. Kiliselerdeki bu orglarla, Hristiyan değerlerini vurgulamak ve Tanrı'nın varlığına şükretmek için çalınan dini içerikli müzikler bazı katı ilahiyatçılar tarafından hoş görülmemiştir. Bununla birlikte kiliseler belki biraz da cemaatin talebiyle orgları kullanmayı sürdürmüştür.

Saenredam'ın 1648 tarihli olan, bugün Edinburgh'daki İskoç Ulusal Galerisi'nde bulunan St. Bavo Kilisesi betimlemesinde, kilisenin bugün de var olan yıldız tonozlu ana nefi gösterilmiştir. Resmin sağında ünlü org

görülür. Tavan süslemeleri ve sütun başlıkları dikkatçeken bezemelerdir. Nef boyunca uzun zincirlerle tavadan sarkıtılmış zarif avizeler yapının dekoratif unsurlarındandır. Orta nefte yer alan vaaz kürsüsü özellikle Kalvenci kiliselerde halka verilen vaazların önemi açısından kilise dekorasyonlarının vazgeçilmez mobilyalarından biridir. Soldaki kemerin altından duran üç figür, yapının büyüklüğü hakkında ipucu gibidir. Bu resimde gördüğümüz ve başka bazı resamlara ait kilise resimlerinde de karşılaştığımız "yas kalkanı"⁶ adı verilen ve sütunlara asılan, genellikle de eşkenar dörtgen nesneler ilgi çeker. Yas kalkanı geleneğe göre, ölen kişinin anısına evine ya da sosyal statüsüne bağlı olarak kilise içinde asılır. Saenredam'da olduğu gibi yapıları aslına uygun şekilde resmeden ressamların bu tür detayları kullanmaları, yapıların bir zamanlar kaldırılmış bu nesnelerin yerlerine geri getirildiklerinde ne şekilde ve nereye yerleştirileceğine dair önemli bir görsel belge oluşturur.

KAYNAKLAR

- Hulthen, Pontus, Vermeer ve Spinoza, İstanbul: Norgunk Yayınları, 2012.
Jones, Ronald, "Pieter Saenredam", *Frieze* 70, Ekim 2002.
(<https://www.frieze.com/article/pieter-saenredam>)

- North, Michael, *Hollanda Altın Çağı'nda Sanat ve Ticaret*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
Rembrandt ve Çağdaşları: Hollanda Sanatının Altın Çağı, İstanbul: Sakap Sabancı Müzesi Yayınları, 2012.
Whelock Jr., Arthur K., "Pieter Jansz Saenredam", *National Gallery of Art Online Editions*,

24 Nisan 2014.

- (<http://www.nga.gov/content/ngaweb/Collection/artist-info/1853.html>)
<http://www.getty.edu/art/collection/objects/765/pieter-jansz-saenredam-the-interior-of-st-bavo-haarlem-dutch-1628/>

DİPNOTLAR

1. <http://www.nga.gov/content/ngaweb/Collection/artist-info/1853.html#biography>
2. Hollanda tarihinde 1585-1702 yılları arasındaki döneme Hollanda Altın Çağı verilir. Bu yıllar Hollanda'nın bilim, ticaret ve sanat alanlarında en ileri düzeyde olduğu dönemdir.
3. Pontus Hulthen, Vermeer ve Spinoza (İstanbul: Norgunk Yayınları, 2012), s. 7, 9.
4. Avrupa resim tarihi içinde, özellikle de

- Hollanda geleneğinde kentleri simgeleyen armalar kente ilgili resimlerde sık sık karşımıza çıkar.
5. St. Bavo Kilisesi'nin orgu ilk kurulduğu dönemden itibaren büyük ilgi uyandırmıştır. 18. yüzyılda ünlü org ustası Christian Müller tarafından yenilenmiş, üzerindeki alçı süslemeler Jan van Logteren tarafından yapılmıştır. Döneminde olduğu gibi bugünde dünyadaki en önemli orglardan biridir. Mendelssohn, Handel ve Mozart da

- (10 yaşındayken) dâhil olmak üzere birçok ünlü besteci bu orgu çalmıştır. Edebiyata da ismi geçer; *Moby Dick* (1851) romanında yazar Herman Melville, balinanın ağzının içinden büyüklüğünü "Haarlem orgu"na benzer.
6. İngilizce karşılığı *hatchment* ve *mourning scroll*dir. Hollandaca karşılığı *rouwband* olan yas kalkanlarının üzerinde bir arma, bazen de ölümle ilgili sembolik işaretler ve ölümlü tarih yer alır.

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

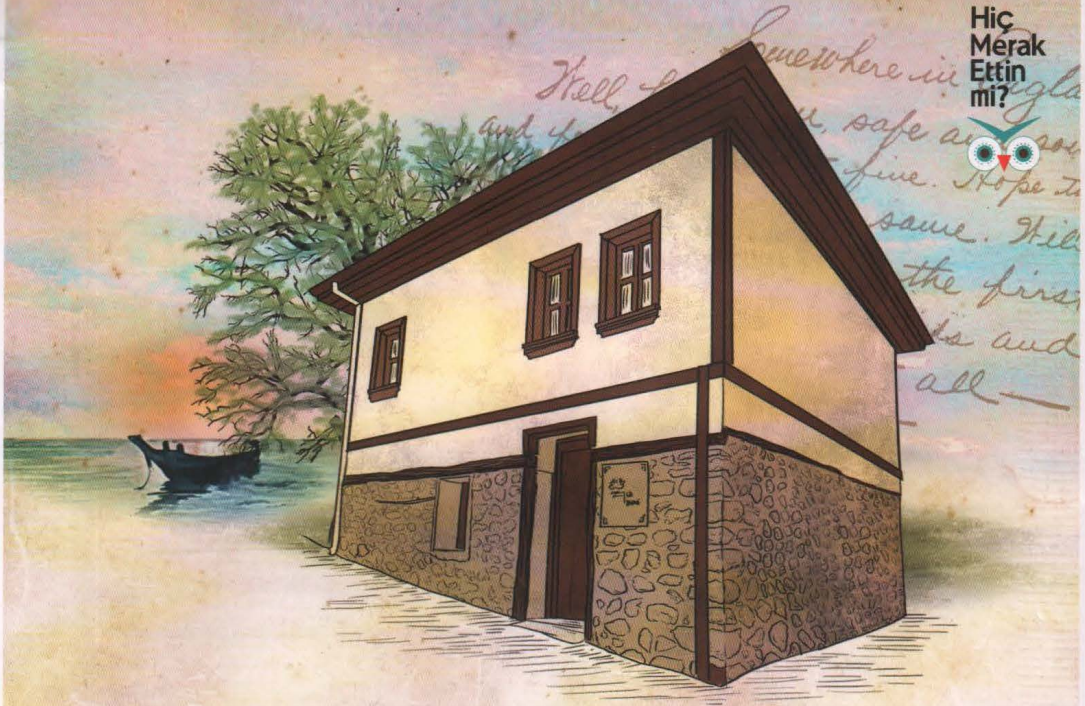
Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.
Profilo AUM 5. Yıl Sok. No:1/ D Mecidiyeköy / İSTANBUL
+90 (212) 356 11 51 · info@ajanspresskurye.com.tr · www.ajanspresskurye.com.tr

Bir AJANS PRESS GROUP kuruluşudur.

Hiç
Merak
Ettin
mi?

Göl Yazıevi Konuklarını Ağırlamaya Hazır

Çalışmalarını tarih ve doğa eşliğinde tamamlamaları için yazar, şair, çevirmen ve araştırmacıları Göl Yazıevi'ne bekliyoruz.

Detaylı Bilgi ve Başvuru:

Nilüfer Belediyesi Kütüphane Müdürlüğü

niluferkutuphaneleri@nilufer.bel.tr

Tel: (224) 413 2737

NİLÜFER
BELEDİYESİ
BURSA

GÖL
YAZIEVİ

<http://golyazievi.nilufer.bel.tr>
<http://kutuphane.nilufer.bel.tr>
<http://facebook.com/golyazievi>
<http://instagram.com/golyazievi>